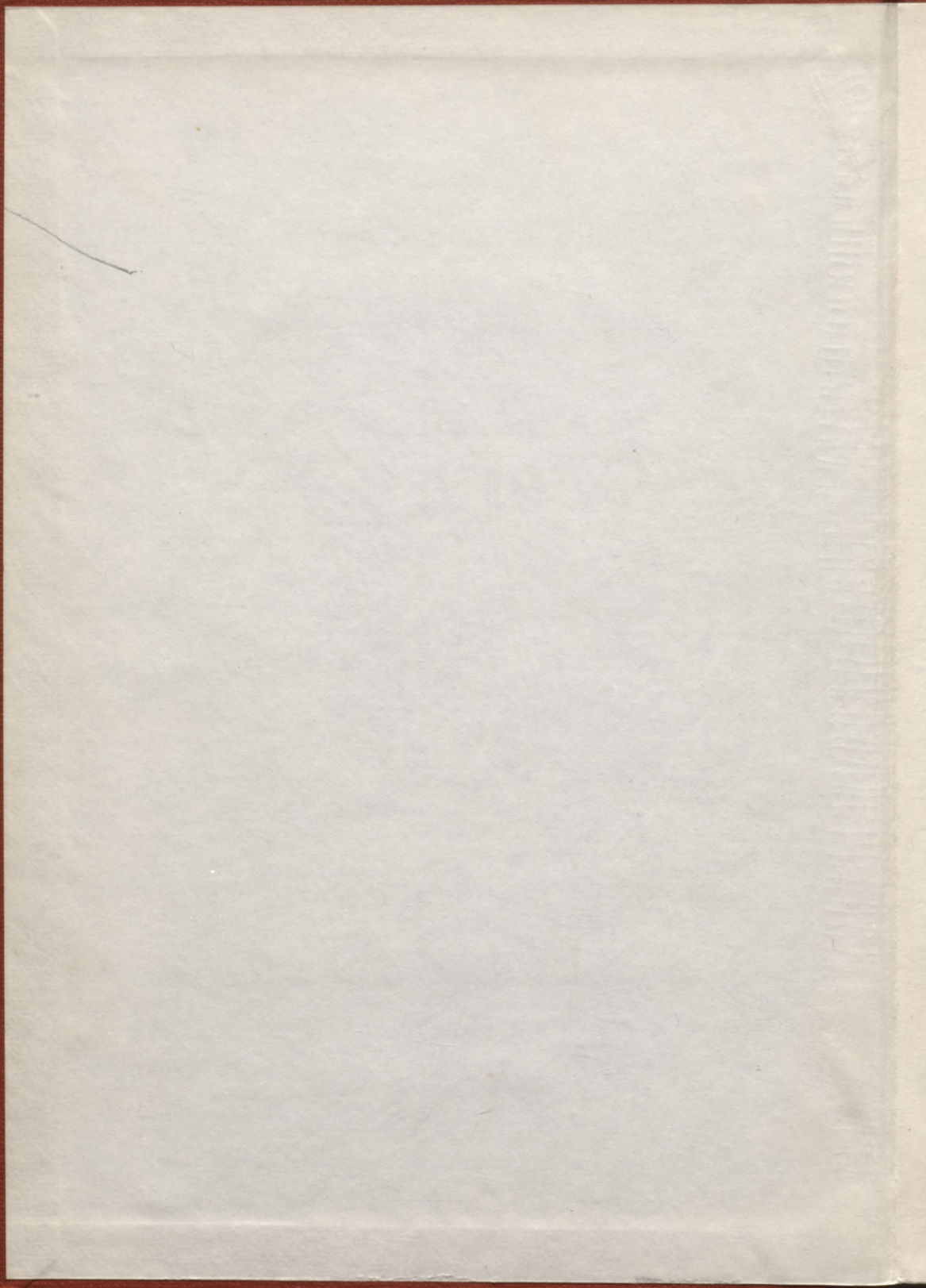

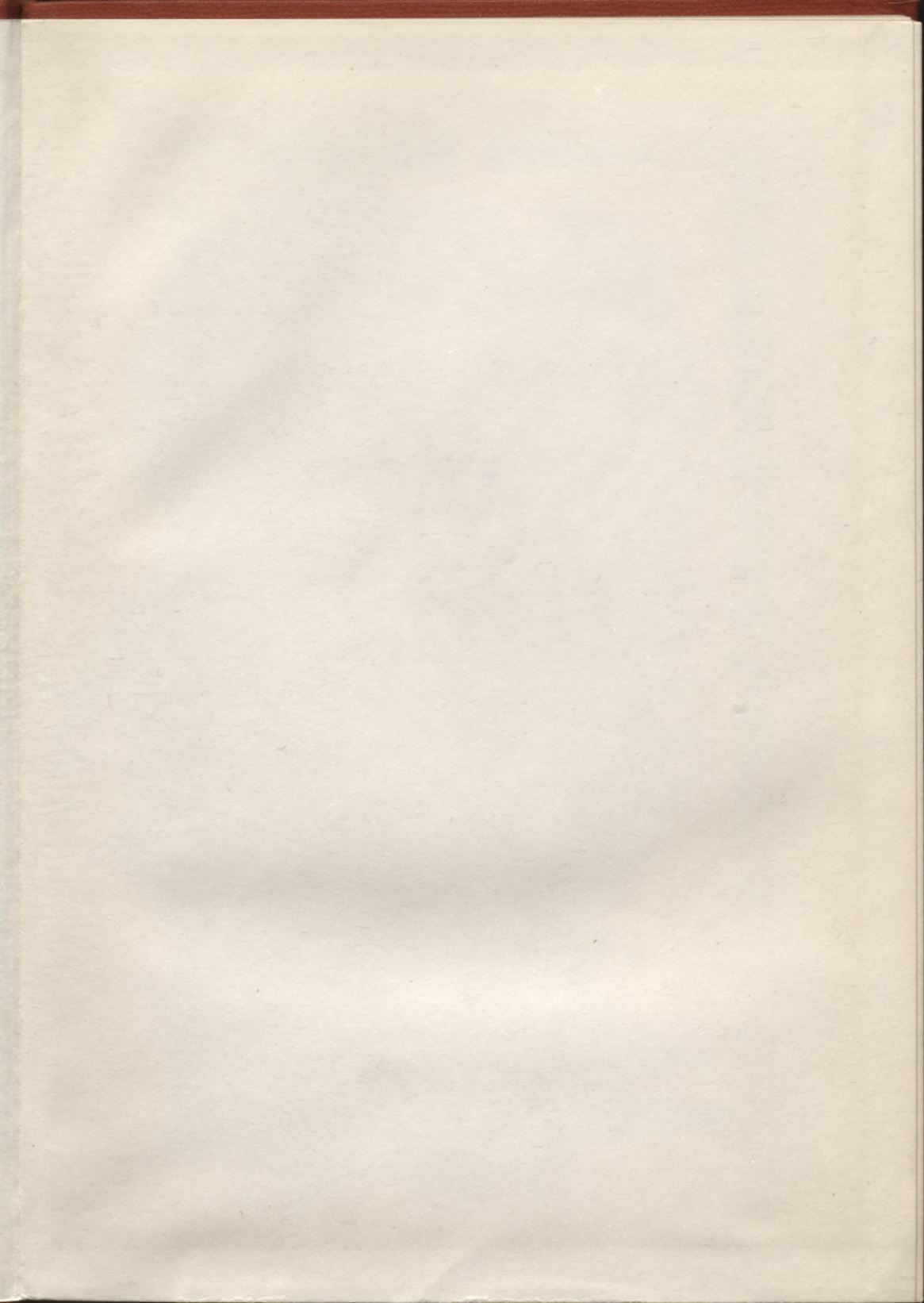
91-4
L 346 I

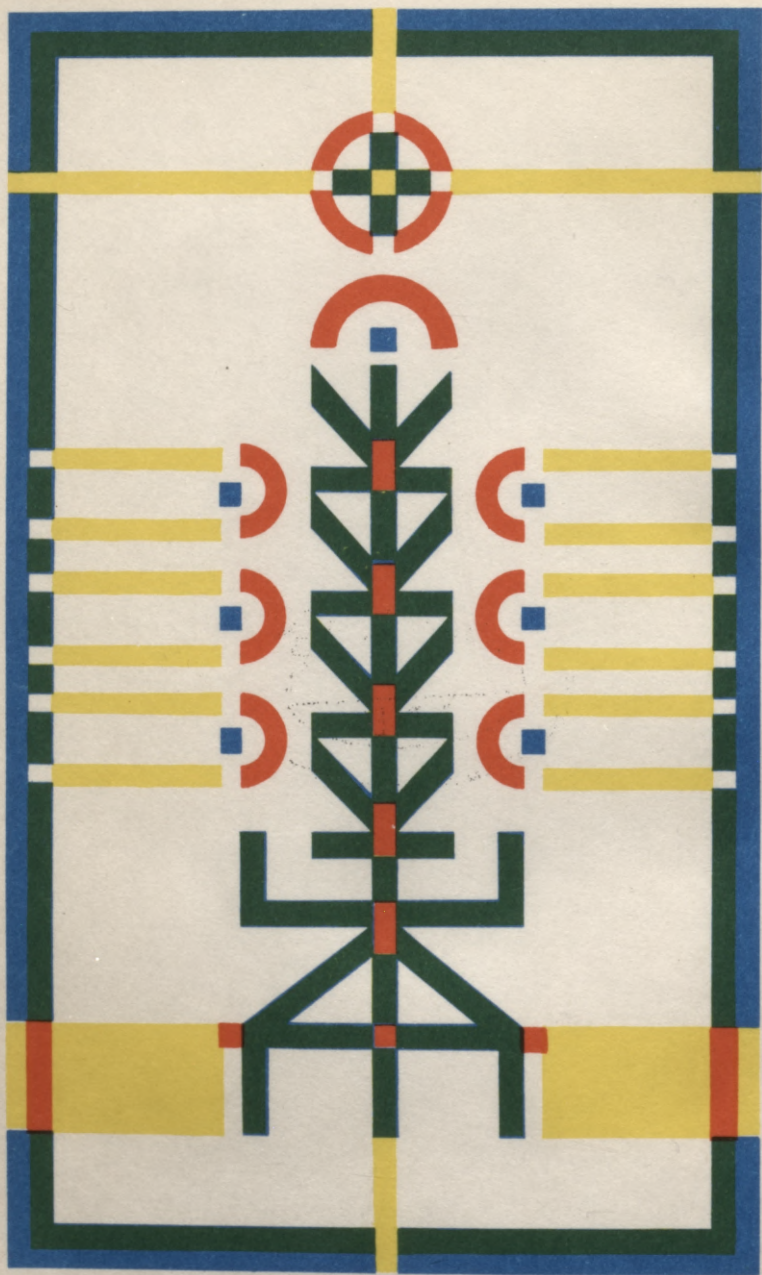
ARCHIVS

PIRMAIS SĒJUMS

MCMLXXIII

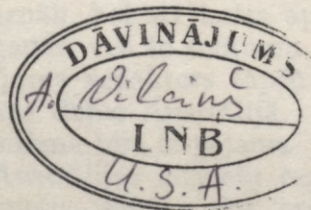

91-4
346

7
g

ARCHĪVS

RAKSTI PAR LATVIŠKĀM PROBLĒMĀM

I

Trešais izdevums

Redaktors: Edgars Dunsdorfs

Izdevēji: Pasaules brīvo latviešu apvienība
un Kārļa Zariņa fonds

B-1
1-2

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

©

0303008940

Copyright: Archīvs, 1973
3 Dickens St., Elwood, Vic. 3184
Australia.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or utilized in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Publisher.

Third Edition

REGISTERED IN AUSTRALIA FOR
TRANSMISSION BY POST AS A BOOK.

PRIEKŠVĀRDI

Archīvs ir ļoti populārs nosaukums zinātniskiem rakstu krājumiem daudzās valodās. Tā nosauktie rakstu krājumi parasti ir veltīti gan vēstures disciplinām, gan visbiežāk aktuālo notikumu apcerēm. Arī šai rakstu krājumā lasītāji atradīs gan aktuālus, gan vēsturiskus, gan pat tādus apcerējumus, kas met skatu nākotnē. Izvēlētais *Archīva* nosaukums liekas vēl sevišķi piemērots tāpēc, ka rakstu krājuma izdošanu ierosināja un reālizēja Austrālijas latviešu centrālā archīva vadība. Par tā izdošanu lēma Austrālijas latviešu pirmajā humānitāro darbinieku sanāksmē, ko, minētā archīva piecu gadu pastāvēšanu atzīmējot, devīto kultūras dienu laikā Sidnejā sasauca archīva vadība.

Sanāksmes dalībnieki nevien vienprātīgi lēma, ka rakstu krājumam ir jāiznāk, bet arī katrs apsolīja savu rakstu. Kā dažkārt dzīvē gadās, visi šo solījumu tomēr nespēja izpildīt. Archīvs un krājuma redaktors tāpēc aicināja piedalīties arī citus autorus, kas dzīvo Austrālijā. Rezultātā ir radies šis krājums. Tā izdošana bija iespējama tikai ar finansiālo bazi, ko nodibināja Austrālijas latviešu centrālais archīvs, lūdzot Austrālijas latviešu sabiedrisko organizāciju ziedojumus. Saņemtie ziedojumi kvitēti krājuma beigās. Izdevēji pateicas visiem, kas šai ziņā ir atsaukušies. Līdzekļi izlietoti, lai samaksātu daļu spiestuves izdevumu, bet honorāri nedz autoriem, nedz redaktoram nav maksāti. Ja ziedojumu būtu saņemts vairāk, *Archīvs* būtu iznācis biezāks — ar plašākiem rakstiem un, piedaloties vairāk līdzstrādniekiem.

Archīva pirmais sējums ir veltīts šādām humānitāro zinātņu nozarēm: vēsturei, sabiedriskām zinātnēm, rakstniecībai un mākslai. Ikvienu no sējuma trim nodaļām ievada kāds redaktora raksts, lai panāktu lielāku viengabalainību šādam krājumam raksturīgā daudzveidībā. Rakstu izvēlē un rediģēšanā cenšoties pēc viengabalainības, autoru izteiktos viedokļus redaktors, protams, nav ietekmējis. Pēdējie arī vienmēr neatspoguļo Austrālijas latviešu centrālā archīva pārvaldes viedokli.

Kaut gan krājums nosaukts par *Archīva* pirmo sējumu, Austrālijas latviešu centrālais archīvs neuzskata par savu pienākumu izdot arī turpmākos sējumus. Hipotētiska iespēja tādus izdot — eventuāli ar citu saturu un citu redaktoru — protams, pastāv. Šāda iespēja tomēr lielā mērā atkarīga no tā, cik ātri lasītāji šo pirmo sējumu izpirks, tāpat no mūsu trimdas sabiedrības garīgā spraiguma visā brīvajā pasaulē. Tai pašā laikā *Archīva* izdevēji un redaktors lolo cerības, ka krājuma izdošana varētu šo spraigumu daļēji celt, tāpēc redaktors nav vairījies no rakstiem, kas var izraisīt polemiku.

Izdevēji un redaktors

PRIEKŠVĀRDI TREŠAJAM IZDEVUMAM

Latviskajām problēmām veltītā rakstu krājuma ARCHĪVA pirmais sējums iznāca 1960.gadā. Tajā bija ievietoti raksti ar paliekamu vērtību, tādēļ jau 1969. gadā radās vajadzība pēc otrā izdevuma. Tas pats sakāms par otro sējumu, kuŗa otrais izdevums iznāca 1971.gadā, trešo sējumu, kā otrais izdevums iznāca 1972.gadā, un ceturto sējumu, kuŗa otrais izdevums iznāks šogad. Šiem pirmajiem sējumiem bija mazs metiens — tikai daži simti eksemplāru — kamēr 1972. gadā izdotais XII sējums sasniedza 2500 eksemplāru.

ARCHĪVA pirmā sējuma otrais izdevums arī izpārdots, tādēļ bija nepieciešams šis trešais izdevums, ar ko tas atkal pieejams lasītājiem. Jaunie izdevumi nav tikai pārspiedumi, bet gan paplašināti izdevumi, gan ar ilustrācijām (šis sējums), gan ar jauniem rakstiem (turpmākie).

ARCHĪVA uzdevums vienmēr bijis atgādināt mūsu centienus pēc Latvijas neatkarības. Tagad ARCHĪVU izdod Pasaules brīvo latviešu apvienība kopā ar Kārļa Zariņa fondu. Pasaules brīvo latviešu apvienības valdes priekšsēdis Uldis Grava ir izveidojis mūsu kopējai organizācijai šādu simbolu:

Šis simbols nozīmē „Latviju latviešiem”. Ar šo sauksmi laižam klajā ARCHĪVA jauno izdevumu.

1973. g. saulgriežos

Redaktors

RODŽERS BĒKONS UN VIŅA STĀSTS PAR LATVIJU

Edgars Dunsdorfs

Trīspadsmitā gadsimtenī dzīvoja vīrs, kas bija spraudis sev par mērķi uzrakstīt visu, ko cilvēks zina. Varam tāpēc sagaidīt, ka šī vīra darbos būs arī ziņas par Latviju. Tiešām, Rodžera Bēkona enciklopēdiskajā darbā *Opus Majus* ir ļoti precīzs apraksts par Latvijas atrašanās vietu un arī daži interesanti komentāri par turienes politiskiem notikumiem.

Kaut Latvijas vēsturi daudz pētījuši filologi, tomēr vēl joprojām var atrast Latvijas vēsturei svarīgus filoloģiskus tekstus, kā piemēram, šo Bēkona darbu. To nesaku kā pārmetumu mūsu filologiem, bet gan kā mudinājumu mūsu vēsturniekiem un vēstures interesentiem, lai viņi nedomā, ka visi iespējamie avoti ir jau apzināti. Nē, vēl daudzi Latvijas vēstures avoti gaidīt gaida, lai tos atklātu un celtu gaismā.

KAS BIJA RODŽERS BĒKONS?

Kamēr 16. un 17. gadsimteņa angļu filozofu Frensisu Bēkonu pazīst ikviens — daži vēl tic, ka viņš sarakstījis Šekspīra darbus — tikmēr 13. gadsimteņa angļu filozofu Rodžeru Bēkonu pazīst mazāk. Īsteni gan Rodžeru Bēkonu pazīt ir ļoti grūti, jo par viņa dzīvi ir maz kas zināms. Apbrīnojami asprātīgi analizējot Rodžera Bēkona darbus, Stjuarts Īstons ir mēģinājis uzrakstīt viņa biogrāfiju, bet daudz kas šai pamatīgajā darbā ir vēl palicis minējumu stadijā (Stewart C. Easton, *Roger Bacon and His Search for a Universal Science*, New York 1952).

Rodžers Bēkons piedzimis turīgā ģimenē laikā starp 1214. un 1220. gadu, miris ap 1292. gadu. Viņš astoņus gadus Oksfordā studējis humānitarās zinātnes, sevišķi Aristotela darbus, un ieguvis bakalaura un magistra gradu. Toreiz slavenākajā pasaules universitātē Parīzē Aristotelu studēt kādu laiku bija aizliegts. Kad šo aizliegumu atcēla, radās vajadzība pēc profesora, kas spētu Aristotela darbus komentēt. Tā Bēkonu aicināja par profesoru uz Parīzi. Laikā

starp 1247. un 1250. gadu viņš atgriežas Anglijā un uzsāk dabzinātņu studijas. Pēc tam viņš nezināmu iemeslu dēļ iestājas franciskāņu nabagu mūku ordenī.

Franciskāņi deva šķīstības, paklausības un nabadzības zvērestu, bet tā kā ordenis bija izvērties par lielu organizāciju, pašam ordenim nekādi nebija iespējams iztikt bez laicīgās mantas. Šī pretruna starp ordeņa nabadzības ideologiju un faktisko stāvokli bija izraisījusi lielas domstarpības pašā ordenī, un liekas, ka Bēkons pieslējās „kreisajam spārnam”, kas vēlējās konsekventu nabadzības idejas attiecināšanu arī uz pašu ordeni, nevien uz tā locekļiem. Iespējams, ka piedalīšanās šais iekšējās cīņās bija iemesls, kāpēc Bēkonu aizsūtīja trimdā atpakaļ uz Parīzi.

Ap šo laiku Bēkonam bija radusies doma sarakstīt darbu, kurā būtu sakopotas visas, gan atklātās, gan slepenās, gudrības. Par šo darbu viņš prata ieinteresēt kardināli Folkveju, kuru ievēlēja par pāvestu Klementu IV. Iespējams, ka pāvestu ieinteresēja Bēkona solījums atklāt noslēpumus, kā varētu visu pasauli pievērst kristīgai ticībai, kā panākt paklausību, un arī tādu praktiskās dzīves noslēpumu, kā novērst novecošanos.

Pāvests uzdeva Bēkonam iecerēto darbu sarakstīt, bet piekodināja slepenību un nereagēja uz Bēkona norādījumu, ka grāmatas pārrakstīšanai vajaga naudas. Grūtības vēl bija, ka ordenis bija aizliedzis bez iepriekšējas cenzūras jebko publicēt. Visus šos šķēršļus Bēkonam izdevās pārvārtēt. Viņš pāvestam nosūtīja savu darbu *Opus Majus* un, jādūmā, drošības pēc arī vēl citus šī paša darba papildinātus pārstrādājumus (*Opus Minus*, *Opus Tertius*).

Diemžēl, pāvests drīz pēc tam nomira. Bēkonam atļāva atgriezties Anglijā, bet it kā „jaunu uzskatu” dēļ viņu iemeta ordeņa cietumā. Cik bargs bijis cietuma režīms un cik ilgu laiku viņš tur pavadījis, nav zināms. Kaut Bēkonam nebija teoloģijas doktora grada (tā iegūšanai viņam būtu bijis jāstudē vēl 16 gadi pēc 8 gadu studijām, tā tad kopā 24 gadi), viņa pēdējais darbs bija teoloģijas kompendijs. Domā, ka Bēkons miris 1292. gadā.

Rodžera Bēkona uztverē katras zinātnes pamatā ir ticība un atklāsme no vienas puses, un dabas filozofija un matemātika no otras puses. Ticība un atklāsme ar pieredzes

starpniecību kļūst par drošu atziņu. Ar ticību, atklāsmi, dabas filozofiju un matemātiku radītās atsevišķās zinātnes (piemēram, alķīmija, astronomija, astroloģija, agronomija u. c.) vispirms tiek nodrošinātas ar pieredzi — šo verifikāciju sauc par zinātnes pirmo cildinājumu. Tad vienas zinātnes atziņas lieto otras zinātnes paplašināšanai. Šo sintezi Bēkons sauc par zinātnes otro cildinājumu. Pēc tam sintezēto zinātnei lieto praksē (trešais cildinājums). Visu zinātņu vainags ir morālā filozofija — mācība, kā cilvēks var iegūt pestīšanu un mūžīgo dzīvi.

Pirmā zinātnes cildinājuma mācībā, t. i. mācībā par verifikāciju, sevišķa nozīme ir novērojumiem un eksperimentiem — te saskatāma apbrīnojama radniecība ar Frensisa Bēkona pieeju trīs simti gadu vēlāk. Rodžers Bēkons arī paredz iespēju pagatavot tālskati un mikroskopu, ko arī izgatavoja tikai pēc trīs simti gadiem. Citādi viņš ir sava laikmeta bērns. Viņš, piemēram, tic astroloģijai un pamato šo pseudozinātnei ar antikās pasaules motīviem — tā kā cilvēks ir „mazā pasaule” un zvaigžņotā debess ir „lielā pasaule”, starp abām šīm pasaulēm jābūt sakaram, un tā tad pēc zvaigznēm var pareģot cilvēka nākotni, uzstādīt slimības diagnozi, noteikt, kas jālieto ārstniecībā, u. t. t. Bēkons arī zina, ka debesis ir 60 eņģeļu, jo lūk, zvaigznēm varot saskaitīt 60 dažādas kustības. Eksperimenti viņu pārliecina, ka varavīksnē ir piecas krāsas: baltā (!), zilā, sarkanā, zaļā un melnā (!). Piecas tāpēc, ka Aristotels uzskata skaitli pieci par labu skaitli (trīs gan esot vēl labāks skaitlis). Bēkons arī domā, ka, prizmā laužot saules gaismu, iegūtās krāsas ir patiesība, kamēr varavīksnes krāsas ir tikai šķitums. Pierādījums — novērojot prizmas lauztās krāsas, tās paliek, kur ir, kaut novērotājs pārvietojas, kamēr varavīksne pārvietojas līdz ar novērotāju. Tā tad varavīksni katrs cilvēks redz citu, kamēr prizmas lauztās krāsas visi redz tās pašas. Bēkons arī pastāsta, kā, ar spoguļiem un prizmām koncentrējot saules starus, varētu no tāluma aizdedzināt ienaidnieka pils un iznīcināt to aizstāvjus, un dod recepti, kā pagarināt cilvēka mūžu labvēlīgā gadījumā līdz 1025 gadiem.

Ar šiem fantastiskiem zinātnes augļiem patikami kontrastē lietišķais pasaules ģeografijas apraksts. Tas ir daudz pilnīgāks par anonīmā Bēkona ordeņa brāļa aprakstu *Libro*

del Conoscimento, kas sarakstīts simt gadu vēlāk un ko parasti uzskata par vecāko pasaules ģeografiju (sal.: E.Dunsdorfs, *Deviņviru spēks*, Stokholmā 1956, 71 — 72. lpp.). Lai rādītu Bēkona lietišķību, sniedzam viņa apraksta fragmenta tiešu tulkojumu.

LATVIJAS APRAKSTS

Grāmatā *Opus Majus* * nodaļā par matēmatiku Rodžers Bēkons raksta: „Ja no (pasaules) robežām rietumos mēs dodamies uz ziemeļiem un austrumiem, vispirms nonākam Īrijā, tad Lielbritānijā, kurā ir Anglija un Skotija. Tad nokļūstam Norvēģijā, Zviedrijā un Dācijā. Tālāk seko liela jūra, ko sauc par Austrumu jūru (Baltijas jūra), jo okeāns nesniedzas tālāk par šo jūru. Aiz šīs jūras ziemeļu gala ir Igaunija, tad uz austrumiem no šīs jūras Livonija. Tad, ja dodamies uz dienvidiem, seko Kuronija jeb Kurzeme. Tālāk nonākam Prūsijā, kas ir liela zeme jūras dienvidu krastā. Tad nāk Pomerānija. Tad seko Lībeka, liela un slavēta osta starp Dāciju un Saksiju. Jūras vidū ir sala, ko sauc par Gotlandi. Aiz Livonijas austrumos ir Zemgale. Šīs zemes, proti, Igauniju, Livoniju, Zemgali un Kurzemi, aptver augšā aprakstītā Leukovija, un to savukārt aptver Lielkrievija no abām augšminētās jūras pusēm. Krievija sākas dienvidos pie Prūsijas un Polijas. Polija atrodas dienvidos no Prūsijas, un uz dienvidiem no Polijas ir Bohēmija, tad Austrija... Prūši, kurši, libji, igauņi, zemgaļi un leukovieši ir pagāni...”

Tai pašā darbā nodaļā par morālo filozofiju ir aprakstīta prūšu un kuršu liķu sadedzināšanas paraža: „Īstie pagāni, piem., prūši un viņu kaimiņi, dzīvo saskaņā ar paražām un nevis izdomātiem likumiem. Viņus interesē tikai šīs dzīves prieki, bagātība un godinājumi. Viņi tic, ka aizsaules

* Šī darba labāko latīņu tekstu ir izdevis Džons Bridžss (John Henry Bridges) — *The 'Opus Majus' of Roger Bacon* (London 1900). Mums sevišķi svarīgs ir papildu sējums (Supplementary volume). Teksta angļu tulkojumu arī ar augšējo nosaukumu ir izdevis Roberts Bērks (Robert Belle Burke, Philadelphia 1928). Bridžsam sākot izdot Bēkona tekstu, viņa rokās bija nepilnīgs manuskripts. Tāpēc Latvijas vēsturei svarīgais teksts par iekarošanu jāmeklē papildu sējumā (Supplementary volume). Šis teksts Bērka tulkojumā ir iestrādāts pareizā vietā.

dzīve būs līdzīga tagadējai. Tādēļ viņi liek sevi publiski sadedzināt kopā ar saviem dārgakmeņiem, zeltu, sudrabu, piederumiem, ģimeni, draugiem un viņu bagātību un mantu, cerot baudīt visas šīs lietas pēc nāves.”

Lai gan Bēkona ģeografiskajā aprakstā par Latviju nekas cits nav minēts, kā tikai tās provinces: Livonija, Kurzeme un Zemgale, tomēr svarīgi, ka šīs provinces ir ģeografiski pareizā novietojumā pie Baltijas jūras un starp kaimiņu valstīm. Vienīgi Zemgales atrašanās vieta liekas mazāk precīza. Ir arī interesanti konstatēt, ka Zemgale saukta par Semi Gallia, t. i. Pusgalliju. Šāds nosaukums vēl 17. g. s. izraisīja Einhorna komentārus. Saprotais, latviešu vārdam „gals” nav nekāda sakara ar antikās pasaules Galliju (Franciju).

Prūšu un kuršu liķu sadedzināšanas paraža saistīja plašu ievēribu Vakareīropā un bija pazīstama priekš Bēkona laikmeta. Pagaidām tomēr nevaram noteikt, pēc kāda avota Bēkons šo aprakstu sniedza. Kamēr pats liķu sadedzināšanas fakts ir pareizs, ziņa, ka līdz ar liķiem sadedzināja dārgakmeņus un zeltu, nebūs pareiza (ja vien „dārgakmeņi” nav dzintars). Tāpat nepareiza ir informācija, ka līdz ar mirušo būtu sadedzināti viņa ģimenes locekļi un draugi. Bēkons te būs attiecinājies uz Baltiju kādas orientālas paražas.

BĒKONA VIEDOKLIS PAR LATVIJAS IEKAROŠANU

Bēkona domas par politiskajiem notikumiem ir viņa ordeņa uzskata atspulgs, bet tajās izpaužas arī viņa paša protesta gars, kas, kā redzējām augšējā biogrāfijas skicē, viņam tik bieži sagādāja nepatikšanas. Latvijas politiskā vēsture pieminēta *Opus Majus* nodaļā par valodniecību un otrreiz pēdējā nodaļā par morālo filozofiju. Pirmajā Bēkons aprāda, ka sekmīgā misijas darbā jāprot attiecīgās tautas valoda, un tad turpina: „Ir nepareizi, ka neticīgos cenšas pievērst kristīgai ticībai ar kaŗu, jo kaŗā viņus nogalina un tā aizsūta uz elli. Tie, kas paliek dzīvi, un viņu dēli šo kaŗu dēļ vairāk vai mazāk kļūst naidīgi kristīgai ticībai. Viņus uz visiem laikiem atstumj no Kristus ticības, viņi iekaist un cenšas, cik vien spēj, nodarīt ļaunu kristiešiem.

Tādēļ saraceņus daudzās pasaules malās nevar pievērst kristietībai. Teiktais jo sevišķi attiecas uz aizjūras zemēm, Prūsiju un visām zemēm, kas robežo ar Vāciju. Tur tempļieši, hospitālieši un teutoņu (vācu) bruņinieki lielā mērā traucē neticīgo atgriešanu. Šie bruņinieku (ordeni) tikai visu jauc un vēlas sev iegūt pilnīgu varu. Nav šaubu, ka visi neticīgie viņpus Vācijas sen būtu atgriezti, ja nebūtu teutoņu bruņinieku varmācību. Turienes pagāni pēc svētrunu noklausīšanās bieži būtu ar mieru pieņemt ticību. Tomēr teutoņu bruņinieki nevēlas mieru, jo viņi grib pakļaut šīs tautas un iedzīt tās verdzībā. Lai to panāktu, priekš daudziem gadiem ar viltīgiem argumentiem viņi maldināja Romas baznīcu. Iepriekš aprakstītie fakti ir labi zināmi, citādi es neminētu vēlāk teikto. Ievērosim, ka mūsu ticību sākumā nenodibināja ar ieroču spēku, bet gan ar svētrunu sirsnību, kā tas ikvienam labi zināms."

Vēlreiz šo pašu domu gājienu Bēkons pauž nodaļā par morālo filozofiju: „Kristieši, satiekoties ar prūšiem un viņu kaimiņiem, tos viegli var pārliecināt. Tie būtu ar mieru kļūt kristieši, ja baznīca atļautu viņiem palikt brīvībā un atstātu viņiem mantu. Tomēr kristiešu valdnieki, sevišķi Teutoņu ordenis, vēlas tos nospīest verdzībā, kā to novērojuši dominikāņi, franciskāņi un citi krietni ļaudis Vācijā un Prūsijā. Pretojoties šīs tautas sacelšas pret apspiešanu un nevis pret pārāku ticību."

Ievērosim, ka šos vārdus Rodžers Bēkons rakstīja ap 1267. gadu, kad Kursā, Zemgalē un Latgalē vēl norisinājās cīņas starp vāciem un latviešiem. Latviešu pretestības gars tad vēl nebija salauzts, un piemēram, zemgaļiem ir tik spējīgi ķēniņi un kara vadoņi, ka vācu pusē Atskaņu hronikas autors sajūt vajadzību minēt viņu vārdus un cildināt to varonību. Latviešu valstu patstāvības doma tad vēl bija dzīva.

Uz brīdi iedomāsimies iespēju, kas varēja rasties, ja Klements IV būtu dzīvojis ilgāk un ja viņa uzmanību būtu saistījuši Rodžera Bēkona norādījumi par vācu ordeņa politiku. Kaut pāvestam, esot tik tālu projām no Latvijas, bija grūti panākt vācu ordeņa paklausību, tomēr Klementam IV bija dažas rakstura īpašības, kas būtu solījušas zināmus panākumus šādā cīņā ar nepaklausīgo ordeni.

DRAUDŽU BAZNĪCAS UN LATVIEŠU RELIGISKĀ DZĪVE PIRMS REFORMĀCIJAS

I. Šterns

TEMATA FORMULĒJUMS

Par draudzes baznīcu šajā studijā saukta tāda baznīca, kam bij pašai sava draudze, kuŗas locekļus apkalpoja viņiem iecelts priesteris. Ar latviešiem būtu jāsaprot nevien latviski runājošie ļaudis, bet arī libji, kas laika gaitā ir pārlatvināti, jo mūsu viduslaiku vēstures avoti bieži šis divi etniskās grupas nešķir, bet tām dod kopīgu nosaukumu — nevāci. Tādēļ ne vienmēr iespējams pateikt, vai kādā tekstā runāts tikai par latviešiem, vai latviešiem un libjiem kopā. Chronologiski apcerētās problēmas attieksies lielāko tiesu uz 14. un 15. g. s., jo 16. g. s. sākumā Rīgā jau ieradās pirmie reformācijas sludinātāji, bet 13. g. s. ziņu skopuma un nemitīgo kuŗu dēļ grūti saskatīt izteiktu kristiānismu latviešu starpā. Ar terminu reliģiskā dzīve ir domātas latviešu attiecības pret kristīgo reliģiju, kas, sākot ar 13. g. s. krusta kuŗiem, Latvijā bij reprezentēta vienīgi ar katoļu ticību. Topografiski iztīrātī jautājumi skaŗ Latvijas republikas teritoriju.

Svarīgākie avoti, kas dod ziņas par baznīcām un latviešu nostāju attieksmē uz katoļu ticību, izkaisīti pa vairākām edicijām, no kuŗām nozīmīgākās būtu: *Livländische Güterurkunden I* (saīsinājumā LGU I), *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch I - XV* (saīs. LUB), Rīgas pilsētas sekretāra Hēlevega chronika, t. s. *Das rothe Buch inter Archiepiscopalia* (saīs. RB), kas iespiesta *Scriptores rerum Livonicarum II*, Moliano nopratināšanas protokols *Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano* (saīs. Moliano) un *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage I - III* (saīs. AR), no kā man bij pieejams vienīgi III sējums; daži Moliano un AR teksti izvilkmumos pārspīesti A. Švābes *Latvijas vēstures avotu chrestomatijā 1300 - 1500* (saīs. Chrestomatija).

DRAUDŽU NOVADI

RĪGAS ARCHIBĪSKAPIJA

Vidzemes muižu dokumentos sastopami četrējādi termini archibīskapijas teritorijas dalījumā sīkākās vienībās: draudzes novados jeb draudzēs, pilsnovados jeb pilstiesās, novados un tiesu novados jeb tiesās. Visplašākais dalījuma reģistrs atrodams archibīskapa Silvestra Stodevešera 1457. gada 6. februāra dokumentā,¹ kurā viņš minējis lēņus, kas nav pakļauti Silvestra žēlastības tiesībām. Šajā senrakstā visvairāk pieminētais dalījums ir draudzes novads - *kerszpel*. Jautājumu par Latvijas teritorijas dalījumu novados pētījusi H. Dopkeviča,² un pēc viņas konstatējumiem archibīskapijas Lībju jeb rietumu (piejūras) galā bij šādi draudžu novadi:³ Ķizbele (Rīgas domkapitula valdījumā), Lēdurga, Liepupe, Limbaži, Rubene, Straupe (vasaļu Rozenu valdījumā), Salaca, Turaida, Umurga. Latviešu jeb austrumu galā bij šādi novadi:⁴ Bērzaune (vasaļu Tizenhauzenu valdījumā), Cēsaine, Dzērbene, Gulbene, Ikšķile, Koknese, Krustpils, Lielvārde, Ļaudona, Madliena, Piebalga, Rauna, Smiltene, Suntaži; kopā 23 draudžu novadi.

Ko Latvijas viduslaiku historiografijā nozīmēja termins draudzes novads, dabūjam zināt no kāda gadu iepriekš izdota senraksta:⁵ 1456. gadā Bērzaunes draudze atdalījās no Cēsaines draudzes, un jaunās draudzes baznīcu archibīskaps Silvestrs 1456. gada 15. jūnijā paaugstināja par patstāvīgu baznīcu — *sonderlichen kirszpelkirchen*.⁶ — No tā laika Bērzaune ir bijusi draudzes novads — *Berszon mochte eyn kerspel up sick*,⁷ pati ar savu baznīckungu — *synen eygenen kerckheren hebben*.⁸ Tātad 15. g. s. visa archibīskapija bij iedalīta vismaz 23 draudžu novados ar draudzes baznīcu kā centru, ko apkalpoja īpašs baznīckungs.

Pārējie termini, kas lietāti archibīskapijas novadu apzīmēšanai, attiecas uz tās laicīgo dalījumu. Tikai 14 no draudžu novadiem saukti par pilsnovadiem, 8 par novadiem un 4 par tiesas novadiem, bet 9 draudžu novadi vispār nav saukti citos vārdos. Parasti draudzes novads un kāds no laicīgo novadu apzīmējumiem lietāts paralēli par vienu un to pašu reģionālo vienību, tāpēc jāpieņem, ka teritoriālā ziņā tās bij identiskas vienības, piem., jau minētā 1457.

gada 6. februāra dokumentā: *lehnguder in der borchsokinge undt kerszpel Krutzborch, Laudohn, Kokenhusen, Lenwarden, Uxkel und Suntzel.*

Lasot Vidzemes muižu dokumentus, redzams, ka archibīskapi daudz biežāk atsaucas uz dalījumu draudžu novados nekā dalījumu laicīgos novados, no kā būtu jāsecina, ka 14. un 15. g. s. archibīskapijas pamatdalījums bij draudzes novads. To apliecina arī Pēterļa Tūves ķīlas raksts⁹ B. Tizenhauzenam 1471. gadā, kurā teikts — *im stichte van Rige belegen, im kerszpell tor Swaneborch, de gantcz pageste tor Adelen* (viss Adulienas pagasts, kas atrodas Rīgas archibīskapijā, Gulbenes draudzes novadā).

Kā no augšējā teksta redzams, draudžu novadi tālāk dalījās pagastos.

LIVONIJAS ORDEŅA VALSTS

Ordeņa valsts bij iedalīta komturejās un fogtejās, un tās savukārt tālāk dalījās draudžu novados. Ja komtureja vai fogteja bij maza, tad visa tās teritorija bij tikai viens draudzes novads: Salaspils, Aizkraukle,¹⁰ Dobeles, Jelgava, Bauska,¹¹ Grobiņa.¹² Lielākās komturejās un fogtejās bij vairāki draudžu novadi: Alūksnes komturejā bij Alūksnes¹³ un Gaujienas¹⁴ draudzes novads; Cēsu komturejā — Āraišu,¹⁵ Burtnieku,¹⁶ Lugažu¹⁷ un Trikātas¹⁸ draudzes novads; Kārķu fogtejas latviešu daļā — Rūjienas¹⁹ draudzes novads; Siguldas fogtejā — Mālpils,²⁰ Nītaures,²¹ Siguldas,²² Skujenes²³ un Zaubes²⁴ draudzes novads. Par Daugavpils komturejas un Rēzeknes fogtejas iedalījumu draudžu novados ziņu nav.²⁵ Kuldīgas komtureja bij iedalīta Aizputes, Alšvangas, Durbes un Kuldīgas draudzes novadā;²⁶ Ventspils komtureja — Landzes un Ventspils draudzes novadā;²⁷ Kandavas fogteja — Sabiles, Talsu un Tukuma draudzes novadā.²⁸ Tātad Livonijas ordeņa Latvijas daļā bij kopā vismaz 28 draudžu novadi.

Tāpat kā archibīskapijā, arī ordeņa valstī blakus pastāvēja dalījums laicīgos novados; zīmīgs ir fakts, ka seši no ordeņa laicīgiem novadiem nav saukti par draudžu novadiem.

KURSAS BĪSKAPIJA

Līdzīgi kā archibīskapija un ordeņa valsts, arī Kursas bīskapija bij iedalīta draudžu novados. Bīskapijas ziemeļu galā bij Ārlavas un Piltenes draudzes novads²⁹, un pēc agrākā Rīgas domkapitula Dundagas novada pievienošanas Kursas bīskapijai klāt nāca arī Dundagas draudzes novads. Bīskapijas rietumu galā bij Cīravas draudzes novads³⁰ un dienvidu galā Embūtes un Valtaiķu draudzes novads³¹, bet bīskapijas Aizputes daļā valdīja Kursas domkapituls, un Aizpute veidoja savu draudzes novadu. Tātad Kursas bīskapijā bij vismaz 7 draudžu novadi.

RĪGAS PILSĒTA

Lai gan Rīgā bij vairākas draudžu baznīcas, tomēr nav ziņu, ka Rīgas teritorija būtu sadalīta draudžu novados, jo Rīgas pilsētas namnieki varēja piederēt pie kādas draudzes neatkarīgi no viņu dzīves vietas. Bez tam pie Rīgas dombaznīcas draudzes piederēja arī vairāki archibīskapijas vasaļi, kam bij pašiem savi nami Rīgā.

Vispār nekādu ziņu nav par Rīgas lauku novada (landfogtejas) dalījumu draudzēs, un nav pat ziņu, ka Rīgas lauku novadā būtu bijusi kāda baznīca.

DRAUDŽU BAZNĪCAS UN BAZNĪCKUNGI

RĪGAS ARCHIBĪSKAPIJA

Jau noskaidrots, ka visa archibīskapija bij iedalīta 23 draudžu novados — *kerszpel*,³² katrs ar savu patstāvīgu draudzi — *parrochia*,³³ un draudzes baznīcu — *kerspell kerke*,³⁴ *parkercke*,³⁵ *ecclesia parrochialis*,³⁶ ko apkalpoja draudzes priesteris jeb baznīckungs — *rector ecclesie parrochialis*,³⁷ *kerckherre*.³⁸ Tātad jāpieņem, ka visā archibīskapijā bij 23 draudžu baznīcas.

Daļēju ieskatu par draudžu baznīcām un baznīckungiem dod archibīskapa Heniņa 1428. un 1437. gadā noturētajos Rīgas baznīcas provinces koncilos — *sacrum provinciale concilium*,³⁹ pieņemtie statūti — *statuta nostra provincialia*.⁴⁰ Piezīmējams, ka šajos koncilos nepiedalījās bīskapi no ordeņa pārvalditām zemēm.

1428. gada statūtu 4. § teikts, ka baznīcas ienākumiem jābūt pastāvīgiem un tādiem, lai no tiem priesteri varētu pieklājīgi un godīgi iztikt. No 16. § dabūjam zināt, ka pie baznīcām ir bijuši lauki, pļavas u.c., kas doti reizē ar baznīcas dibināšanu. Vidzemes muižu dokumentos baznīckungu zeme — *kerckherren lande*,⁴¹ minēta Limbažos,⁴² Koknesē,⁴³ Cesvainē,⁴⁴ Straupē,⁴⁵ Bērzaunē;⁴⁶ par Bērzaunes zemi arī teikts, ka tā bijusi 2 arklus liela.

Baznīcai zemi piešķīra, lai no tās ienākumiem varētu iztikt baznīckungs ar vienu vai diviem kaplāniem.⁴⁷ Kaplāns — *cappellanus*,⁴⁸ *cappelan*,⁴⁹ bij baznīckunga palīgs,⁵⁰ kas saskaņā ar 1428. gada statūtu 3. § baznīckungam bij jāpieņem no tādu klēriķu vidus, kas prata savu draudzes locekļu valodu, ja to neprata pats baznīckungs; tātad kaplāniem bij jāprot latviski resp. lībiski. Kā šis noteikums realizēts praksē, diemžēl, ziņu nav. Ja baznīckungiem un kaplāniem nepietiktu iztika no baznīcai piešķirtās zemes un citiem ienākumiem, tad baznīckungam jāuzliek saviem draudzes locekļiem papildu nodeva desmitās daļas no desmitās tiesas apmērā — *decima decimarum*,⁵¹ *kastenkorn*,⁵² latviski — baznīckunga sieciņi.

Lai nemazinātos baznīckungu ienākumi, archibīskaps Henrišs 1428. gada statūtu 29. §, atsaucoties uz pāvesta Aleksandra IV aizliegumu būvēt kapellas bez baznīckungu atļaujas, aizliedza bez viņa ziņas celt jaunas kapellas, baznīcas un uzstatīt pie pilsētām un uz ceļiem krucifiksus. Motīvs bija, ka tie varot atvilkt dāvanas, kuŗas citādi sajemtu baznīckungi. Ka šīs dāvanas varēja būt paprāvas, rāda 1428. gada statūtu 20. § un 1437. gada statūtu papildinājumu 8. §, kuŗos noteikts, kā dāvanas sadalāmas: pa dievkalpojuma laiku uz altāŗa noliktā nauda un citas mantas pienācās baznīckungam; no dāvanām, kas pēc dievkalpojuma laika noliktas uz altāŗa, puse pienācās baznīckungam, otra puse baznīcas aizbildnim baznīcas būvkases vajadzībām; ārpus un iekšpus baznīcas pie svētbildēm noliktās dāvanas pienācās uz pusēm baznīckungam un baznīcas būvkasei, bet upuŗu traukos noliktās dāvanas pienācās tikai baznīcas būvkasei.

Laikam dāvanu došanu baznīckungi bij sākuši izmantot ļaunprātīgi, prasot tās draudzes locekļiem par dažādu savu

pienākumu izpildīšanu. Tāpēc 1428. gada statūtu 36. § archibīskaps noliedza baznīckungiem jemt atlīdzību naudā (nosaucot to par simoniju) par misas noturēšanu, bērnu kristīšanu, pēdējo svaidišanu, apbedīšanu un citiem sakramenta veidiem. Tikai pēc sakramentu izsniegšanas baznīckungs drīkstēja piejemt dāvanas.

Vēl būtu jāpiemin, ka Henriņa statūtos bij noteikts, ka nevar sastādīt nevienu testamentu, kuŗā nebūtu novēlēti līdzekļi baznīcām, tāpēc arī vasaļi dažkārt novēlēja naudu baznīckungu atbalstam; tā Sīmanis Taite savā testamentā⁵³ 1392. gadā bij atstājis katram Livonijas baznīckungam 2 mārkas. Jāpiezīmē gan, ka novēlējumi parasti bij domāti vikāriju uzturēšanai.

Cik lieli bij baznīckungu ienākumi, drošu ziņu nav, bet jādomā, ka vismaz dažiem baznīckungiem tie bij tik prāvi, ka viņi savos testamentos varēja atstāt privātu mantu.⁵⁴

Daļa no baznīckungu ienākumiem bij jānomaksā tālāk Romas kūrījai; tā ir ziņas, ka 1319. gadā no Turaidas baznīcas pāvesta kasē iemaksātas 4 mārkas, no Ķizbeles 6 mārkas, Ikšķiles — 2 mārkas, Lēdurgas — 2 mārkas.⁵⁵

Baznīckungu izraudzīšanas un iecelšanas tiesības — *ius patronatus*,⁵⁶ *leenware*,⁵⁷ piederēja archibīskapam, izņemot domkapitula baznīcas, kuŗās šīs tiesības piederēja domkapitulam. Bet ja kāds vasalis bij uzcēlis baznīcu savā lēņā novadā un archibīskaps tai bij piešķīris draudzes baznīcas tiesības, tad vasalim arī palika tiesības izraudzīt baznīckungu. Tā Bērzaunes baznīcā patronāta tiesības piederēja Tizenhauzeniem.⁵⁸ un kādā Limbažu baznīcā 15. un 16. g. s. mijā šīs tiesības piederēja Katrīnai Orgesai.⁵⁹ Ir zināmi daži gadījumi, kad arī pāvestam bij tiesības izraudzīt baznīckungus Latvijas baznīcās; tā piem., 1354. gadā Ērgļos, 1363. gadā Koknesē, 1371. un 1419. gadā Limbažos un 1406. gadā Umurgā.⁶⁰

Archibīskapam vai viņa sūtītiem ierēdņiem bij tiesības vizitēt savas diecēzes baznīcas un baznīckungus, un vizitētāju uzturēšanai baznīckungiem bij jādod archibīskapam un viņa pavadoņiem un zirgiem uzturs pa vizitācijas laiku; šo uzturēšanas nodevu sauca par prokurācijām.

LIVONIJAS ORDEŅA VALSTS

Dažas ziņas par draudžu baznīcām un to saimniecisko stāvokli ordeņa novados dod mestra Pletenberga 1495. gada 20. jūnija šķirējgrāmata⁶¹ ķīviņos starp Burtnieku baznīckungu un ordeņa vasali Ansi Dūrenu. No tās dabūjam zināt, ka baznīckungiem, līdzīgi kā archibīskapijā, ir bijusi lietāšanā zeme — *kerckherrn land*, kas pēc Livonijas mestra zvēresta 10. § būtu jāsaprot par zemi, ko nodeva baznīckunga apsaimniekošanā. Baznīckunga zemei ir bijuši tīrumi,⁶³ bijušas arī ganības un pļavas, jo dokumentā minēti lopi, tāpat baznīckungam bijuši izlēnoti zemnieki — *geszynde*; tas nozīmē, ka bez paša apsaimniekotās zemes baznīckunga valdīšanā bij arī zemnieku sētas, kas viņam deva kunga tiesu.

Ordeņa zemēs bij ieviesusies paraža, ka pēc kāda baznīckunga nāves ordeņa brāļi aplaupīja baznīckunga zemi un pajēma viņa atstāto mantu, tā ka jaunais baznīckungs, uzņemoties amata izpildīšanu, priekšā atrada tikai tukšu pastorātu. Tāpēc Livonijas mestram, uzņemoties amatu, bij jāzvēr,⁶⁴ ka viņš neļaus draudzi aplaupīt — *Item keyn gebietiger noch amptisman sal nach tode der pfarrer die pfarre so gar berowben; die lene, die czu uns gehoren, sal man allerley beschrieben, was dor gefunden wirt an allerley. Was wir denne dobie thuen wellen, das leith an uns* (Nevienam pavēlniekam vai ierēdnim nav tiesības pēc baznīckunga nāves aplaupīt draudzi; par lēni, kas pieder mums, jāsastāda inventāra saraksts par to, ko tur atrod. Ko mēs ar to tālāk iesāksim, ir mūsu ziņā).

Tāpat baznīckunga uzturēšanā bij jāpiedalās visiem viņa draudzes zemniekiem, dodot daļu nodevu baznīckungam; vismaz tā tas bij Mežotnes, Bauskas un Iecavas novadā⁶⁵ — *Item des kerckhern gerechtigkeit sollen sie geben nach alter gewonheit*. Diemžēl, dokuments nestāsta, cik lieli bija un no kā sastādījās baznīckungu sieciņi.

Ordeņa zemēs baznīckunga izraudzīšanas jeb patronāta tiesības piederēja ordenim, kas pēc kāda baznīckunga amata atbrīvošanās minēja Rīgas archibīskapam vai Kursas bīskapam jaunos amata kandidātus,⁶⁶ kuŗus viņi iecēla un iesvētīja amatā.⁶⁷ Te piezīmējams, ka ordeņa valstij nebij sava bīskapa, tāpēc ordeņa Kursas zemes bij pakļautas Kursas

bīskapa garīgai jurisdikcijai, bet Vidzemes, Zemgales un Latgales zemes — Rīgas archibīskapa garīgai varai. Vai ordenis tiešām respektējis Rīgas archibīskapa virskundzību pār ordeņa baznīcām, par to grūti spriest. Zinot archibīskapu un ordeņa sliktās attiecības un archibīskapu ilgos trimdas laikus pāvesta galmā, maz ticams, ka ordenis būs atļāvis vai bīskaps varējis izpildīt savus amata pienākumus ordeņa zemēs. Tāpēc ar lielu ticamību būs jāuzklausā archibīskapa Frīdriha Peršteina paskaidrojums,⁶⁸ ka viņš neiešot ordeņa baznīcās, nedz sūtišot savus ierēdņus tās vizitēt, nedz iesvētišot (konfirmēšot) draudžu zēnus un meitenes, nedz pieņemšot prokurācijas savu vizitētāju vajadzībām. Tāpat patiesība slēpsies Rīgas franciskāņu mūka Kokneses Indriķa liecībā Moliano izmeklēšanas protokolā,⁶⁹ pēc kuņas apgānītās baznīcas ordeņa teritorijā ordenis par jaunu līcis iesvētīt vienkāršam priesterim; piezīmējams, ka pēc kanoniskām tiesībām baznīcu un jauniešu iesvētišanas tiesības ir rezervētas vienīgi bīskapam.

KURSAS BĪSKAPIJA

Blakus iepriekš minētiem tekstos sastopamiem baznīckunga nosaukumiem — *rector ecclesie parochialis* un *kerckherre*, Kursā izplatīts bij vēl cits termins — *plebanus*⁷⁰ — plebāns. Lai noskaidrotu šī termina attiecības pret divi iepriekšējiem, būtu jāizseko dokumentiem, kuņos šie termini sastopami. 1387. gada 17. oktobra Libekas domkunga Gotšalka Vārendorfa šķirējtiesas lēmumā⁷¹ starp Rīgas domkapitulu un Kursas bīskapu par Dundagas draudzes baznīcu teikts, ka to valdījis un apkalpojis *specialis rector et curatus sive plebanus*⁷² — īpašs baznīckungs jeb plebāns; no archibīskapa Heniņa baznīcas statūtiem⁷³ vērojams, ka termini *plebanus* un *rector* lietāti viens otra vietā. Kādā 1385. gada archibīskapijas mantāga recesā⁷⁴ minēts Liepupes baznīckungs Arnolds Kopmanis — *plebano ecclesie parochialis in Ubbenorghe*; septiņus gadus vēlāk lejasvācu valodā sastādītā archibīskapijas vasaļa S. Taites testamentā⁷⁵ viņš saukts — *kerkheren van Ubbenurghen, her Arnde*. 1480. gada 22. novembrī Rīgas dominikāņu klostera priors kādā dokumentā⁷⁶ min Rīgas diecēzes priesterus to amata pakāpju kārtībā, sākot ar rektoriem; šajā sarakstā plebāni minēti tūlīņ aiz

pirmajiem — *parrochialium ecclesiarum rectoribus seu locatentibus eorundem, plebanis, viceplebanis, capellanis, curatis et non curatis, vicarys perpetuis, altaristis ceterisque presbyteris*. Rīgas dombaznīcas galveno priesteri sauca par prāvestu — *prepositus*, ⁷⁷ *provest*, ⁷⁸ bet Pēterļa un Jēkaba baznīcas baznīckungus par rektoriem. No šim liecībām būtu secināms, ka plebāns bij baznīckungs kādā lauku draudzē un pārzināja patstāvīgu draudzes baznīcu. To apliecina arī Vārmes prāvesta 1431. gadā vadītās noklaušināšanas protokols, ⁷⁹ kurā minēts *discretus vir dominus Sifridus, plebanus in Poszen Curoniensis diocesis* — cienījamais vīrs Sigfrīda kungs, Kursas diecēzes Puzes baznīckungs. Tā kā nav ziņu, ka 15. g. s. Puze būtu bijusi atsevišķs draudzes novads, tad jāpieņem, ka Piltenes draudzes novadā bijusi otra patstāvīga baznīca ar savu draudzi, ko apkalpoja plebāns jeb baznīckungs Sigfrīds. Plebāns 1469. gadā minēts arī Piltenē, ⁸⁰ bet 1503. gadā — *kerckheren*. ⁸¹

Par Kursas baznīckungu stāvokli dažas ziņas atrodamas 1252. gada Kursas bīskapa Indriķa un Vācu ordeņa līgumā ⁸² par baznīcu celšanu Kursā. Pēc šīs vienošanās agrākajā kuršu valstī Piemarē (bīskapijas rietumu galā) celtās baznīcas dabūja 4 arkļus aņamzemes un tik daudz pļāvu, no kurām varētu ievākt 30 vezumu siena; šī zeme bij domāta baznīckungu uzturam. Tāpat katrs baznīckungs dabūja no zemes kunga 1 lastu rudzu (45 pūri), 1 lastu miežu (60 pūri), 1 lastu auzu (60 pūri) un 3 sudraba vērdiņus naudā, bet katram draudzes loceklim, sākot ar 14. dzīvības gadu, bij jādod priesterim gadā 3 Rīgas peniji upuņnaudas. ⁸³ Agrākajās Bandavas, Ventavas un Miera Kursas valstīs (bīskapijas ziemeļu galā) celtās baznīcas arī dabūja 4 arkļus aņamzemes un pļavas 30 vezumu siena ievākšanai, bet Piemares zemes kunga dotās labības vietā Ziemeļkursā draudzes locekļi deva mācītāja sieciņus — 1 sieku jeb 1/10 pūra rudzu, miežu un auzu; bez tam vēl katram draudzes loceklim, tāpat kā Piemarē, bij jādod upuņnaudā 3 Rīgas peniji. ⁸⁴ Tāpat visās draudzēs priesteriem un zemniekiem bij kopīgi malkas meži, izņemot mežus, kas agrāk saukti par svētajiem mežiem. ⁸⁵

Kā izpildīts 1252. gada līgums par baznīckungu apgādi un uzturēšanu 14. un 15. g. s., ziņu nav. Salīdzinot archi-

bīskapijas, ordeņa valsts un Kursas bīskapijas ziņas par baznīckungu uzturēšanu, redzams, ka visās valstiņās pie draudžu baznīcām bij zeme baznīckunga uzturēšanai, bez tam draudzes zemniekiem vēl bij jādod papildu nodevas gan naudā, gan arī labībā.

RĪGAS PILSĒTA

Rīgā pati cienījamākā un varenākā baznīca bij archibīskapa katedrāle — *ecclesia cathedralis* ⁸⁶ jeb dombaznīca — *dom to Rige*, ⁸⁷ *thum*, ⁸⁸ saukta arī par Dievmātes baznīcu — *unser leven vroven* ⁸⁹ jeb vienkārši Rīgas baznīcu — *ecclesia Rygensis*. ⁹⁰ Pirmo Rīgas dombaznīcu cēla ⁹¹ bīskaps Alberts 1211. gadā, laikam koka. Kad 1215. gadā tā nodega, jauno domu sāka celt no kaltiem kaļķakmeņiem. Alberta laikā paguva uzcelt baznīcas kori jeb altāra telpu, bet visu baznīcu nobeidza tikai 13. g. s. vidū. Dombaznīcas plānam bij latīņu krusta veids, un baznīcu cēla romāņu stilā kā halles baznīcu ar trim garenjomiem; cēlēju vārdi nav zināmi. 14. g. s. baznīcas rietumu galā uzcēla šķērsjomu, bet 15. g. s. paaugstināja vidusjomu, pārvēršot dombaznīcu no halles baznīcas par baziliku; tad arī paaugstināja rietumu šķērsjoma centrālā kvadrāta sienas, un tā radās dombaznīcas tornis, kam uzlika augstu astoņšķautnainu jumta paramīdu. Dombaznīcas dienvidu sienai pieslējās U — veida doma klosteris ar plašu četrstūrainu pagalmu vidū, ko no trim klosteņa pusēm apjoza t. s. krusta eja — *ambitus*, ⁹² ar gotiskām krusta velvēm izdaiļots gaitenis klosteņa apakšējā stāvā. Klosteņa austrumu spārna apakšējā stāvā atradās klosteņa mantu noliktava un kapitula zāle — *locus capitularis sancte Rigensis ecclesie*, ⁹³ bet augšstāvā domkungu kopējās guļamtelpas. Klosteņa dienvidu spārnā bij ēdamtelpas, virtuve un saimniecības telpas; rietumu spārnā atradās domskola, bet krusta ejā un pagalmā — kapsēta. Arī pašā dombaznīcā apbedīti daudzi bagāti draudzes locekļi un baznīcas kori — vairāki Rīgas archibīskapi. Dombaznīcai pretim rietumu pusē atradās archibīskapa pils.

Vecākā Rīgas baznīca bij Pēteņa baznīca — *ecclesia sancti Petri*, ⁹⁴ *parkerke sunthe Peters*, ⁹⁵ kas pastāvēja kā akmens celtnē jau 1209. gadā. ⁹⁶ Pēteņa baznīca bij Rīgas pilsētas

baznīca, un tā nosaukta Rīgas patrona sv. Pēterā vārdā. 1352. gadā baznīcas tornī uzstādīts pirmais publiskais pulkstenis Latvijā, un no 1353. gada baznīcas tornī pastāvīgi dežūrēja sargs, kas ziņoja par ugunsgrēkiem pilsētā. 15. g. s. rāte nolēma Pēterā baznīcu pilnīgi pārbūvēt. 1409. gadā sākās būvdarbi, un gada laikā uzcēla plašu altāra telpu, bet baznīcas garenjomus pabeidza tikai 1466. gadā un starp 1466. un 1491. gadu uzcēla zvanu torni. 1465. gadā baznīcā jau bij ērģeles. Pēterā baznīca celta no sarkaniem ķieģeļiem bazilīkas veidā ar 10 m platu un 30 m augstu vidējo jomu; sāņjomi bij 8-9 m plati.

Trešā Rīgas baznīca, kas atradās laicīgo garīdznieku pārziņā, bij Jēkaba baznīca — *ecclesia sancti Jacobi*,⁹⁷ *kerke sunte Jacobs*.⁹⁸ Tā celta pirms 1226. gada⁹⁹ un sākumā atradās ārpus pilsētas mūrēm, tātad acīmredzot bij domāta lielāko tiesu nevācu dievkalpojumiem; tikai 13. g. s. beigās Jēkaba baznīcu apjoza ar mūrēm un iekļāva pilsētas teritorijā. Jēkaba baznīca celta no ķieģeļiem, un tā ir trīs garenjomu bazilīka. 15. g. s. baznīcu pārbūvēja un 1480. gadā tai nopirka zvanu pulksteni — *seigerklock*,¹⁰⁰ kas maksāja 200 mārkus; tas atradās baznīcas ārpusē zem maza jumtiņa.

Par laiku no 1430. - 1484.g. ir saglabājies Jēkaba baznīcas liturģisko trauku, tērpju un grāmatu saraksts,¹⁰¹ kā arī dažas ziņas par baznīcas kasi. No šī saraksta redzams, ka baznīcai bijuši vairāki biķeri, divas monstrances, 9 parastās un viena zelta ornāta un pārējie misas trauki un tēрпи. Tāpat baznīcai bij 3 misāles¹⁰² — *mysseboke*, 3 gradalijas — *gradalia*, 2 votivālijas — *votivalia*, 1 notula — *notulare*, 1 agenda — *agenda*, 3 psalmu grāmatas — *psalteria*, 3 rotulas — *rothelen*, un baznīcas vizitāciju grāmata — *hystoria de visitacione*; kopā ar dažām citām grāmatām, kuŗu nosaukumi vairs nav salasāmi, Jēkaba baznīcā bij ap 20 grāmatu. Šīs grāmatas uzlūkojamas par vienu no vecākajām bibliotēkām Latvijā.

1470. gadā, kad Rīgas rāte sāka ierobežot nevācu tiesības nekustamu īpašumu iegūšanā, kāds nevācu alusnesējs bij nopircis dārzu un to dāvinājis¹⁰³ Jēkaba baznīcai ar noteikumu, ka viņam un viņa sievai tiesības to izmantot pa viņu dzīves laiku, bet pēc viņu nāves tas pāriet Jēkaba

baznīcas īpašumā; tas notika 1484. gadā. Laikam gan Jēkaba baznīcā bij daudz nevācu draudzes locekļu, jo ordeņa ekskomunikāciju 1325. gadā Jēkaba baznīcā izziņoja arī tautas valodā — *in vulgari*.¹⁰⁴

Rīgā vēl 15. g. s. minēta Ģetrūdes baznīca, bet par to tuvākas ziņas par šo laiku nav saglabājušās.

Bez šīm četrām laicīgo priesteru pārzinātām baznīcām Rīgā vēl bij Livonijas ordeņa Juŗa baznīca,¹⁰⁶ vairākas klosteru baznīcas¹⁰⁷ un pareizticīgo baznīca¹⁰⁸ krievu tirgotājiem.

Pēterā un Jēkaba baznīcas baznīkungus sauca par *kerkhere*¹⁰⁹ jeb *rector ecclesie parochialis*¹¹⁰. Viņi vismaz 15. g. s. otrajā pusē bij arī Rīgas domkapitula locekļi,¹¹¹ un līdz ar to iztika no domkapitula zemēm. Vai Jēkaba un Pēterā baznīcai bij arī savas baznīcas zemes ar iekoptiem laukiem un zemniekiem, ziņu nav.

BAZNĪCAS AIZBILDŅI UN BŪVKASE

Par draudzes locekļu līdzdalību baznīcas pārvaldē saglabāties maz liecību. Zināms, ka no draudzes locekļu vidus izraudzīti baznīcas aizbildņi — *vormundere*,¹¹² *provisores*,¹¹³ kuŗu pienākums bij pārzināt baznīcas būvkasi — *fabrica*,¹¹⁴ un remontus — *structura*.¹¹⁵ Archibīskapa Heniŗa 1428. gada baznīcas statūtos teikts,¹¹⁶ ka būvkasē nonāk dāvanas, ko draudzes locekļi nolikuŗi pie upuŗu traukiem un kokiem pēc dievkalpojuma, tāpat puse no ziedojumiem, kas nolikti pie altāŗa pēc dievkalpojuma un atstāti pie svētbildēm. Ja no šīm dāvanām tomēr nepietiktu līdzekļu baznīcas remontiem, tad baznīkungam jāaicina savi draudzes locekļi ziedot trūkstoŗo naudu.¹¹⁷ Bagātie draudzes locekļi novēlēja testamentos naudu baznīcas būvkasei; tā archibīskapa vasalis Sīmanis Taite 1392. gadā novēlēja Limbaŗu baznīcai stikla logu ievietoŗanai 2 Rīgas mārkas,¹¹⁸ bet Rīgas rātskungs Konrāds Fiŗš 1425. gadā — Rīgas dominikāņu klosterā Jāņa baznīcas būvkasei 5 mārkas, Pēterā baznīcas būvkasei 25 mārkas, un franciskāņu klosterā Katrīnas baznīcai viņŗ jau naudu bij ziedojis, vēl dzīvs būdams.¹¹⁹ Tāpat zināms, ka 1385. gadā archibīskapijas vasalim Henekem Pitķeveram kā sods par savu zemnieku kropļoŗanu bij jāiemaksā Suntaŗu baznīcas būvkasē 20 mārkas — *ad structuram ecclesie*

*parrochialis in Sunzelle viginti marcas Rigensi erogare.*¹²⁰ Laikam naudas iemaksa baznīcas būvkašē bij parasts soda mērs, jo arī priesteriem, kas nesāja pārāk greznus tērpus, piedraudēja atjemt viņu ienākumus un tos iemaksāt būvkašē.¹²¹ Kur jemti līdzekļi Latvijas lauku baznīcu celšanai, par to tiešu ziņu nav, bet būs grūti ticēt, ka tie ievesti no ārzemēm, tāpēc būs jāpieņem, ka Latvijas lauku baznīcas būs celtas ar pašu latviešu un lībju kļaušu darba spēku. Tās lielāko tiesu bij koka. Rīgas Pēterā baznīcas celšanai līdzekļus, droši vien, gādāja rāte, dombaznīcu archibīskapi varēja celt no saviem ienākumiem; par Jēkaba baznīcu grūti ko spriest.

No Jēkaba baznīcas 15. g. s. liturgisko piederumu un naudas saraksta¹²² redzams, ka šo baznīcas mantu pārvaldīja 2 baznīcas aizbildņi, kuŗus no draudzes locekļu vidus iecēla Rīgas rāte; aizbildņu amats bij goda amats, un par savu darbu viņi atlīdzību nesajēma.

DRAUDŽU BAZNĪCU SKAITS LATVIJĀ

Sarakstu vai statistisku ziņu par draudžu baznīcām Latvijā 14. un 15. g. s. nav, tāpēc visi mēģinājumi to skaitu noskaidrot ir tikai konstruktīvi minējumi; arī avoti, kuŗos ziņas varētu meklēt, ir pārāk fragmentāri. Visreālākais ceļš baznīcu skaita noskaidrošanai būs, izsekojot draudžu novadiem. Pieņemot, ka katrā draudzes novadā bij viena draudzes baznīca, vērtējam, ka Rīgas archibīskapijā bij 23 baznīcas, Livonijas ordeņa valsts Latvijas daļā — 28 baznīcas, Kursas bīskapijā — 7 baznīcas un Rīgas pilsētā 4 draudžu baznīcas, kopā 62 baznīcas.

Redzējām tomēr, ka vienā draudzes novadā varēja būt arī divas draudzes baznīcas, piem., Kursas bīskapijā Piltenes novadā bij Piltenes un Puzes draudzes baznīca; divas baznīcas varbūt bij arī Limbažu novadā, tāpēc precīzu baznīcu skaitu nemaz nav iespējams rekonstruēt.

VIKĀRIJAS

Katrā baznīcā bij viens galvenais altāris — *hoghen altaer*,¹²³ un bez tā vēl vairāki blaku altāri, katrs veltīts kādam svētājam; blaku altārus cēla vai nu bagātas privātpersonas, vai organizācijas. Blaku altāru ierīkošanas nolūks bij ar cēlu

un svētīgu darbu pagodināt attiecīgo svēto, lai izpelnītos īpašu svētā un Dieva žēlastību laicīgā un aizkapa dzīvē. Tāpēc personas, kas vēlējās atrasties ar savu svēto jeb patronu pastāvīgā kontaktā un allaž saņemt viņa svētību, nodibināja pie attiecīgā altāra vikāriju. Vikārija — *vicarie*,¹²⁴ *vickary*,¹²⁵ bij baznīcā¹²⁶ kāda svētā godināšanai¹²⁷ ierīkotā altāra¹²⁸ apkalpošanai¹²⁹ nodibināts¹³⁰ priestera¹³¹ palīgamats,¹³² kuŗa uzturēšanai¹³³ kāda persona¹³⁴ vai personas¹³⁵ bij novēlējušas naudas līdzekļus.¹³⁶ Priesteri, kas apkalpoja attiecīgo altāri, sauca par vikārijas vikāru — *vicarie vicarius*,¹³⁷ *vickarius der vickarieren*,¹³⁸ jeb vienkārši par vikāru, t. i. palīgpriesteri, vai arī — tā kā viņš apkalpoja tikai kādu blaku altāri — par altāristu — *altaristus*.¹³⁹ Priestera amata uzturēšanai novēlēto naudu sauca par mūžīgu dāvinājumu — *ewige presencien*,¹⁴⁰ jeb benefici — *beneficium*,¹⁴¹ t. i. dāvinātiem naudas līdzekļiem vikārijas uzturēšanai.

Vikārijas uzturēšanai novēlēto naudu nesajēma vis vikārs, bet to aizdeva tālāk uz augļiem tiem, kas naudu vēlējās aizņemties.¹⁴² Līdz ar to vikārijas kapitāls teorētiski nekad nevarēja zust, tāpēc arī vikāriju sauca par mūžīgo vikāriju — *ewige vicarie*,¹⁴³ pārnesot vikārijas priestera amata nosaukumu arī uz pašu novēlēto naudu. Par aizdoto naudu naudas aizjēmējs maksāja 6% augļu gadā, no kuŗiem vai nu visu,¹⁴⁴ vai tikai daļu¹⁴⁵ sajēma vikārs. Vikārijas dibinātāji dažreiz pat dāvināja vikārijas uzturēšanai zemes gabalus; tā Juris Orgess un Ansis Guclefs sv. Annas vikārijai Limbažos dāvināja dārzu.¹⁴⁶

Vikāriju dibināšanas reliģiskā puse bij nevien dibinātāja vēlēšanās finansiāli atbalstīt tā laika katoļu priesterus, kuŗiem nebij iespējams dabūt baznīckunga amatu ar draudzes baznīcu, bet arī sagādāt sev personīgu dvēseles ganu, kas aizlūgtu par viņu kā dzīves laikā, tā pēc nāves.

Lai gan vikārijas vairs tieši neiekļaujas draudžu baznīcu lokā, jo tās neapkalpoja baznīckungs, bet gan kāds privāti algots priesteris, tomēr vikārijām ir ļoti tuvi sakari ar draudzes baznīcu. Pirmkārt, altārus ierīkoja un vikārijas dibināja draudžu baznīcās, un otrkārt — vikārijas 14. un 15. g. s. Latvijā bij tik populāras, ka daļēji aizēnoja parasto dievkalpošanu pie galvenā altāra. Šajā sakarā būtu jāpaskaidro, ka pēc viduslaiku uzskata Dieva lūgšana bij tikai

priesteru uzdevums un pienākums, ar ko lajam pašam nebij jānodarbojas, tāpēc arī tajā laikā ļaudis bij tik devīgi naudas novēlēšanā vikāriju dibināšanai un personīgu priesteru uzturēšanā. Ar naudu cerēja nopirkt svētā labvēlību un Dieva žēlastību, un priesterus uzskatīja par šīs žēlastības izlūdzējiem.

LITURĢIJA UN RĪTI

Viduslaiku religiskās dzīves labākai izprašanai ir jāieskātās tā laika baznīcas liturģijā un rītos. Katoļu dievkalpojuma kārtībā centrālais akts bij misa, saukts arī miša un mesa — *missa*,¹⁴⁷ kas ir Jēzus pēdējā vakarēdiena un viņa Golgātas upuļa bezasiņains atkārtojums. Misu noturēt — *missam celebrare*,¹⁴⁸ drikstēja tikai priesteris,¹⁴⁹ un tā bij noturama baznīcā draudzes locekļiem katru svētdienu un svinamó dienu; šādu misu tad sauca par tautas misu — *missa pro populo*. Misu vispirms noturēja agri no rīta; tā bij rīta misa — *priores misse*,¹⁵⁰ *prima*;¹⁵¹ otrreiz misu noturēja priekšpusdienā — *secunda*.¹⁵² Ja rīta misu parasti tikai lasīja,¹⁵³ tad otro misu allaž dziedāja,¹⁵⁴ tajā piedalījās koris un visi baznīcas priesteri,¹⁵⁵ tāpēc šo misu sauca par galveno jeb augsto misu — *summa misse*;¹⁵⁶ misas, kuņas tikai lasīja, sauca par lasītām misām — *leszenden missen*,¹⁵⁷ bet misas, kuņas dziedāja, par dziedātām misām — *singenden missen*;¹⁵⁸ protams, dziedāt varēja ne tikai augsto misu, bet arī primas.¹⁵⁹ Misas laikā arī lasīja apustuļu vēstules un evaņģelijus;¹⁶⁰ tāpat laikam būs ticis arī kas baznīcēniem sprediķots.¹⁶¹

Vakaros vairs misu nenoturēja, bet tad koris baznīcā dziedāja psalmus; šo vakara dievkalpojumu sauca par vesperēm — *vesper*;¹⁶² vesperes varēja būt savienotas ar procesijām apkārt baznīcai.¹⁶³

Bez misām un vesperēm, kas bij domātas kā kārtējie dievkalpojumi visiem draudzes locekļiem, vēl bij pazīstamas privātas misas; tās pēc kādas personas vēlēšanās¹⁶⁴ noturēja priesteris ar nolūku aizlūgt Dievu par šīs personas un viņa piederīgo un senču dvēseles labklājību.¹⁶⁵ Arī šīs misas noturēja baznīcās, un tās varēja klausīties baznīcēni. Personai, kas lūdza privāto misu noturēt, par tās noturēšanu bij baznīcai jāmaksā, un visparastākais samaksas veids bij vikārijas nodibināšana.¹⁶⁶

Privātās misas, protams, varēja noturēt arī bez vikārijas nodibināšanas; tā piem., Livonijas ordenim bij nolīgums¹⁶⁷ ar Rīgas sieviešu cisterciešu klostera mūķienēm, ka tās savā baznīcā liks noturēt misas ordeņa kaŗu laikā; šajās misās bij jālasa arī psalmi un jālūdz par ordeņa uzvarām. Detlavs Pāle bij samaksājis Rīgas dominikāņu sv. Juŗa klostera mūķiem 100 mārku, lai tie klostera baznīcā pa Detlava dzīves laiku noturētu viņa un viņa radu dvēseļu glābšanai katru dienu misu pēc šāda plāna:¹⁶⁸ svētdienās lūdzot par svēto Trīsvienību, pirmdienās par visu kristiešu dvēselēm, otrdienās par grēkiem, trešdienās par Svēto garu, ceturtdienās par svētām Kristus miesām, piektdienās par svēto krustu, sestdienās par svēto jaunavu Mariju. Katras misas laikā priesterim bij jālūdz par Detlavu, viņa sievu un pārējiem Detlava radiem; pēc Detlava nāves mūķiem bij jānotur dvēseļu misa visu klostera pastāvēšanas laiku.

Par piemiņas jeb dvēseļu misu — *selemissen*¹⁶⁹ — sauca misu, ko pēc vikārijas dibinātāja vai naudas novēlētāja nāves noturēja ik gadus viņa nāves dienā, aizlūdzot par aizgājēja dvēseli.¹⁷⁰ Parasti dvēseļu misas bij saistītas ar vigīlijām — *vigiliae*,¹⁷¹ *vigilien*,¹⁷² naudas novēlētāja nāves dienas piemiņas priekšvakarā priestera pavadītu bezmiega nakti ar lūgšanām un dziedāšanu — *nachtsingen*,¹⁷³ par mirušā dvēseles labklājību pēc nāves. Vigīlijas kopā ar dvēseļu misām bij ļoti parasts aizgājēja un Dieva godināšanas veids, tikai šādus privātus dievkalpojumus varēja atļauties vienīgi turīgi aizgājēji; vienkāršai tautai bij jāiztiek ar iksvētdienas augsto misu. Vigīlijas un dvēseļu misas varēja arī dziedāt — tad tās sauca par dziedātām — *singenden vigilien unnd seelmissen*.¹⁷⁴

No pārējiem liturgiskiem rītiem un iestādījumiem tajā laikā pazina kristīšanu — *baptismus*,¹⁷⁵ iesvētīšanu — *confirmatio*,¹⁷⁶ baznīcas laulību — *matrimonium*,¹⁷⁷ baznīcas apbedīšanu — *sepulture mortuorum*,¹⁷⁸ relikviju rādīšanu — *benedictio*,¹⁷⁹ grēku sūdzēšanu jeb bikti — *confessio*,¹⁸⁰ grēku piedošanu — *remissio*,¹⁸¹ soda izpirkšanu par piedotiem grēkiem jeb indulgenci — *indulgentia*,¹⁸² gavēšanu — *jejunium*,¹⁸³ un dažādos baznīcas sodus, piem., apkraušānu ar lāstiem — *interdictum*,¹⁸⁴ izslēgšanu no baznīcas — *excommunicatio*,¹⁸⁵ kā arī dažādu aizliegumu atcelšanu — *dispensatio*.¹⁸⁶

Liturgijas un ritu izpildīšanā, un arī, lai priesteri tos iemācītos, bij vajadzīgas dažādas liturgiskas grāmatas; daļa no tām jau minētas Jēkaba baznīcas liturgisko piederumu sarakstā; bez tām baznīcās bij evaņģelija teksti, jo tos lasīja misu laikā, un laikam arī vulgāta — katoļu baznīcas sankcionētais sv. Jeronīma bībeles tulkojums latīņu valodā, jo kādā senrakstā minēta *der bibilenn, de sanctus Jeronimus mit seyner egenen handt gescreven hefft und von enem paveste to Rome inn ertyden cönnynk Caupo tor giffte gegeben und in unser domkerken to Ryge ys*¹⁸⁷ (bībele, ko sv. Jeronīms pats ar savu roku ir rakstījis un ko kāds Romas pāvests ir dāvinājis ķēniņam Kaupam, un kas atrodas Rīgas dombaznīcā). Protams, apgalvojums, ka šī bībele būtu paša Jeronīma pārrakstīts eksemplārs, būtu jāuzlūko par mēģinājumu to izsludināt par relikviju, tomēr pats fakts par bībeles esamību dombaznīcā paliek.

LATVIEŠI UN KATOĻU TICĪBA

LATVIJAS LAUKU NOVADI

Līdz ar Latvijas iekarošanu un okupēšanu bija nogriezts ceļš latviešu pāriešanai pareizticībā, un par vienīgo oficiālo ticību Latvijā kļuva katoļticība.¹⁸⁸ Katoļticīgos mūsu vēstures avoti allaž sauc par ticīgiem vai kristiešiem — *christiani*,¹⁸⁹ pretstatā neticīgiem — *infideles*,¹⁹⁰ jeb pagāniem — *pagani*;¹⁹¹ ar šo pēdējo vārdu 14. g. s. un 15. g. s. sākumā parasti apzīmēja leišus. Reizē ar kādas Latvijas valstiņas iekarošanu tās iedzīvotāji tika nomināli piegriezti katoļu ticībai — *homines dicte terre conversi sunt ad fidem catholicam*,¹⁹² un katoļticībai piegrieztos ļaudis sauca par jaunkristītiem — *neophiti*.¹⁹³

13. g. s., kad notika Latvijas iekarošana un iedzīvotāju kristīšana, Romas kūrīja vēl organizēja krusta karus, un pati katoļu baznīca bij karojoša baznīca — *ecclesia militans*.¹⁹⁴ Pēc Latvijas teritorijas iekarošanas Livonijas ordeņa prokurātors 1312. gadā, aizstāvot ordeņa zobena un uguns misiju, mēģināja pāvestam apgalvot, ka „jaunkristītie tagad jau dažus gadus labprātīgi un dedzīgi panes un ir panesuši jūgu, ko viņiem uzlikuši baznīcas prelāti ar grēku nožēlošanu un katoļu ticības aizstāvēšanu, ko viņi darija tai laikā,

kad nāca pie katoļu ticības,¹⁹⁵ un tagad viņiem ir kristiešu tikumi un ticība, gan sakramentus saņemot, gan dievkalpojumos klausoties, gan citās lietās, kas piederas pie katoļu ticības un kā dara patiesi kristieši.¹⁹⁶ Un kad šiem jaun kristītiem kādreiz jautā: vai jūs ticat Kungam? viņi atbild un līdz šim ir atbildējuši: mēs ticam Kungam un svētai jaunavai Marijai, un Dieva svētajiem, un ticam tam, kam tic svētā Romas baznīca, tāpat kā tic patiesi kristieši.”¹⁹⁷

Pēc 110 gadiem Livonijas zemes kungi 1422. gada 28. janvārī Valkas landtāgā izdeva zemes tiesības, kas pieskaņas arī kristīgās ticības lietām, nosakot, ka ikvienam zemes kungam, „kam ir pakļauti nevāci, stingri jāraugās, lai nevāci savus bērnus liktu kristīt kristīgā veidā mēneša laikā pēc to piedzimšanas. Tāpat neviens nedrīkst no kristīgās kristības atturēties vai to nomazgāt, pie viņa dzīvības”¹⁹⁸, t. i. piedraudot ar nāves sodu. Pēc sešiem gadiem archibīskapa Heniņa noturētajā Rīgas baznīcas provinces koncilā atkal runāja par latviešu kristīšanu un atgādināja statūtu 25. §, ka bērnu kristīšana jāizdara ar lielu cienību un priesteriem ir jāpamāca kā tēvi, tā mātes, ka jākristī mazi bērni. Tālāk teikts, ka vislielākās nepieciešamības gadījumā —tātad bērnam atrodoties dzīvības briesmās— kristīšanu var izdarīt vecāki savā valodā. Priesteru kristīšanas formula bij: es tevi kristīju Tēva, Dēla un Svētā gara vārdā, āmen —*ego baptizo te in nomine patris et filii et spiritus sancti, amen.*

Tālāk statūtu 34. § archibīskaps žēlojas, ka daudzi cilvēki tikai vecumā pirmo reizi ejot pie iesvētīšanas jeb konfirmācijas; daudzi, sevišķi zemnieki, pavisam netiekot konfirmēti. Tāpēc statūtos noteikts, ka ikvienam pirms 20. dzīvības gada jāsaņem konfirmācijas sakraments, nepaklausības gadījumā piedraudot ar sodu.

Zemes tiesību 4. § nosaka, ka visiem baznīckungiem jāraugās, lai ikviens kristietis, kas sasniedzis savus saprāta gadus, vismaz vienreiz gadā ietu pie bikts un savam baznīckungam izsūdzētu grēkus, nepaklausības gadījumā piedraudot ar sodu pie kāķa. Arī Heniņa statūtu 23. § teikts, ka baznīcu vizitētājiem jāpārbauda, vai jaunkristītie nav nomaldījušies no pareizā ticības ceļa, un tiem, kas atrasti par vainīgiem, jāpiespiež nožēlot grēkus un jāuzliek sods. Mūki varēja uzklaut grēksūdzes tikai ar attiecīgā baznīckunga atļauju (statūtu 45. §).

Statūtu 32. § runā par laulībām un noliedz piespiest otru partneri ar draudiem, varu vai iebiedēšanu iestāties laulībā; vai te būtu saskatāma līgavu zagšanas apkaņošana? Zemes tiesību 5. § nosaka, ka „baznīckungiem jā māca tauta...”, ka vīrs un sieva, kas grib kopā dzīvot, priesterim jāsalaulā kristīgā veidā pirms viņi nav sagājuši kopā dzīvot vai 14 dienu laikā pēc tam, nepaklausības gadījumā piedraudot ar kāķi.” Zemes tiesību 6. § uzliek zemes kungiem par pienākumu raudzīties, „lai nevācu laulātie pāri nešķirtos vai viens otru ļaunprātīgi neatstātu, piedraudot ar kāķi. Bet ja kāds vīrs vai sieva no sava laulātā drauga aizbēg un pieņem citu laulātu draugu, pirms viņš nav izdots atpakaļ (savam kungam), viņam jāsamaksā ar kaklu tam (kungam), no kā viņš ir aizbēdzis.” Arī Heniņa statūtu 32. § teikts, ka ļoti bieži gadoties, sevišķi starp zemniekiem, ka laulātie viens no otra aizejot un apņemot citu vīru vai sievu, tāpēc archibīskaps uzdod baznīckungiem pārbaudīt, vai viņu draudzēs tādu neesot, un pozitīvā gadījumā tos skubināt atgriezties pie viņu likumīgiem laulātiem draugiem.

Zemes tiesību 7. § aizliedz „ikvienam izvarot nevācu sievas un kalpones; kas to dara, tas kopā ar saviem palīgiem tiek notiesāts pie kakla”.

Ļoti bēdīgu ainu par katoļu ticības vājo iesakņošanu tautā tēlo Heniņa statūtu 27. §. Archibīskaps paskaidrojis, ka katoļu baznīca godina svēto relikvijas, jo tās ir darijušas dažādus brīnumus, tālāk žēlojas, ka tikai retais laucinieks un zemkopis visā Livonijas provincē godina svētās relikvijas, bet — kas ir nolādams un Dievam par smagu apvainojumu — ļoti turas pie ļauno garu godināšanas un māņticīgas dievekļu pielūgšanas — *adeo inherent supersticiose ydolatrie ex demonum subtilitate adjuvante* —, kas pēc Radītāja ticības un svēto atzinuma ir sodāms. Tāpat viņi ticot dabas spēkiem un zemiem radījumiem, proti, pārkonam, ko sauc par savu dievu, rūpuļiem, tārpiem un kokiem, no kuŗiem viņi cerot iegūt laicīgas mantas pieaugšanu un sajemt laimi nelaimē — *a naturalibus effectibus et vilioribus creaturis, scilicet a tonitruo, quod deum suum appellant, a serpentibus, vermibus et arboribus, in quibus confidunt, incrementum rerum suarum temporalium ac infelicem suam exspectant felicitatem*. Archi-

bīskaps pavēlēja visiem prelātiem un garīdzniekiem raudzīties, lai šo maldu ticību izdeldētu, piedraudot ar baznīcas un laicīgiem sodiem.

Šo drūmo pagānisma tēlojumu papildina archibīskapa Heniņa statūtu 19. §, kurā sacīts, ka pēc sena paraduma šīs zemes jaunkristītie jeb zemnieki neapbedījot savus mirušos iesvētītās kapsētās, bet birzīs¹⁹⁹ kopā ar ieročiem, un citās neiesvētītās vietās, kur viņu senči un radi senos laikos apbedīti — *in campis silvestribus cum feris sepeliri ac etiam in quibusdam locis prophanis, ubi ipsorum parentes et amici sue gentilitatis temporibus sunt sepulti*. Jaunkristītie bieži arī iesvētītās baznīcās un kapsētās rikojot mielastus, nolikdami saviem mirušiem senčiem un radiem ēdienu un dzērienu, ticēdami, ka tas esot viņiem par iepriecinājumu — *etiam plerumque in ecclesiis et cimiteriis consecratis convivia preparant, defunctis eorum parentibus et amicis cibum et potum exhibentes, credentes hoc in eorum cedere consolationem*. Turpat jaunkristītie izpildot citas savu cilšu izdarības, tāpēc archibīskaps, neatlaidīgi vēlēdamies iznīcināt tādas nelietības, pavēlēja „šīs zemes kungiem, vasaļiem un visām citām personām, kuŗu jurisdikcijai vai kundzībai zemnieki ir pakļauti, un it sevišķi baznīckungiem, lai tie ar pamudināšanu, draudiem un sodiem rūpīgi censtos viņus atgriezt no šīs nolādētās māņticības piekopsanas.” Šajā sakarā būtu jāatgādina Kursas bīskapa un ordeņa noslēgtais līgums²⁰⁰ par baznīckungu apgādi ar malku no zemnieku mežiem, izņemot tos, kas agrāk saukti par svētajiem mežiem. Tātad 13. g. s. beigās katoļu baznīca bij spiesta respektēt seno kuršu pagānisko ticību un miera dēļ vismaz formāli apjēmas neiejaukties viņu kulta ceremonijās.

Interesanta ir ziņa, ko no sava ceļojuma²⁰¹ cauri Kursai 1414. gadā atstājis franču grāfs Gilbērs de Lannuā: „Minētiem kuršiem (lai gan viņi esot dzimuši kā spaidu kārtā kristītie) ir kāda sekta, kas pēc nāves sevi apbedīšanas vietā liek sadedzināt. Viņus sadedzina apgērbtus un izgreznotus ar viņu labākajām rotām kādā tuvākā birzī vai mežā. Sārtu tie taisa no tīras ozolu malkas. Viņi tic, ka dūmiem kāpjot debesis, dvēsele esot glābta, bet kad tos pūš uz sāniem, dvēselei esot jāiet bojā.” Pēc E. Dunsdorfa domām Lannuā būs redzējis kuršu ķoniņu bēres.

GILBĒRS DE LANNUĀ
(guaša Lannuā archīvā)

Cik sarkastiski skan ordeņa prokuratora vieglprātīgais apgalvojums 14. g. s. sākumā, ka latvieši esot dedzīgi katoļi un paklausīgi kristīgās mācības sekotāji, salīdzinājumā ar Livonijas zemes kungu un prelātu atzinumu 100 gadu vēlāk, ka latvieši tic dabas spēkiem un nododas veļu mielošanai, izvairās no bērnu kristīšanas, iesvētīšanas, baznīcas laulības un kristīgas apbedīšanas.

Cik vāji kristieši un katoļi bij iezemieši vēl 15. g. s. pirmajā pusē, to apzinājās arī Livonijas zemes kungi, jo par tirgošanos svētdienās un svētku dienās misas laikā Livonijas zemes tiesībās vāciem paredzētais sods bij izslēgšana no baznīcas — *den Dutschen by dem banne*, bet nevāciem viņu preču konfiskācija — *by vorlust des kopes den Undutschen*,²⁰² jo ekskomunikācija latviešus nevarēja skart: viņi jau tāpat praktiski atradās ārpus kristīgās baznīcas loka.

Viduslaikos bij tradīcija katoļu baznīcu gada svētkus — *kerkmissen*,²⁰³ ko tauta sauca par kirmašām,²⁰⁴ svinēt ne vien ar svinīgas misas noturēšanu baznīcā, bet tie bij parasti apvienoti ar gada tirgu, nodevu nodošanu un pagasta dzīrēm.²⁰⁵ Cik maz vērības latvieši piegriezuši šajos svētkos noturētai misai un svinību sakrālai pusei vēl 16. g. s., liecina chronists Rusovs savā Livonijas chronikā:²⁰⁶ „Vasarā uzcītīgi apmeklēja nevien savas, bet arī kaimiņu draudzes baznīcas svētkus. Zemnieki un svabadnieki gādāja par labu kirmašu alu, un to turēja par lielu kaunu, ja šai gadījumā pat visnabadzīgākais zemnieks nedarija alu. Paredzot ļaužu pieplūdumu, pie baznīcām saveda vairāk lastu alus pārdošanai. Jau sestdienas vakarā lielos baros no vairāk jūdžu attāluma saradās zemnieki ar savām sievām, meitām un kalpiem; tie tūliņ sāka dzert un plītēt, spēlējami visu nakti līdz pat rītam uz lielām somu dūkām, pie kam viņu jautro uzdzīvi varēja dzirdēt gandrīz jūdži tālu. Svētdienas rītā viņi gāja uz dievkalpojumu pa pusei vai pilnīgi piedzērušies, sarunādamies un pļāpādami tik stipri, ka mācī ājs šai troksnī nevarēja neko ne redzēt, ne dzirdēt. Kad viņi — tikpat gudri kā ienākuši — atstāja baznīcu, tad sākās no jauna dzeršana, dejošana, dziedāšana un lēkāšana... Šādas kirmašas svinēja nevien apustuļiem par godu, bet arī Māras dienā un citos lielos svētkos.”

Šis Rusova tēlojums rāda, ka katoļu baznīckungi vienkārši bij bezspēcīgi zemnieku masu priekšā, lai tos izaudzinātu par īstiem kristiešiem: kopā sanākšanu dievkalpojumu laikā zemnieki vairāk izmantoja savu ražojumu pārdošanai un dzīrēm nekā savas dvēseles un reliģiskās dzīves celšanai.

Jāsaka gan, ka pirms reformācijas katoļu baznīca darīja maz, lai paceltu zemnieku garīgo līmeni, jo Rīgas skolās gatavoja tikai katoļu garīdzniekus, vispārējo skolu apmeklēšanu vēl neprasīja. Zīmīgi, ka archibīskapa Heniņa 1428. gada baznīcas statūti aizliedza ikvienam, kā garīdzniekam, tā lajam, piedraudot ar ekskomunikāciju, tulkot no latīņu valodas tautas valodā baznīcas rakstus, it sevišķi teoloģiskus, tāpat vēstures apcerējumus un kanoniskās tiesības, jo ar to tulkošanu bieži rodoties hairetiskas un cita veida kļūdas dvēselei par briesmām — *sub pena excommunicationis late sentencie omnibus et singulis, tam religiosus quam secularibus et aliis, cujuscunque status seu condicionis fuerint, inhibemus, ne libros ecclesiasticos, presertim theologicos, necnon historicos aut juris canonici de latino transferant aut transferri faciant in vulgare, cum ex hujusmodi translacionibus sepius errores heresum et alia non modica, ut permittitur, generentur pericula animarum.*²⁰⁷

RĪGA

Ja par Latvijas lauku novadiem varēja teikt, ka tajos katoļu ticība nebij iesakņojusies un ļaudis dzīvoja stingrā pagānisma ietekmē, tad citādu ainu var redzēt Rīgā, kur latviešiem bij daudz ciešāks kontakts ar vācu imigrantiem un kas paši arī dzīvoja daudz kompaktākā sabiedrībā; bez tam svarīgs apstāklis bij latviešu ļoti ierobežotā dzīves telpa — Rīgas pilsētas teritorija. Tāpat svarīgs moments latviešu un lībju pievēršanās katoļticībai bij viņu strādāšana pie vācu darba devējiem, kā arī cīņa par savu nacionālu amatu saglabāšanu. Gluži dabiski visus nekatoļus uzskatīja par pagāniem un kā tādus no visas sabiedrības izslēdza. Tāpēc jau eksistences dēļ vien Rīgas latviešu un lībju amati un palīgamati bij spiesti pieslieties katoļu baznīcas noteikto kulta ceremoniju izpildīšanai. Ar to nebūtu jāsaprot, ka visi Rīgā dzīvojošie nevāci bij dedzīgi kristieši: Rīgā dzīvoja daudz tādu ļaužu, par kuriem līdz mūsu dienām nav sa-

glabājušās nekādas ziņas, piem., kalpotāji vācu ģimenēs, noliktavās u. c. Patiesībā vēstures liecības par Rīgas latviešiem un lībjiem koncentrējas ap 4 amatiem — zvejniekiem, sālsnesējiem, alusnesējiem un svērējiem.

Šo amatu organizācijas, ko mūsu vēstures avoti sauc par brālībām — *brodershop*,²⁰⁸ un ģildēm — *gilde*,²⁰⁹ blakus tīri profesionālām interesēm sākumā lielu vērību pievērsa tieši sabiedriskai un reliģiskai dzīvei. To vispirms jau liecina fakts, ka katrai brālībai bij savs patrons — kāds no baznīcas svētajiem, kuŗa vai kāda kristīga simbola vārdā brālību nosauca, piem., alusnesēji bij sv. Jāņa ģilde, zvejnieki — sv. Krusta ģilde, sālsnesēji — sv. Miesas ģilde. Svētā piemiņas dienā ģilde katru gadu rīkoja plašas dzīres, kuŗās piedalījās nevien amata brāļi, bet arī viņu sievas un meitas. tā ka šīs dzīres izvērtās par istām izpriecām.

Otra svarīgā brālību nozīme bij reliģiskās dzīves kopšana. Tā brālības locekļiem obligāti bij jāpiedalās savu mirušo biedru apbedīšanā²¹⁰ ar vēlāk rīkotām vigīlijām un dvēseļu misām.²¹¹ Alusnesēju brālība pat bij noslēgusi līgumu ar Rīgas mūķieņu klosteri par savstarpēju piedalīšanos bērēs, vigīlijās un misās.²¹²

Sekojošā laika paraugam, arī latviešu brālības dedzināja sveces baznīcā par godu jaunavai Marijai un arī ierīkoja savus altārus: tā zvejnieku brālībai bij sv. Krusta altāris Jēkaba baznīcā, alusnesējiem sv. Miesas altāris Jēkaba baznīcā, bet sālsnesēju brālībai altāris un reizē arī vikārija Pēterļa baznīcā. Zīmīgs ir zvejnieku brālības šrāgu 13. §: Mums ir pienākums uzturēt sv. Krusta altāri svētā krusta godināšanai, un ikvienam brālim ir jābūt pie tā klāt (dievkalpojumā), ja viņš grib, lai svētais krusts viņam palīdz — *Vortmer so sin wi plichtich, dat altar des hilligen crutzes to holdende, in de ere des hilligen crutzes, und ein jewelik broder sik dar bi to bewisende, alse he wil, dat em dat hillige crutz to hülpe kamen schal.*²¹³ Sālsnesēju Pēterļa baznīcas vikārijā priesterim bij jānotur vismaz 4 misas nedēļā, kuŗās bij dedzīgi jālūdz par brālības dzīvajiem un mirušajiem brāļiem.²¹⁴ Šīs vikārijas uzturēšanai jau pirms tās apstiprināšanas Rīgas rātskungs Jānis Geritzeme — *Johannes Geritzeme* (vai viņš būtu bijis nevācs?) — novēlēja 100 Rīgas mārkus, no kuŗām Geritzeme katru gadu savā dzīves laikā sajēma 6 mārkas augļu, bet pēc viņa nāves par 2 mārkām

RAUNAS BAZNĪCAS ĀRSIENAS RELJEFS (14. gs.)

viņa nāves dienas piemiņai ik gadus bij jānotur dvēseļu misa Pēterā baznīcā, kuŗā bij jāpiedalās visiem Pēterā baznīcas priesteriem, bet par 1 māрку jāizdala žēlastības dāvanas trūkumcietējiem.²¹⁵

Par Rīgas nevācu reliģisko dzīvi, kuŗi nebij organizēti augšā minētos 4 amatos, ziņu nav; tāpat nav ziņu par Rīgas lauku novadā dzīvojošiem nevāciem.

LATVIEŠU PRIESTERĪ

Interesants, bet ne būtiski svarīgs ir jautājums, vai šajā laikā arī nevāci varēja būt par priesteriem. Protams, tiešu avotu ziņu nav, bet no dažām liecībām, kas saglabājušās, varētu izvirzīt dažus secinājumus, Visupirms ir zināms, ka 1312. gadā dzīvoja kāds latviešu mūks Turaidas Vesperis — *Wesserus de Torreyda*,²¹⁶ kuŗa tēvam Zemgalē agrāk piederējis 40 arķlu zemes — *pater ipsius testis* [Vesperis] *habuit ibi* [Zemgalē] *quadraginta unquos terre*.²¹⁷ Jāpieņem, ka Vesperis ir bijis viens no zemgaļu kungu dēliem, ko vācu krustneši vai ordeņa brāļi sajēmuši par ķilniekiem vai gūstekņiem. Ja ir ziņas, ka latviešu cilmes bijis viens mūks, nav nekāda pamata nepieņemt, ka tādu nebūtu bijis vairāk. Te vēl jānorāda uz apstākļiem, ka Rīgas archibīskapi vairākkārt žēlojošies pāvestiem, ka vācu ordenis neļaujot dominikāņu un franciskāņu mūkiem sludināt Dieva vārdu pagāniem;²¹⁸ ja nu to sludināja, tad taču šiem mūkiem bij jāprot attiecīgā nevācu valoda. To nepārprotami apliecina ieraksts Rīgas ienākumu grāmatā, kuŗā minēts, ka franciskāņu mūkiem 1517. gada 29. oktōbrī pie viņu sv. Katrīnas baznīcas bij nevācu kapella — *s. Katherinen undeutsche predickhus*,²¹⁹ tātad acimredzot telpa, kuŗā mūki sprediķoja nevāciem. Protams, sprediķus šajā kapellā viņi neteica latīņu vai vācu valodā, jo tos jau varēja noklausīties ikkuŗā citā baznīcā. Kāpēc šie mūki, līdzīgi kā Vesperis, nevarēja nākt no pašu latviešu vidus?

Tāpat ir zināms, ka 1325. gada Lieldienās dombaznīcā un Jēkaba baznīcā izsludināja lāstus pār Livonijas ordeni, pie kam Jēkaba baznīcā tas noticis arī tautas valodā — *in vulgari*;²²⁰ tātad kādam priesterim bij jāprot attiecīgā valoda. Tā kā Jēkaba baznīcā bij latviešu un lībju draudze, tad bez šaubām tautas valoda bij šīs valodas.

Archibīskapa Heniņa 1428. gada baznīcas statūtos teikts, ka tiem baznīckungiem, kas neprot savas draudzes locekļu valodu, jāpieņem kaplāni, kuŗi to prastu.²²¹ Ja nu pieņem, ka priesteri Latvijā iecēloja no Vācijas, tad šie kaplāni, kas prata tautas valodu, varēja nākt tikai no iezemiešu dēliem, jo veciem baznīckungiem, kas, ilgus gadus dzīvodami Latvijā, bij iemācījušies tautas valodu, vairs valodas pratēju kaplānu nevajadzēja, bet jauniecēlojušiem priesteriem taču vecie baznīckungi par kaplāniem negāja. Tāpat nekādos mūsu vēstures avotos nav ziņu, ka 4 Rīgas nevācu amatu locekļu dēli nevarēja iestāties Rīgas domskolā vai Pēterļa baznīcas skolā un pēc mācību beigšanas aiziet par kaplāniem pie kāda baznīckunga vai pat kalpot Jēkaba vai Pēterļa baznīcā par vikāriem.

Ja arī pieņemtu, ka vācu tautības baznīckungi bij tiktāl ielauzījušies latviešu vai libju valodā, lai varētu izpildīt dažādās baznīcas ceremonijas — laulāšanu, kristīšanu, apbedīšanu, tad vēl vienmēr paliek neatrisināts bikts uzklaušanās pienākums, jo Livonijas zemes tiesībās bij noteikts, ka nevāciem jāiet pie bikts vismaz reizi gadā. Priesterim, kas grēksūdzē klausījās, taču bij jāsaprot valoda, kuŗā grēki tika sūdzēti, ja negrib pielaist faktu, ka grēksūdzes uzklaušanās un grēku piedošana bij tikai tīri formāls akts priesterļa ienākumu vairošanai.

Par Kursas bīskapiju zināms, ka 1425. gadā tur bij kāds priesteris Nikolajs Sūmbrs,²²² kas, pēc viņa vārda spriežot, varētu būt bijis latvietis.

Būs gan jāpieņem, ka katoļticības ietekmē varbūtējie nevācu cilmes priesteri katolizējās, t. i. ticība, un liturģijā un rītos lietātā latīņu valoda viņiem aizstāja tautību, un tā kā priesteri nevarēja iestāties laulībā, tad šādu priesteru cilts zars arī izbeidzās līdz ar paša priesterļa nāvi. Celibāts tad arī būtu uzlūkojams par vienu no iemesliem, kāpēc viduslaikos nevarēja izveidoties latviešu sabiedrisko un kultūras darbinieku slānis.

VĒRES

¹ LGU I, 377. nr. ² H. Dopkewitsch, "Die Burgsuchungen in Kurland und Livland vom 13. — 16. Jahrhundert," *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, Bd. 25 ³ Ibid., 51. lpp. ⁴ Ibid., 53. un 65. lpp.

⁵ LGU I, 373. nr. ⁶ Ibid. ⁷ Ibid., 660. nr. ⁸ Ibid. ⁹ Ibid., 477. nr.
¹⁰ H. Dopkewitsch, op. cit., 65. lpp. ¹¹ Ibid., 68. lpp. ¹² Ibid., 73.
lpp. ¹³ LGU I, 413. nr.; sal. H. Dopkewitsch, op. cit., 57. lpp
¹⁴ LGU I, 424. nr.; sal. H. Dopkewitsch, op. cit., 57. lpp. ¹⁵ LGU I,
318. nr. ¹⁶ Ibid., 227. nr. ¹⁷ Ibid., 521. nr. ¹⁸ Ibid., 554. nr. ¹⁹ H.
Dopkewitsch, op. cit., 58. lpp ²⁰ LGU I, 398. lpp. ²¹ Ibid., 479. nr.
²² Ibid., 489. nr. ²³ Ibid., 318. nr. ²⁴ Ibid., 417. nr. ²⁵ Sal. H. Dop-
kewitsch, op. cit., 58. un 65. lpp. ²⁶ Ibid., 73. lpp. ²⁷ Ibid., 72. lpp.
²⁸ Ibid. ²⁹ Ibid., 71 lpp, ³⁰ Ibid. ³¹ Ibid. ³² LGU I, 377. nr.
³³ LUB VIII, 690. nr., 33. §. ³⁴ LGU I, 421. nr. ³⁵ Ibid., 644. nr.
³⁶ LUB VIII, 690. nr., 32. § ³⁷ Ibid., 32. §. ³⁸ LGU I, 660. nr.
³⁹ LUB IX, 131. nr. ievadā. ⁴⁰ Ibid. ⁴¹ LGU I, 610. nr.; 568. lpp.
⁴² Ibid., 232. nr. ⁴³ Ibid., 278. nr., 267. lpp. ⁴⁴ Ibid., 660. nr.
⁴⁵ Ibid., 636. nr. ⁴⁶ Ibid., 373. nr. ⁴⁷ LUB VIII, 690. nr., 16. §.
⁴⁸ Ibid., 3. §. ⁴⁹ LGU I, 419. nr. ⁵⁰ Par kaplāniem sauca arī archi-
bīskapa un mestra personiskos priesterus, kas palaikam izpildīja
viņu sekretāra vietu. ⁵¹ LUB IX, 131. nr. 1. §. ⁵² Ibid. ⁵³ Ibid.
142. nr. ⁵⁴ LUB VIII, 690. nr., 18. §. ⁵⁵ E.O. Kuujo, "Die rechtliche
und wirtschaftliche Stellung der Pfarrkirchen in Alt-Livland,"
Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Ser. B, Tom 79, 2; 161. lpp.
⁵⁶ LUB XII, 288. nr. ⁵⁷ Ibid. ⁵⁸ E.O. Kuujo, op. cit., 63 lpp.
⁵⁹ LGU I, 654. nr.; sal. Kuujo, op. cit., 63. lpp. ⁶⁰ Kuujo, op. cit.,
71. lpp. ⁶¹ LGU I, 644. nr. ⁶² LUB IX, 800. nr. ⁶³ LGU I, 644. nr.,
603. lpp. ⁶⁴ LUB IX, 800. nr., 10. §. ⁶⁵ Chrestomatija, 93. nr., 9. §.
⁶⁶ Moliano, IX piel., 299. §. ⁶⁷ Ibid., 300. §. ⁶⁸ Ibid., 28. un 29. §.
⁶⁹ Ibid., XVIII liec., 192. §. ⁷⁰ LUB VIII, 440. nr., 257. lpp. ⁷¹ Ibid.,
III, 1248. nr. ⁷² Ibid., 528. lpp. ⁷³ Ibid., VIII, 69. nr. ⁷⁴ LGU I,
116. nr. ⁷⁵ Ibid., 142. nr. ⁷⁶ Ibid., 540. nr. ⁷⁷ Ibid., 371. nr. ⁷⁸ Ibid.,
142. nr. ⁷⁹ Chrestomatija, 69. nr.; sal. LUB VIII, 440. nr. ⁸⁰ LUB
XII, 611. nr. ⁸¹ Ibid., 2. II, 532. nr. ⁸² Ibid., I, 240. nr. ⁸³ Ibid.,
1 - 3. §. ⁸⁴ Ibid., 4 - 6., 8., 9. §. ⁸⁵ Ibid., 9. §. ⁸⁶ LGU I, 26. nr.
⁸⁷ Ibid., 362. nr. ⁸⁸ LUB V, 2522. nr. ⁸⁹ Ibid., III, 1332. nr.
⁹⁰ LGU I, 26. nr. ⁹¹ Pēc *Latviešu konversācijas vārdnīcas* 5689 - 94.
lpp., un *Latvju enciklopēdijas* (saīs. LE), 503 - 504. lpp ⁹² LGU I,
126. nr., 133. lpp. ⁹³ Ibid., 544. nr. ⁹⁴ Ibid., 136. nr., 146. lpp.
⁹⁵ LUB VII, 372. nr., 265. lpp. ⁹⁶ Pēc LE 1902 - 1903. lpp. ⁹⁷ LGU
I, 263. nr., 257. lpp. ⁹⁸ LUB VIII, 376. nr. ⁹⁹ Pēc LE 870. lpp.
¹⁰⁰ LUB VIII, 376. nr. ¹⁰¹ Ibid., 376. nr. ¹⁰² Misāle — misas lūgšanu
grāmata; gradālija — misas dziesmu grāmata; votivālija — veltījumu
grāmata; notula — baznīcas noteikumu grāmata; aģenda — rokas
grāmata liturģijas un rītu izpildīšanai; rotula — baznīcas dokumentu
sējums. ¹⁰³ LUB VIII, 376. nr. ¹⁰⁴ Ibid., 710. nr. ¹⁰⁵ RB 801. lpp.

¹⁰⁶ LUB II, 610. nr. ¹⁰⁷ Cisterciešu sieviešu klosterim bij Marijas Magdalēnas baznīca, dominikāņu vīriešu klosterim bij sv. Jāņa baznīca un franciskāņu vīriešu klosterim — sv. Katrīnas baznīca. ¹⁰⁸ LUB XI, 399. nr. ¹⁰⁹ LGU I, 412. nr. ¹¹⁰ Ibid., 136. nr. ¹¹¹ Ibid., 371., 412, 654. nr. ¹¹² LUB VIII, 376. nr. ¹¹³ Ibid., 690. nr., 20. un 29. §. ¹¹⁴ Ibid., 20. §. ¹¹⁵ Ibid. ¹¹⁶ Ibid. ¹¹⁷ Ibid., 29. §. ¹¹⁸ LGU I, 142. nr. ¹¹⁹ LBU VII, 372. nr. ¹²⁰ LGU I, 116. nr., 118. lpp. ¹²¹ LUB VIII, 690. nr., 11. §. ¹²² Ibid., 376. nr. ¹²³ Ibid., 376. nr. ¹²⁴ LGU I, 142. nr. ¹²⁵ Ibid., 408. nr. ¹²⁶ Ibid. ¹²⁷ Ibid., 90. nr. ¹²⁸ Ibid., 95., 408., 414. nr. ¹²⁹ Ibid., 147. nr. 170. un 171. lpp. ¹³⁰ Ibid., 408., 414., 495. nr. ¹³¹ Ibid., 142. nr. ¹³² Ibid., 408., 414. nr. ¹³³ Ibid., 142., 334. nr. ¹³⁴ Ibid., 142., 414. nr. ¹³⁵ Ibid., 408. nr. ¹³⁶ Ibid., 142., 414., 408. nr. ¹³⁷ Ibid., 412. nr. ¹³⁸ Ibid., 408. nr. ¹³⁹ Ibid., 540. nr. ¹⁴⁰ Ibid., 408. nr. ¹⁴¹ Ibid., 412. nr. ¹⁴² Ibid., 408., 414. nr. ¹⁴³ Ibid., 352. nr. ¹⁴⁴ Ibid., 322. nr. ¹⁴⁵ Ibid., 147., 408., 414. nr. ¹⁴⁶ Ibid., 421. nr. ¹⁴⁷ Ibid., 414. nr. ¹⁴⁸ LUB VIII, 690. nr., 24. §. ¹⁴⁹ Ibid., 24. §. ¹⁵⁰ LGU I, 414. nr. ¹⁵¹ LUB VIII, 690. nr., 11. §. ¹⁵² Ibid., 11. §. ¹⁵³ AR III, 10. nr., 2. §. ¹⁵⁴ Ibid., 116. nr. ¹⁵⁵ LUB VIII, 690. nr., 11. §. ¹⁵⁶ Ibid., 11. §. ¹⁵⁷ AR III, 10. nr., 2. §. ¹⁵⁸ LGU I, 327. nr. ¹⁵⁹ Ibid., 414. nr. ¹⁶⁰ LUB VIII, 690. nr., 11. un 24. §. ¹⁶¹ Ibid., 45. §. ¹⁶² Ibid., 11. §. ¹⁶³ Ibid., 11. §. ¹⁶⁴ LGU I, 283. nr. ¹⁶⁵ Ibid., 283., 414. nr. ¹⁶⁶ Ibid., passim. ¹⁶⁷ Ibid., 327. nr., 302. lpp. ¹⁶⁸ Ibid., 283. nr., 270. lpp. ¹⁶⁹ Ibid., 334. nr. ¹⁷⁰ Ibid., 414. nr. ¹⁷¹ Ibid., 371. nr., 336. lpp. ¹⁷² Ibid., 327. nr., 301. lpp. ¹⁷³ LUB VIII, 376. nr. ¹⁷⁴ LGU I, 327., 334. nr. ¹⁷⁵ LUB VIII, 690. nr., 25. §. ¹⁷⁶ Ibid., 34. §. ¹⁷⁷ Ibid., 32. §. ¹⁷⁸ Ibid.; 36. §. ¹⁷⁹ Ibid. ¹⁸⁰ Ibid., 45. §. ¹⁸¹ Ibid. ¹⁸² Ibid. ¹⁸³ Ibid., 28. §. ¹⁸⁴ LGU I, 65. nr. ¹⁸⁵ Ibid. ¹⁸⁶ Ibid., 77. nr. ¹⁸⁷ Ibid., 101. nr., Zur Vorgang. ¹⁸⁸ LUB VIII, 690. nr., 1. §. ¹⁸⁹ Moliano, IX piel., 304. §. ¹⁹⁰ Ibid., 42. §. ¹⁹¹ Ibid., 269. §. ¹⁹² Ibid., 43. un 45. §. ¹⁹³ Ibid., 304. §. ¹⁹⁴ LUB VIII, 690. nr., 46. §. ¹⁹⁵ Moliano, IX piel., 305. §. ¹⁹⁶ Ibid., 306. §. ¹⁹⁷ Ibid., 307. §. ¹⁹⁸ Chrestomatija, 53. nr., 1. §. ¹⁹⁹ Sal. LGU I, 108. nr., kur minēts svētais koks — *Hilge Holt*; *ibid.*, 205. un 289. nr., kur minēts svētais ezers — *Hilge see*. ²⁰⁰ LUB I, 240. nr. ²⁰¹ E. Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 44. lpp. ²⁰² Chrestomatija, 53. nr., 3. §. ²⁰³ A. Švābe, *Pagasta vēsture*, 52. lpp. ²⁰⁴ LE, 1019. lpp. ²⁰⁵ A. Švābe, *op. cit.*, 52. lpp. ²⁰⁶ Citēts pēc: A. Švābe, *op. cit.*, 52. lpp. ²⁰⁷ LUB VIII, 690. nr., 47. §. ²⁰⁸ LUB 2, I, 252. nr. ²⁰⁹ Ibid., 252. nr. ²¹⁰ Ibid., IV, 1524. nr., 6. un 7. §. ²¹¹ Ibid., 2, I, 252. nr. ²¹² Ibid. ²¹³ Ibid., IV, 1524. nr., 13. §. ²¹⁴ Ibid., XII, 288. nr. ²¹⁵ Ibid., 6. nr. ²¹⁶ Chrestomatija, 9. nr., XXIII testis. ²¹⁷ Ibid.,

17. §. ²¹⁸ Piem., LUB II, 700. nr. ²¹⁹ J. G. L. Napiersky (ed.), *Die Libri redituum der Stadt Riga*, 135. lpp., 209. §. ²²⁰ LUB 710. nr. ²²¹ Ibid., VIII, 690. nr., 3. §. ²²² Ibid., VII, 365. nr.

AVOTI

Fr. G. Bunge (ed.), *Liv—, Esth— und Curländisches Urkundenbuch*, I Abt., Bd. I (Reval 1853), II (1855), III (1857), IV (1859), V (Riga 1867), VI (1873); H. Hildebrand (ed.), *ibid.*, Bd. VII (Riga, Moskau 1881), VIII (1884), IX (1889); Ph. Schwartz (ed.), *ibid.*, Bd. X (1896), XI (1905); Ph. Schwartz und A. von Bulmerincq (ed.), *ibid.*, XII (1910); L. Arbusow (ed.), *ibid.*, II Abt., Bd. I (1900), II (1905), III (1914).

N. Busch und H. v. Bruiningk (ed.), *Livländische Güterurkunden* I (Riga 1908).

L. Arbusow (ed.), *Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage* III (Riga 1910).

A. Švābe (ed.), *Latvijas vēstures avotu chrestomatija (1300 - 1500)*, (Rigā 1939).

E. Dunsdorfs (ed.), *Senie stāsti. Latvijas vēstures lasāmgrāmata* (Melburnā 1955).

J. G. L. Napiersky (ed.), *Libri redituum der Stadt Riga (1334 - 1574)*, (Leipzig 1881).

A. Seraphim (ed.), *Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312)*, (Königsberg 1912).

LITERĀTŪRA

H. Dopkewitsch, „Die Burgsuchungen in Kurland und Livland vom 13. - 16. Jahrhundert“, *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, 25, 1 (Riga 1933).

E. O. Kuujo, „Die rechtliche und wirtschaftliche Stellung der Pfarrkirchen in Alt-Livland“, *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, B, 79, 2 (Helsinki 1953).

A. Švābe, *Pagasta vēsture*, I daļa (Rigā 1926).

A. Švābe (ed.), *Latviešu konversācijas vārdnīca* (Rigā 1927 - 1940).

A. Švābe (ed.), *Latvju enciklopēdija* I - III (Stokholmā 1950 - 1955).

LATVIEŠU ROBEŽNIEKS AUSTRĀLIJĀ

Edgars Dunsdorfs

(Referāts devītās kultūras dienās Sidnejā)

Ja saimniecības vēsturnieks spiests nodarboties ar socioloģiskām problēmām, tad tas nozīmē, ka šīs problēmas ir svarīgas un ka mums trūkst sociologu, kas ar tām nodarbotos. Saprotams, sociologiem būs daudz iebildumu pret amatieņa spriedumiem, bet šī referāta nolūks tieši ir izraisīt polemiku.

Vispirms noskaidrosim dažus terminus, kas lietoti šai referātā. Ar vārdu „robežnieks” tulkoju amerikāņu sociologu terminu „marginal man”. Pēc tam, kad biju šo terminu šādi tulkojis, konstatēju, ka to ļoti līdzīgā nozīmē ir lietojis Arturs Bērziņš monografijā *Kārlis Zariņš dzīvē un darbā* (Londonā 1959). Par robežnieku sauksim individu, kas aktīvi dzīvo divu kultūru novados. Ja šis indivīds ir emigrants, tad viņš var pārdzīvot šādu pārveidību virkni: emancipāciju, akultūrālizāciju, akomodāciju, asimilāciju un beidzot pārtautošanos. Pārveidība sākas ar emancipāciju un beidzas ar pārtautošanos, bet pārējās attīstības fāzes augšējā kataloģā nenozīmē pārtautošanās procesa intensitāti. Te jāpiezīmē, ka tikai latviešu un vācu valodā ir termins „pārtautošana” (vāciski „Umvolkung”). Angliski var gan sacīt „anglicize”, „americanize”, „gallicize” u. tml., bet vārda, kam atbilstu latviešu termins „pārtautošana”, angļu valodā nav.

Terminu „paaudze” arī lieto dažādā nozīmē. Šai referātā atšķirsim trīs emigrantu paaudzes. Par pirmo paaudzi sauksim emigrantus un viņu bērnus, kas dzimuši dzimtenē vai pagaidu emigrācijas zemēs (Vācijā, Austrijā). Par otro paaudzi sauksim bēgļu izvēlētajā pastāvīgās mītnes zemē (mūsu gadījumā Austrālijā) dzimušos. Par trešo paaudzi

sauksim pēdējo bērnus. Visas šis trīs latviešu paaudzes ir robežnieki, bet ar ļoti atšķirīgu pieeju latviešu kultūras jautājumiem.

Šo pieeju tieši novērot mums bijis iespējams tikai pirmā paaudzē. Otrās un trešās latviešu paaudzes izturēšanās kļūs redzama tikai nākotnē. Par to spriest var tikai pēc citu tautu pieredzējumiem. Kā visi analogijas spriedumi, šādi spriedumi ir nedroši, turklāt to nedrošību pavairo tas, ka tie ir nākotnes pareģojumi.

PIRMĀS PAAUDZES ROBEŽNIEKI

Mūsu termins „paaudze” aptver dažādas vecuma grupas. Attaisnojums tam, ka šeit vecākus un viņu bērnus klasificējam vienkopus, ir šis „paaudzes” kopējā nostāja pret latviešu kultūru. Sekojošais ir mēģinājums ģenerālizēt, tāpēc būs daudzi atsevišķi gadījumi, kas atšķirsies no teiktā.

Mūsu pirmās paaudzes robežnieki Austrālijā ir ceļā uz pārtautošanos. Vecākā paaudze ir vēl tikai emancipācijas stadijā, bet jaunākā, kas apmeklē Austrālijas skolas, ir ļoti stipri akulturālizējusies.

Vispilgtāk šis pārvērtības izpaužas valodā. Vecākā paaudze arvien vairāk pieņem latviešu valodai angļu vārdus. Principā valodu mistrojumu var uzskatīt par zemas inteliģences pazīmi, jo indivīdi ar zemu inteliģenci, kuŗi apguvuši vairākas valodas, nespēj šīs dažādās valodas noturēt katru savā apcirknī. Tomēr angļu vārdus latviešu valodā jauc arī samērā inteliģenti latvieši. Tas nozīmē, ka to dara apzinīgi, niecinot latviešu valodu un cenšoties pēc iespējas ātri pāriet uz angļu valodu. Bēgļu bērnu apzinīgā izvairīšanās no latviešu valodas ir aizgājusi jau ļoti tālu. Pat latviešu sesto dienas skolu audzēkņi (kuŗu vecāki vēlas paturēt savus bērnus latviešu kultūras lokā) savā starpā sarunājas tikai angliski resp. austrāliski.

Kāds varētu būt cēlonis šai tendencei pārtautošanās virzienā? Manuprāt cēlonis ir, ka mūsu bēgļu pirmā paaudze sajauc kultūru ar civilizāciju. Par civilizāciju saucam cilvēku sabiedrības attīstīto prasmu inteliģenti izmantot dabu dzīves ērtību radīšanai. Civilizācija ir sadzīves utilitārais un tehnoloģiskais aspekts. Par kultūru turpretim saucam sadzīves garīgo aspektu: reliģiju, mākslu, pasaules

uzskatu, morāli, tikumus un paražas...* Citiem vārdiem, „dzīves veidu” sauksim par kultūru, bet „dzīves priekšnoteikumus” par civilizāciju.

Nevar būt šaubu, ka civilizācija Austrālijā tagad ir augstākā līmenī nekā Latvijā toreiz, kad bēgļi to atstāja. Šos vairāk kā desmit gadus, pa kuŗu laiku Austrālijā civilizācija ir strauji progresējusi, bēgļu vairums ignorē. (Priekš dažiem gadiem ceļojot Amerikas savienotajās valstīs, man kāds jautāja, vai Austrālijā vēl joprojām pienu pārdodot vaļējos traukos un maizi neiesaiņotu, kas liecina, ka vēl nesen Austrālijas civilizācija bija stipri zemā līmenī.) Šī augstākā Austrālijas civilizācija (auto, ledus skapji, televīzijas aparāti, veļas mazgājamās mašīnas) mūsu bēgļos rada lielu respektu un bijību, un viņi grib iespējami ātri iekļauties arī kultūrāli dzīvē, kuŗa dod tik lielisku civilizāciju.

Kādas ir akultūrālizācijas sekas? Kamēr notiek emancipācijas un akultūrālizācijas process, mūsu robežnieki ir spiesti attīstīt ļoti lielu garīgu aktivitāti. Šis garīgais spriegums tad arī dod augļus. Latviešu skolēni ir pirmie savās klasēs, pieaugušie izvirzās izcilā stāvoklī savās darba vietās. Tomēr, jo vairāk mūsu robežnieki tuvojas pārtautošanās stāvoklim, jo vairāk sevišķi lielā garīgā rosība kļūst lieka, un līdz ar to arī latvieši ieslīd pelēkajā masā un vairs neizceļas ar sevišķām veismēm.

Sekojošos desmit gadus Melburnas preseī, var ļoti spilgti redzēt, kā mēs pakāpeniski izaugam arā no savām veismēm. Pirmos gados avīzes rakstīja par mūsu izcilajiem studentiem, tad par vidusskolēniem un tagad par pamatskolēniem. Vai turpmāk kārtā pienāks latviešu tautības bērnu dārzu audzēkņiem?

Bērni, kas nāk no ģimenēm, kur runā latviski, ģūst izcilas sekmes skolās tieši tādēļ, ka viņi ir robežnieki, kas dzīvo divos kultūras lokos. Garīgais treniņš, ko dod divu valodu prasme, ir tas, kas bērnos potenciālo inteligenci izkopj līdz pilnībai. Kad ģimenē sāk runāt angliski, šis treniņš zūd, un

* Sīkāk par nepieciešamību atšķirt kultūru no civilizācijas sk.: E. Dunsdorfs, „Average Expectation of Life as an Index of Civilization”, *Weltwirtschaftliches Archiv* 1955.

līdz ar to bērnos snaudošie garīgie spēki paliek neatmodināti. Tas, ka ģimenē runā kļūdainu angļu valodu, stāvokli neuzlabo, bet pasliktina.

OTRĀS PAAUDZES ROBEŽNIEKI

Spriežot pēc dažādu Eiropas tautu piederīgo pieredzējumiem lielajā tautu kausētavā Amerikā, otrā paaudze dalās divās grupās: pirmā turpina augt divās kultūrās, bet otra pārtautojas. Tomēr arī otrās grupas piederīgie vēl jāsauc par robežniekiem, jo savas oriģinālkultūras ietekmi viņi nevar galīgi nokratīt.

Latvijas apstākļos tos, kas pārtautojās, mēdza apzīmēt ar nicīgām palamām: „kārķu vācieši”, „spāņu krievi”. Ir zīmīgi, ka mūsu tautas humors vēl nav radījis atbilstošu palamu tiem, kas pārtautojas Austrālijā. Arī šis fakts liecina, ka spēki, kas pretojas pārtautošanai, ir vāji. Ja ņem vērā mazo skolēnu procentu, kas piedalās latviešu sestdienas skolās, var pareģot, ka otrā paaudzē to, kas pārtautosies, būs samērā daudz.

TREŠĀS PAAUDZES ROBEŽNIEKI

Amerikas piemēri atkal rāda, ka trešās paaudzes robežniekos (kā tajos, kas nāk no robežnieku ģimenēm, tā arī tajos, kuŗu vecāki jau krietni izslidējuši ārā no robežnieku stāvokļa) ir ļoti spēcīga tendence atgriezties pie savas sākotnējās kultūras. Trešās paaudzes zviedriem, piemēram, ir ļoti liela interese par zviedru kultūru — jā, tieši par kultūru, nevis par „visu zviedrisko”.

Daži šīs trešās paaudzes robežnieki var savas intereses par senču kultūru apmierināt, turpretim citiem tādu iespēju vairs nav.

MŪSU KULTŪRAS POLĪTIKAS UZDEVUMS

Raksturotās parādības nebūt nav tādas, kam jānorisinās ar dabas likumu noteiktību. Kā visas sabiedriskās dzīves parādības, arī ceļu no emancipācijas uz pārtautošanos var ietekmēt, grozīt un veidot attiecīgi ievirzīta politika. Saprotams, ir nepieciešams, lai rastos darbinieku grupa, kas skaidri zina, ko vēlas panākt, un kas prot izraudzīt pareizos ceļus nodomātā panākšanai.

No iepriekšējā izriet, ka mūsu kultūras politikas svarīgākais uzdevums ir tikt pāri otrās paaudzes bīstamajām pārtautošanās klintīm. Kādēļ šis klintis ir bīstamas? Lieta tā, ka pārtautošanās nebūt nenorisinās gludi, bet gan ar sarežģījumiem. Emocionālais konflikts, kas rodas pārtautojoties (te atkal lieti der Amerikas novērojumi), draud izpausties vājprātā un noziedzībā. Šis briesmas gan rodas tikai tad, ja individs nonāk garīgā konfliktā pats ar sevi. Šādu konfliktu novērst ir pirmais mūsu kultūras politikas uzdevums. To var panākt, stiprinot latviešu kultūras prestižu mūsu robežniekos un novēršot, ka civilizāciju sajauc ar kultūru.

Paliekot robežnieku stāvokli, nedraud nekādas briesmas. Tieši otrādi, šāds stāvoklis dod lielas priekšrocības ar savu garīgo spraigumu, kā to jau redzējām. No otras puses, tomēr jāapzinās, ka individi, kuŗu intelligence ir zema, vienkārši nespēj dzīvot reizē divu kultūru lokā. Viņu interesēs ir, lai viņu tendenci pārtautoties netraucētu. Reizēm šī pārtautošanās būs notikusi tikai viņu iedomās, un arī šo ilūziju būtu bīstami izjaukt.

AUSTRĀLIJAS LATVIEŠI UN ASIMILĀCIJA

J. Baltaks

Kad 1947. g. 21. jūlijā toreizējais Austrālijas imigrācijas ministrs Kolvels (Calwell) Šveicē Austrālijas valdības vārdā parakstīja kādu dokumentu, viņš, pats to nezinādams, ievadīja jaunu, pirmreizīgu notikumu latviešu tautas vēsturē — masveidīgu izceļošanu nevis uz tradicionālo Ameriku vai citu „silto zemi”, bet uz neparasti tālo, teiksmainām būmām apvīto „pasaules gala” kontinentu Austrāliju. Šis dokuments bija vienošanās starp Starptautiskās bēgļu organizācijas sagatavošanas komiteju (PCIRO) un Austrālijas valdību, pēdējai apņēmoties uzņemt ik gadus 12.000 pārvietoto personu¹ no attiecīgajām nometnēm Vācijā; šo skaitu Austrālija pati vēlāk palielināja uz 20.000 gadā.² Šīs akcijas rezultātā, sākot ar 1947. g. novembri, Austrālijā ieradās un turpina dzīvot vēl šodien apmēram 20.000 latviešu. Precīzo latviešu skaitu Austrālijā, liekas, nezina neviens. Pēc dažādiem principiem un dažādiem datumiem aplēstie galvenie skaitļi ir: IRO dati 1951. g. 31. decembrim 19.601; Borijs (Borrie) dati tam pašam datumam 19.543;³ Dunsdorfa aplēsumi 1954. g. 30. jūnijam (kopā ar agrāk ieceļojušiem veclatviešiem) — minims 18.500, maksims 23.000;⁴ Taunlija (Townley) dati 1957. g. 1. janvārim 19.905;⁵ Austrālijas latviešu centrālā archīva dati 1958. gadam — 19.890. Pēc Imigrācijas ministrijas datiem līdz 1959. g. 30. septembrim Austrālijā kopš 1947. gada bija ieceļojuši 19.942 latvieši. Lai dabūtu latviešu kopskaitu šai datumā, pie minētā skaitļa būtu jāpieskaita toreiz vēl dzīvie veclatvieši, kas bija ieceļojuši priekš 1947. gada. Bez tam būtu jāpieskaita Austrālijā dzimušie latvieši un jāatskaita laikā no 1947. gada līdz 1959. g. 30. septembrim pēc ieceļošanas mirušie un tai pašā laikā izceļojušie latvieši.

Šai rakstā centīsimies isi apskatīt, kā Austrālijas latviešiem starplaikā (1947—1960) klājies asimilācijas ziņā. Ainas skaidrībai vispirms jāapskata asimilācijas būtība un pieredze par tās iedarbību dažās citās tautās.

1. ASIMILĀCIJAS BŪTĪBA UN IEDARBĪBA

Starp vairākām nozīmēm un definīcijām, ko dod vārdnīcas, par galvenajām mūsu vajadzībai izvirzās divas — asimilēt nozīmē: a) pielīdzināt, izveidot pilnīgi līdzīgu, kaut kam pilnīgi pieskaņot; b) uzņemt, uzsūkt un, pārveidotu un organiski apvienotu, pilnīgi ietilpināt kādu vielu citā vielā. Praktiskajā dzīvē latvietim, kā agrāk, tā tagad asimilācija ir nozīmējusi *pārtautošanu* — centienus un šo centienus radītos apstākļus, kas latvieti pakāpeniski mēģina pārvērst par vācieti, krievu, poli, zviedru, amerikāni, austrālieti, angli vai vēl ko citu.⁶

Ir dažādas domas par to, kas ir asimilācija; par metodēm, kā ieceļotāju vissekmīgāk asimilēt; par ieceļotāja vēlamu nostāju pret šo procesu un par prasībām, kādām būtu jāatbilst asimilētam cilvēkam. Šai rakstā telpa atļauj minēt tikai nelielu izlasi no plašās literatūras par šo jautājumu.

Ievērojot *amerikāņu* diezgan ilgo pieredzi imigrantu asimilēšanā, citēsim vispirms dažu turienes sociologu atziņas. H. P. Fērčailds (Fairchild) ir skarbs reālists. Vismaz jau kopš 1926. g. viņš sludina: „ASV kā 'tautību kausējamais katls'? Nepavisam ne. Dažādo imigrantu kultūru 'ieaudums' kopīgajā amerikāņu kultūras audumā? Pilnīgi nieki. Jēga ir tikai tādai asimilācijai, kas līdzīgi barības pārveidošanas procesam ķermenī piespiež ieceļotāju *pilnīgi ziedot, pilnīgi atmest* savas līdzšinējās nacionālās īpašības un kultūru, un ļauties pilnīgi pārveidoties; te nedrīkst būt nekādas sentimentālītes, nedz altruisma”.⁷ „Asimilācijā nepieciešams visus līdzšinējos intelektuālos priekšstatus, visu jūtu pasauli, visu garīgo vērtību, mērauklu un principu komplektu aizstāt ar citu.”⁸ Mierīgāk, tomēr tikpat stingri domā Meijo - Smits (Mayo - Smith). „Drošākais ceļš mērķa sasniegšanai — jauktās laulības. Jauktās asinis ir visstiprākās, tikai abām sastāvdaļām jābūt labām.”⁹

Minēto divu autoru domu biedrs D. P. Kents (Kent) savā apcerējumā par Vācijas un Austrijas bēgļiem ASV — inteligento profesiju darbiniekiem — ir sameklējis sev paligus starp pašiem bēgļiem, kuŗu (piem., dažu sociologu) izteicienus viņš citē. Tajos lielā pārsvarā ir padomi: „*Aizmirsti* savu bijušo tautību un tēvzemi; neskaties atpakaļ un nesalīdzini — domā vienīgi par nākotni; lai tajā tu gūtu labākas sekmes — pārveidojies, pieskaņojies!” Tikai retā vietā ieskanas arī pretēja balss: „Nekaunies no savas tautības un dzimtenes; *neizmirsti* tās! Neapmaini savas Eiropas kultūras vērtības pret mazvērtīgāku ārzemju sīknaudu!”¹⁰

Citu valodu runā H. G. Dankens (Duncan)¹¹ savā 890 lpp. biežajā grāmatā, veltīdams daudz nodaļu dažādu tautību vēstures isam apskatam. Īpašā nodaļā apskatītas arī Latvija un Lietuva. Dankens norāda, ka asimilācija nav viengabalaina, vienmērīga norise, bet ka cilvēks var dažā ziņā asimilēties, dažā tikai ārēji pieskaņoties, dažā nemaz nepārveidoties; ka var notikt „atasimilēšanās”; ka asimilācija ir dvēseliska, daudzkārt nemanāma, neapzinīga norise, kur notikušo pārmaiņu cilvēks dažreiz konstatē tikai pēc daudziem gadiem, piem., apciemodams savu dzimto zemi; ka pavalstniecības pieņemšana vien nekādā ziņā vēl nav asimilēšanās gala punkts. Dankens plaši citē un iztīrā poļa T. Sležinska (Sleszynski)¹² un citu pētījumus par imigrantu otras un trešās paaudzes stāvokli asimilācijas procesā; viņam liela interese par „robežniekiem” (Art. Bērziņa¹³ un E. Dunsdorfa¹⁴ *marginal man* tulkojums) — cilvēkiem, kas dzīvo divās kultūrās. Dankens citē arī P. K. Hiti¹⁵ pētījumu par sīriešiem ASV, kuŗa atzinums ir, ka „pat otrā paaudzē parasti vēl nav notikusi īsta, pilnīga asimilēšanās, par pirmo paaudzi pat nerunājot.”

Vēl noteiktāk mērenu un laipnības apdvestu asimilāciju, pat ieceļotāju dzimtās valodas mācīšanas un viņu preses paturēšanu ieteic E. Abote (Abbott).¹⁶ Viņas mērķis ir divu valodu pratēji „robežnieki”. Apcerot pieaugušo ieceļotāju ilgas pēc bijušās dzimtenes, Abote pasvītro, ka ātri, bez sāpēm un ar prieku jaunajā zemē visam pieskaņosies tikai tas, kas tur ieceļojis gluži agrā bērnībā.

Objektīvu abu virzienu sintezi cenšas dot, starp citiem, B. Berijs (Brewton Berry), respektējot, piem., daudzas Fēr-

čailda atziņas, tomēr kopsavilkumā šo virzienu noteikti noraidot un pasvītrojot, ka asimilācija ir divpusīga norise un iecerotājam asimilēšanās nav neizbēgama.¹⁷ Berijs definē asimilāciju par dažādu *kultūru* vai kultūras mantojumu saliešanos, sakušanu vienā — *fusion*. Šī norise, saka Berijs, nav jāsamaina ar apvienošanas sajaucoties — *amalgamation*. Pēdējā ir bioloģiska norise, sajaucoties dažādām rasēm un to specifiskajām īpašībām.

Dosim vārdu arī daudz vētru pārdzīvojušai *žīdu* tautai. Jūtīgais domātājs žids jau labi sen daudzkārt ir izjutis: „Nu es gribu būt šīsdienas cilvēks. Ir sāpīgi dzīvot reizē divās pasaulēs. Mūžīgais Žids manī meklē aizmirstību” (Antin, 1912). Praktiskais žids — veikalnieks ieteic labu kompromisa atrisinājumu: „Esi žids savā teltī un cilvēks — ārpus tās!” (J. L. Gordon, 1863). Veikls katras situācijas izmantotājs sev par labu vai dzīves gudrības pārstāvis? Gadu simteņu pieredze ir mācījusi žīdus daudzās zemēs rūgti teikt: „Asimilācija dod mums vienīgi brīvības imitāciju. No vienas puses, likums formāli piešķir mums brīvību un tiesības; no otras puses, sabiedrības naidis un aizspriedumi to visu nepārtraukti atņem” (Lazare, 1889). Žīdu patriots — ideālists neatzīst vidusceļu: „Nav lielāka grēka, kā pašam palīdzēt savai tautai nozust no pasaules” (Lewinsohn, 1853).¹⁸

Dažus zīmīgus secinājumus dod D. Bin - Nans (Bin - Nun) savā pētījumā par žīdu asimilāciju Losandželosā ASV:¹⁹ a) „Jo liberālāka kāda (žīdu) grupa savā jūdaisma interpretācijā, jo mazāka tās pretestība jauktām laulībām starp žīdiem un nežīdiem, un tālākai asimilācijai. b) Svarīgākie apstākļi, kas kavē asimilāciju, ir (svarīguma kārtībā): 1) reliģija, 2) līdzšinējā izglītība, 3) nacionālā apziņa un jūtu pasaule, 4) savas tautības sabiedriski kultūrālā dzīve.”

Minēto papildina Ven - Hai - Čang - Čena (Wen - Hui - Chung - Chen) atzinums pētījumā par *ķīniešu* asimilāciju Losandželosā:²⁰ „Skolas ar ķīniešu mācības valodu un laikraksti ķīniešu valodā pārstāv centienus saglabāt savu seno kultūru un atvairīt pārmaiņas. ... (Mums) vēl joprojām ir daudzi senās ķīniešu kultūras elementi.”

Austrālijā publicētajos darbos, kas iztīrā šejienes nebritu iecerotāju asimilāciju, sastopam sekošanu abiem minētajiem virzieniem — stingrajam un mērenajam. Gandrīz vai uzbru-

kumu „pārvietotajām personām” kā galēji stingrās grupas pārstāvis izdara K. Milānovs no Dienvidslāvijas, nopietnā austrāliešu žurnālā²¹ 1951. g. jūnijā izteikdams gluži divai-
nus apgalvojumus un priekšlikumus. Daži piemēri: 1) apmē-
ram 50% (!) no eiropiešu „pārvietotajām personām” esot
vācu sievas, kas esot ļoti gudras un bīstamas, ar savu
augstāko izglītību un pārāko inteligenci energiski ietekmē-
damas savus „vājākos” vīrus; 2) ābpusīga labvēlība vien
asimilāciju nepaātrināšot; esot vajadzīgi stingrāki līdzekļi;
3) angļu valoda mācāma piespiedu kārtā; 4) esot pilnīgi
nepareizi sagaidīt, ka, gadiem aizritot, asimilācija beidzot
iestāšoties dabiski; 5) „sagaidīt, ka ieceļotāju bērns varēs
izaudzināt par labiem, uzticamiem austrāliešiem, ir pilnīgi
maldīga iedomā, mīts”. Milānovs ierosina: „Visvēlamākais
asimilēšanas veids būtu: atrast katram eiropiešu ieceļotājam
piemērotu, inteligentu, līdzīgu aprindu austrālieti, kas gribētu
būt ieceļotājam par personisku pavadoni, filozofu un drau-
gu, ...nodrošinot viņa laimīgu piemērošanos un asimilēša-
nos”. Kur atrast starp austrāliešiem vairākus simttūkstošus
šādu „pavadoņu un draugu”, to Milānovs nepasaka. Milā-
novam atbildējis vienīgi ungārs de Jasajis (Jasay), starp
citu pasvītrojot, ka ieteiktā straujā piespiedu asimilācija
panāktu taisni pretējo — atmodinātu cilvēkā varbūt iesnau-
dušos nacionālo apziņu un pretestību.²²

No agrāko gadu un citurienes izcelsmes autoriem jāizceļ
divi labi Vācijas nometņu dzīves pazinēji, kas ir mums
labvēlīgi noskaņoti un kam ir speciāli pētījumi par „DP”
psiholoģiju. Viens no tiem — igaunis E. Bakis, bijušais Tartu
un Baltijas universitātes Pinebergā mācībspēks, savā rakstā
„DP apatija”²³ spilgti attēlo pastāvīgo vilšanos un pārtrau-
kumu virkni ik apsāktā jaunā dzīves periodā, līdz beidzot
šāda pati vilšanās virkne sākas izceļošanas komisiju priekšā,
kuŗas visas meklē „muskulus, ne smadzenes”.

Otrs ir H.B.M. Mērfijs (Murphy), ārsts, UNRRA un IRO
atbildīgs darbinieks, kas savu darbu ir veicis citādāk nekā
mums labi pazīstamajā veidā. 1950. gadā viņš apmeklējis
Austrāliju un uz vietas iepazīšies ar apstākļiem, kādos tagad
dzīvo bijušie „DP”. Savā pirmajā, 1952. gadā publicētajā
rakstā²⁴ Mērfijs, vietām pārsteigts par novēroto, noteikti
nostājas pret Austrālijas asimilācijas politiku, kas grib pa-

nākt Eiropas ieceļotāju asimilēšanos jau šai pašā paaudzē, vēlams jau 10 gadu laikā, un tāpēc cenšas neļaut izveidoties tautību „kolonijām”, kādas atļautas citās imigrācijas zemēs. Viņš brīdina, ka šādai politikai var būt smagas socioloģiskas sekas vēlākajās ieceļotāju paaudzēs. Mērfijs gan ir skeptisks par ieceļotāju organizācijām un presi.

R. V. Horns (Horn) savā 1952. g. rakstā, komentējot un atbalstot Mērfiju, par pašreizējo asimilācijas mērķi atzīst vienīgi „panākt, lai ieceļotājs pieņemtu Austrālijas apstākļus un iekārtu par savējiem”. Tālāk Horns saka vārdus, kas lielai daļai austrāliešu tai laikā varēja likties kā „svētuma zaimošana”: „Asimilācijai taču nemaz nav nepieciešams, lai ieceļotājs pilnīgi atmetu savu līdzšinējo valodu. Nav jēgas mēģināt viņus piespiest savā starpā runāt angļiski.”²⁵

Pašreiz izcilākie austrāliešu autori asimilācijas jautājumos ir V. D. Borijs un Džina Kreiga (Jean Craig), abi Kanberas nacionālajā universitātē. Kopā ar Mērfiju viņi ir galvenie, kas Austrālijas un pasaules mērogā (Mērfijs, Borijs) ir noteikti nostājušies par asimilējamo minoritāšu tiesību un interešu izpratējiem un aizstāvjiem. Kad 1953. gadā Kanberā notika svarīgs seminārs asimilācijas politikas apspriešanai, referenti bija: ministrs Holts, bij. ministrs Kolvels, Borijs, Kreiga un vēl divi citi. Šie referāti sakopoti krājumā *Australia and the Migrant*. Kreiga šejienes ieceļotāju nacionālajās organizācijās un laikrakstos saskata daudzpusīgu pozitīvu nozīmīgumu, tādēļ viņa tos noteikti aizstāv. Tāpat Kreiga noraida pārāk straujo asimilēšanas politiku.

Borija vērtīgākie darbi mūsu nozarē ir studija par italiešiem un vāciešiem Austrālijā, un viņu asimilāciju,²⁶ un pārskats kādā UNESCO izdevumā par Austrālijas neseno ieceļotāju sasniegumiem.²⁷

Borijam ir daudz zīmīgu secinājumu no italiešu un vācu asimilācijas pieredzes; salīdzinot ar šīm tautībām, viņš, citējot arī Lingu²⁸ (Lyng), atzīst, ka „Skandināvijas tautu ieceļotāji, pretēji vāciešiem, asimilējas viegli un ātri.” Par galvenajiem apstākļiem, kas asimilāciju veicinājuši, Borijs min: dzīvošanu izklaidus; vieninieku, nevis ģimeņu ieceļošanu un augstu jaukto laulību procentu ar austrāliešiem.²⁹

Borijs nebaidās lietās nosaukt īstajos vārdos. Viņš iedrošinās runāt par austrāliešu insulāritāti un viņu lielo nezinā-

šanu par Eiropas kultūru.³⁰ viņš pretēji daudzu noteicēju austrāliešu domām pasvītro, ka pavalstniecības pieņemšana vien vēl nepavisam nav asimilācija.

Komentējot kāda cita austrāliešu autora Praisā (Price) pārmetumus Austrālijas vāciešiem it kā par pretestību asimilācijai, Borijs saka, ka pēc viņa domām te parādotos vienīgi „kādas minoritātes kultūrāls tvirtums, nepadevība — *persistence*, nevis tīša pretestība, pretošanās — *resistance*. Borijs iedrošinās pieminēt vēl vienu svarīgu, parasti publiski nediskutējamu jautājumu ar vārdiem: „Ja atjaunosies politiska iecietība zemēs, no kuŗām 'pārvietotās personas' nākušas, daļa var atgriezties uz savām dzimtajām zemēm.”³¹

Pretēji dažu bargajiem un dažu pārprastajiem asimilācijas jēdziena iztulkojumiem Borijs asimilācijas norisi Austrālijas apstākļos raksturo šādiem vārdiem: „Tā ir norise, kuŗā nebritu tautību grupām, nepieciešamības spiestām — jo tās ir mazas minoritātes vidē, kuŗai ir samērā mazas saimnieciskas, sabiedriskas vai kultūrālas pielāgošanās spējas (*flexibility*), ir vajadzējis lielā mērā pielāgoties vairākuma dzīves paraugiem”.³² Par oficiālo asimilācijas definīciju Borijs min šādu UNESCO demografu kongresā Parīzē 1950. gadā pieņemtu tekstu: „Asimilācija ir psiholoģiska, sabiedriski saimnieciska un kultūrāla norise, kuŗas rezultātā pakāpeniski pamazinās atšķirības starp ieceļotāju un iezemiešu izturēšanās veidu kādas zemes sabiedriskajā dzīvē”.³³

Salīdzinot šo tekstu ar bargo Fērčailda, Kenta vai dažu „jaunaustrāliešu” (Milānova, poļa Bageņska) un austrāliešu, piem., Haiša (Huish, citēts Kreiģas referātā) sludināto „dūres asimilāciju”, redzam milzīgu starpību un varam priecāties, ka Austrālijā ir uzvarējis humānais, mērenais virziens.

2. AUSTRĀLIJAS LATVIEŠU IEKĀRTOŠANĀS

Kanberas parlamentā 1947. g. 28. novembrī paziņojis par „DP” ieceļošanu, ministrs Kolvels piebilda: „Pirmais kuģis „General Heintzelman” ar 843 lietuvju, latviešu un igauņu izcelsmes ieceļotājiem ir jau ceļā uz Austrāliju. Šai grupā ir 729 neprecēti vīrieši un 114 neprecētas sievietes, kuŗu caurmēra vecums ir 24 gadi. Līdz izvietojšanai darbā šos ieceļo-

tājus novietos bijušā militārajā nometnē Bonegillā, kas iekārtota par saņemšanas un apmācības nometni".³⁴

Pirmajam „paraugtransportam” ierodoties, austrāliešu sabiedrībai un presei bija jauns sarunu temats, bet skeptiskajiem parlamenta locekļiem „preču paraugs” novērošanai. Baltijas tautu piederīgo apzīmējums *Balts* pēc pirmā transporta sastāva drīz vien kļuva par kopīgo apzīmējumu visiem dažādu tautību „DP” iecelotājiem, līdz nedaudz vēlāk ministrs Kolvels ieteica un sāka lietot „jaunaustrāliešu” (*New Australians*) vārdu. Pēc dažu mēnešu pārtraukuma turpinājās „DP” transportu ierašanās no 1948. g. līdz 1951. g. beigām, ik reizes atvedot arī latviešus, līdz beidzot 1951. g. beigās Austrālijā jau bija iecelojuši pāri par 19.500 latviešu (sk. raksta sākumu).

Iecelotāju novietošanai Austrālijas valdība pakāpeniski ierīkoja plašu nometņu un mītņu tīklu, daudzkārt bijušajās militārajās nometnēs. Te jāpaskaidro, ka robežas starp „nometnes” un „mītnes” (*hostel*) jēdzienu ir bieži bijušas nenoīkotas un mainīgas, parasti par „mītņi” nosaucot nelielu nometni strādniekiem — vieniniekiem un bezbērnu pāriem. Daža nometne ir ieguvusi „hosteļa” vārdu; daža no ģimeņu nometnes kļuvusi arī par saņemšanas nometni; vietām sākumā novietoti „DP” iecelotāji, vēlāk angļi; daža nometne vēlāk atvērta vai slēgta; dažādas iestādes dažreiz lietojušas gan vienu, gan otru apzīmējumu vienai un tai pašai vietai. Šie apstākļi jāatceras, lasot nometņu sarakstu, kuŗā par dažām pavalstīm trūkst pilnīgi precīzu ziņu.

Latviešu vairuma ierašanās laikā (1947 — 1951) Austrālijā bija šādas galvenās nebritu nometnes un mītnes (taupot telpu, lietojam vienīgi angļiskos nosaukumus):

Ņusautvelsā: Balgownie, Bathurst, Berkeley, Bradfield Park, Chullora, Clyde, Cowra, Greta, St. Mary's, Matraville, Mayfield, Nelson Bay, Orange, Parkes, Potts Hill, Regents Park, Scheyville, Unanderra, Uranquinty, Villawood, Wallgrove.

Viktorijā: Benalla, Bonegilla, Broadmeadows, Geelong (Belmont), Geelong (Norlane), Mildura, Sale, Somers, Tatura, Wangaratta, Yallourn u. c.

Dienvidaustrālijā: Gawler, North Glenelg, Smithfield, Woodside u. c.

Kvīnslendā: Enoggera, Stuart, Wacol, u. c.

Rietumaustrijā: Graylands, Northam, u. c.

Tasmānijā: Brighton, Launceston (Mowbray) u. c.

Austrālijas galvaspilsētas teritorijā: Ainslie u. c.

Lielākās nometnes ar vairāku tūkstošu cilvēku ietilpību bija Bonegilla Viktorijā, un Bethersta un Grēta Ņusautvelsā.

Austrālijas valdības un PCIRO vienošanās teksts konstatē, ka valdība pieprasa, lai paredzamais strādnieks — ģimenes galva vai vieninieks, kas kandidē izčeļošanai — ar parakstu jau Vācijā apsolās palikt „vismaz vienu gadu” pieņemtajā darbā. Citējam parakstāmā solījuma tekstu: „I would like to emigrate to Australia under the above scheme and understand, that if I am selected I must remain in the employment found for me there *for at least one year* and that I would not be permitted to change that employment within that period without the consent of the Department of Immigration” (*Hansard*, 197, 2310).³⁵

Vārdus „vismaz vienu gadu” valdība drīz vien vienkārši pārvērtā par „divi gadiem”. Ministrs Kolvels, 1948. g. 7. aprīlī parlamentā atbildot uz jautājumu, pateica to šādos vārdos: „Pārvietotās personas apsolās dzīvot un strādāt līguma darbā vismaz vienu gadu *vai parasti divus gadus* („or, generally, two years”)” (*Hansard*, 196, 599). Kaut gan sākumā šis apstāklis radīja apjautāšanos vai pat zināmu sarūgtinājumu, darbu steigā tas drīz vien aizmirsās. Pēc līguma gadu beigām daudzi palika tai pašā, tagad jau ierastā darbā, bet daudzi citi darbu mainīja un meklēja to pēc pašu patikas, reizē konstatējot, ka dažreiz ir vieglāk aizbraukt uz valdības sagādātu darbu, nekā paša spēkiem vien kārotā veida darbu sameklēt.

Atrodoties saņemšanas nometnē, līdz norikojumam pirmajā darba vietā atbraucēji saņēma Sociālās palīdzības speciāla fonda atbalsta maksājumus, no kuņiem tūlīt atvilka maksājumus par nometni un uzturu pēc šādām nedēļas likmēm:

	Pabalsts	Atvilkums
	£	£
Pieaudzis vieninieks	1. 5.-	1. 0.-
Bezbērnu pāris	2. 5.-	1.15.-
Laulāts pāris ar 1 bērnu līdz 16 g.	2.10.-	1.17.6
Par katru tālāko bērnu līdz 16 g.	-.15.-	-.10.-
Vieninieki — jaunieši 18 — 21 g.	1. 0.-	-.15.-

Daudz rūgtu brīžu Austrālijā ir piedzīvojuši ārzemju universitātes beigušie ilgajā cīņā par savām aroda tiesībām. Šai sakarā atzīmēsim, ka *jau 1948. g. 26. okt.* parlamenta loceklis Galets (Gullett) Kanberas parlamentā ierosināja mēģināt piedabūt BMA (ārstu savienību) un universitātes dot iespēju ārzemju universitātes beigušajiem (ārstiem un citiem) panākt savu gradu atzīšanu un iespēju praktizēt savā speciālitātē (*Hansard 199, 208*). Pagāja tomēr daudzi gadi, līdz dažām profesijām izdevās iegūt nelielus atvieglinājumus.

Austrālijas nometņu laiks palicis jau patālā pagātnē. Tikpat kā visi šejienes latvieši pārgājuši privātā dzīvē, ārpus nometnēm. Citēsim dažus piemērus — presē, vēstulēs un citādi iegūtus datus par to, kā latvieši saimnieciski iekārtojušies dažos mazos latviešu centros, pēdējos apzīmējot vienīgi ar burtiem alfabēta kārtībā, kam nav sakara ar vietas nosaukumu.

A centrā 1957. g.: 30 latviešu ģimenēm (100 personām) piederēja 19 mājas un 26 auto — 4 vieglie, 1 pussmagais, 21 smagais.

B centrā 1955. g.: 19 latviešu ģimenēm (67 personām) piederēja 16 mājas un 8 auto — 7 vieglie, 1 smagais; eksistēja 2 patstāvīgi latviešu saimnieciski pasākumi.

C centrā 1955. g.: 9 ģimeņu vienības, pārējie vieninieki, kopā 45 pieaugušie, 16 bērni (61 persona); par mājām trūkst ziņu; 9 auto — 5 vieglie, 3 pussmagie, 1 smagais.

D centrā 1954. g.: 15 ģimenes un 3 vieninieki; 13 ģimenēm pieder pašu mājas; 9 vieglie auto.

E centrā 1955. g.: kopskaits — 68 personas; 19 mājas; 12 auto (10 vieglie, 1 pussmagais, 1 smagais).

Turpat 1957. g. visiem pašu mājas, un tikai 1 ģimenei vēl nav sava auto.

F centrā 1954. g.: apm. 75% ģimeņu jau ir savas mājas un kopā 21 auto (19 vieglie, 2 pussmagie).

Lielajos latviešu centros — Melburnā (ap 5000), Sidnejā (ap 5000), Adelaidē (ap 3000) un Brisbēnā (ap 1700) latviešu māju un auto skaitu līdz šim nav bijis iespējams noskaidrot. Melburnā pēc kāda vērtējuma 1958. gadā apm. 80% latviešu dzīvoja pašu mājās.

Vērojot Austrālijas latviešu saimniecisko dzīvi lielajos centros 1960. gadā, varam to pelnīti apzīmēt par plaši un izcili attīstījušos. Prāvs skaits pārtikas veikalu, maiznīcu un dažādu citu tirdzniecības pasākumu; patstāvīgi pārtikas preču ražošanas uzņēmumi; daudzas būvfirmas, mechaniskās un remontu darbnīcas, un transporta uzņēmumi, vietām nodarbinot vairākus desmitus strādnieku; latviešu inženieri un tehniskie speciālisti atbildīgās vietās dažādos uzņēmumos un fabrikās; zemkopības, vistkopības, dārzkopības un citādas farmas — lauku saimniecības un vēl daudzi citi uzņēmumi pievienojas kā papildu liecība vienprātīgajiem korespondentu atzinumiem no vietām: latviešu saimnieciskais stāvoklis Austrālijā ir labs, vietām pat ļoti labs; iekārtošanās ir paveikta.³⁶

3. ASIMILĀCIJAS DZIRNAVĀS

Tikko pirmie „DP” transporti ieradās Austrālijā, sākās vesels prasību un pamācību birums, kas nav beidzies pat vēl tagad. Dedzībā šīs prasības pārspēja Fērčaildu. Pietiks ar dažiem piemēriem.

Senātors Teits (Tate): „Mums viņi jāpārvērš par labiem austrāliešiem, cik drīz vien iespējams; bet to panāksim vienīgi tad, ja izvietosim viņus mazās grupās pa visu Austrāliju, nekādā ziņā neļaujot viņiem aizklist uz lielpilsētām” (*Hansard*, 213, 214).

Deputāts Pollārds (Pollard) bažīgi jautāja ministram Holtam, vai viņš jau zinot, ka nebritu iecelotāji pērkot zemi Melburnas priekšpilsētās, pie tam vienkopus. Pašvaldības bīstoties, ka tā varētu rasties šo iecelotāju „kolonijas”, un tas kaitētu asimilācijai. Vai iestādēm nevajadzētu iejaukties? (*Hansard* 206, 932).

Deputāts Kosta (Costa): „Mēs, strādnieku partija, domājam, ka svešvalodu laikraksti Austrālijā ir bīstama lieta. Ja to galu galā atļauj, tad visiem svešvalodu rakstiem blakus jābūt angļu tulkojumam!” Bet tas vēl nebija viss. Kostas kungs turpināja: „Galu galā, mēs, strādnieku partija, taču bijām tie, kas, savas labās sirds skubināti („out of the goodness of our hearts...”), humānitāru apsvērumu dēļ at-

vedām viņus šeit un sagādājām viņiem darbu." To minētais deputāts teica nevis 1948. g., bet 1958. g. 27. februārī (*Hansard* 18, 88).

Bija citi, kas ieteica citādas metodes, gan tā paša mērķa sasniegšanai. Deputāts Drūrijs (Drury) norādīja, ka taisni austrāliešiem ir pienākums palīdzēt ieceļotājiem asimilēties, tāpēc viņiem esot jābūt laipnākiem un iecietīgākiem pret šiem svešniekiem nekā viņi dažkārt esot (*Hansard* 218, 926).

Tagadējais imigrācijas ministrs Dauners (Downer) 1958. g. 26. augustā deklarēja: „Valdības apņemšanās ir asimilēt ieceļotājus nevis piespiesti, bet ar simpatisku pieeju un sagādājot izdevības.”

Jāliecina, ka visi četri mūsu laika imigrācijas ministri — Kolvels (līdz 1949. g. beigu posmam), Holts (1949 — 1956), Taunlijs (1956 — 1958) un Dauners (no 1958. g. līdz šai dienai) ir bijuši katrs savējā izpratnē ieceļotājiem labvēlīgi; takta un laipnās pieejas ziņā, liekas, tagadējais ministrs tomēr pārspēj pirmos trīs.

Tāpat kopš 1950. g. ik gadus Kanberā notikušo pavalstniecības konferenču (*Citizenship Convention*) delegāti ir pārrunājuši mūsu gaitas ar simpatijām. Vairākus gadus arī vienam vai vairākiem latviešu delegātiem ir bijusi iespēja tur piedalīties. Protams, paveikt kaut ko vairāk par dažādu problēmu pārrunāšanu un ierosinājumu iesniegšanu šīm konferencēm nav bijis iespējams.

Ministru Holta, Taunlija, bet sevišķi Daunera laikā valdība ir pakāpeniski atvieglojusi ceļu uz pavalstniecības pieņemšanu. Pa daļai tas, bet visvairāk saimnieciskie apsvērumi — vecuma dienu nodrošināšana un dažkārt arī darba devēju spiediens ir pamudinājuši šejienes latviešu vairumu pieņemt Austrālijas pavalstniecību. 1959. g. 30. jūnijā Austrālijā vēl bija 7088 Latvijas pavalstnieki; trīs mēnešus vēlāk — vairs tikai 6436. Pieņemot, ka arī pārējā starplaikā šī norise būs bijusi apmēram tikpat strauja, varam diezgan droši secināt, ka 1960. g. beigās šis skaits būs apmēram 4000.

„Pavalstniecības maiņa vien vēl nav asimilācija; latvieši bijuši, latvieši paliksim,” pamatoti un ar iekšēju pārliecību pasvīturo mūsu tautieši. „Pareizi!” piebalso mūsu asimilētāji. „Mēs arī neasimilējam jūs, bet jūsu *bērnus!*” Šo domu pasvīturoja kāds delegāts 1957. g. pavalstniecības konferencē.

To pašu kādas ieceļotāju skolas pārzinis mēdza bieži jo bieži paceltā balsī deklarēt uz skolu atnākušajiem eiropiešu bērnu vecākiem. „Jūs mēs vairs nepāraudzināsim, bet jūsu bērni — tie ir *mūsu!*”

Kāda iecelotāju bērnu skolai priekš apmēram 11 gadiem sākot darbu, pilnajā rotallaukumā, kur kopā bija 8 līdz 10 tautības, galvenā sarunu valoda ar cittautiešiem bija vācu valoda. Vienu vienīgu gadu vēlāk to jau bija aizstājusi angļu valoda. Vēl gadu vēlāk, sarunājoties ar talkā pieaicinātu 6. klases latviešu zēnu, bija jākonstatē, ka viņa latviešu valoda jau lielā mērā cietusi: trūka elementāru vārdu, juka galotnes u.t.t. Vecāki — apzinīgi latvieši, kas darija šai lietā, ko varēja, tomēr abi bija ļoti aizņemti un dažkārt noguruši dieniskajā darbā. Iespējamo mēģināja darīt arī latviešu sestdienas skola. Bet tikko bērni tika ārā, tūlīņ sākās priecīga čala viņu „vieglajā, īstajā” angļu valodā.

Kāda somiete atved bērnu dārzā savu mazo meitenīti, kas prot vienīgi somu valodu. Pirmās dienas grūtas — asaras, pārpratumi. . . Bet dažas nedēļas vēlāk meitenītei skola jau lieliski patīk, un gada beigās māte stāsta, ka negals klāt: meitene sāk aizmirst somu vārdus. Par to pašu sūrojas arī citu tautību vecāki.

Pienāk skolas sporta svētki. Sacensības, godalgas, rotaļas; izcīnītas balvas, prieks un lepnums. Visa norise, priecīgā biedru čala, sacensību satraukums, skolotāju rikojumi — viss, viss angļu valodā. Arī domas arvien vairāk sāk ritēt šai valodā. Bet kad bērns sācis jau domāt svešajā valodā, tad ieaugšana tajā var turpināties paātrinātā gaitā. Labi iecerētā un daudzkārt arī sekmīgā divu valodu draudzīgā sadzīvošana zināmos apstākļos var izvērsties arī par kurmja un eža attiecībām kurmja alā: jaunā, „nekautrīgākā”, nepārtraukti lietojamā valoda ir nākusi uz palikšanu. „Jūsu bērni būs *mūsu!*”

Vai tikai mums tāda ciņa ap bērnu straujo asimilēšanos? Par to pašu stāsta Zviedrijā; to pašu vēsti Brazīlijas vācieši; to pašu ir piedzīvojuši Austrālijas vācieši pagājušā gadsimtenī un piedzīvo tagad, tāpēc Sidnejā ir vairākas sestdienas skolas arī vācu bērniem. Tāpat klājas citās trimdas zemēs.

Nupat 1960. gadā Kanberā publicēts oficiāls izdevums — speciālas komitejas apmēram gada laikā izdarīta pētījuma pirmais pagaidu pārskats un secinājumi par ieceļotāju bērnu

asimilāciju Austrālijā.³⁷ Plašā materiāla sagādāšanā piedalījušies 1000 austrāliešu skolotāju un apmēram 150 dažādu sabiedrisku darbinieku visā Austrālijā. Citēju dažus šīs komitejas secinājumus.

1) Ieceļotāju bērnu un jaunatnes vairums — apm. 97% — iedzīvojas Austrālijā labi.

2) Ieceļotāju bērnu sekmes mācībās ir virs vidusmēra, bet skolas sabiedriskajā dzīvē tie daudzkārt ir atturīgāki un pasīvāki nekā austrāliešu bērni.

3) Viņu uzvešanās ir laba, kā skolā, tā darba vietās — jauniešiem, kas strādā.

4) Nacionālā pulcēšanās starp ieceļotāju jauniešiem ir semērā reta un nerada nekādas nopietnas problēmas.

5) Saticība starp austrāliešu un ieceļotāju bērniem ir laba.

6) Ieceļotāju bērnu un jauniešu starpā tikpat kā nav mazgadīgu noziedznieku.

Aptaujā 1000 skolotājiem uz jautājumu, apmēram cik ilgā laikā ieceļotāju bērni iedzīvojas austrāliešu skolās, 37% izteicās, ka mazāk par gadu, 41% — starp 1 līdz 2 gadiem, 22% — vairāk par 2 gadiem.

Komiteja starp citu ierosina ieteikt vecākiem bērnu dēļ mājās runāt arī angliiski. Komiteja nenostājas pret divvalodu ģimenēm, bet atzīst tās par vēlamām. Komiteja tomēr noteikti nav labvēlīga vecākiem, kas vēlas, lai mājās runātu vienīgi dzimto valodu.

Kopsavilkumā — komiteja ir pilnīgi apmierināta ar ieceļotāju bērnu un jauniešu līdzšinējo sekmīgo asimilēšanos un iedzīvošanos austrāliešu sabiedrībā.

Par iepriekš minēto komitejas ziņojumu vēl nekā nezinādam, šī raksta autors bija apsācis nelielu aptauju dažos asimilācijas jautājumos latviešu aprindās, lai noskaidrotu vismaz zināmas „šķērsgriezuma” grupas domas par šiem jautājumiem. Saņemtās atbildes, protams, nevar skaitliski un pa daļai arī satura ziņā pārstāvēt Austrālijā latviešu sabiedrības domas, tomēr pēc autora domām tās diezgan labi iezīmē galvenos uzskatu virzienus. Ja izrādītos iespējams, nākotnē būtu vēlams izdarīt līdzīgu plašāku aptauju ar vēl vairākiem precīzāk izstrādātiem jautājumiem.

Aptaujas atbildētāji — 40 personas — pārstāv abus dzimumus (20 vīrieši, 20 sievietes). Viņi dzīvo visās sešās pavalstīs un Kanberā, pārstāv gan lielus, gan vidējus un mazus latviešu centrus, gan vientuļi dzīvojošos. Vecuma robežas ir starp 20 un pāri 70 gadiem (pārsvarā starp 40—55 g.). No viņiem 18 ir ar augstāko, 22 ar pabeigtu vai nepabeigtu vidējo izglītību. Pēc arodizglītības vai sabiedriskā darba viņus var sagrupēt šādi: 3 mācītāji, 7 skolotāji (visi Latvijas laika skolotāji, kas aktīvi darbojas latviešu skolās arī Austrālijā), 9 nama mātes, 3 ilggadīgi sabiedriski darbinieki, 3 ierēdņi, 4 tehnisku profesiju speciālisti, 1 ārste, 1 zobārste, 2 studenti, 1 bijušais virsnieks, 1 bijušais skautu vadītājs un aktīvs sportists, 1 mazpulku darbinieks, 1 mūziķis, 1 dziedātāja, 1 teātra aprindu pārstāvis, 1 tirgotāja. Jāpasvīto, ka visi atbildētāji ir apzinīgi, aktīvi latvieši. Atskaitot 3, viņi visi ir precējušies, un, izņemot 2 gadījumus, visi ir ģimeņu tēvi un mātes, pārsvarā ar ilggadīgu pieredzi audzināšanas darbā.

Aptaujas rezultāti (jautājumi saīsināti)

1. Vai latviešu asimilācija Austrālijā norit: a) lēnāk nekā sagaidījām, b) apmēram, kā sagaidījām, c) straujāk nekā sagaidījām? Lēnāk — 4; kā sagaidījām — 22; straujāk — 14.

2. a) Vai jauktās laulības vairojas? Tikai 2 „nē”. b) Ar kādu tautību latvieši tajās visvairāk apprecas? Ar austrāliešiem — 11; pārējām Baltijas tautām — 6; ar vāciešiem — 2; pārējie — „nav datu.” c) Vai zināmi gadījumi, kur jauktu laulību ģimenēs bērni tomēr uzaug noteikti latviskā garā, t.i. latviskais laulātais izrādās stiprākais? Atbildes deva tuvākus datus par 7 tādiem gadījumiem: četros — vīri latvieši, sievas — 2 austrālietes, krieviete, vāciete; trijos — sievas latvietes, vīri — lietuvietis, ukraiņis, polis.

3. Vai pēc Jūsu domām latviešu sestdienas skolas un vecāku runāšana latviski mājās spēj atvairīt asimilācijas ietekmi (vismaz valodas ziņā): a) pilnīgi, b) lielā mērā, c) ļoti mazā mērā? Gluži negaidot, šis jautājums, kā likās, bija pieskāries kādai vārigai vietai: to rādīja dzīvākās, plašākās atbildes; motīvēto atzinumu rezultāts skaitļos varbūt vienu otru pārsteigs. Atbildes: „pilnīgi” — 2; „lielā mērā” kā ģimenē, tā skolā — 13; vienīgi ģimenē (pasvītrojot, ka bez

ģimenes valodas atbalsta sestdienas skola izrādoties bezspēcīga) — 6; „ļoti mazā mērā” — 19.

4. Vai Austrālijas latviešu baznīcu dzīve (katoļu, protestantu): a) palīdz lielā mērā, b) palīdz maz, c) nepalīdz atvairīt asimilāciju? Atkal zīmīgs rezultāts: domas sadalījās gandrīz vienādās trešdaļās: a) 15; b) 13; c) 12.

5. Sekoja uzmanīgs jautājums par mūsu vēlamo nostāju pret asimilāciju (tādā izpratnē, kā tas minēts, runājot par latviešu iztulkojumu šī raksta sākumā). Kaut gan kārtības labā bija minētas visas trīs iespējas, visas atbildes, dabiski, sakrājās divās pirmajās, pie tam lielāko tiesu kā *metodes* izvēle. Un atkal — domas dalījās divās gandrīz vienādās grupās, ar nelielu vairākumu uzvarot „mērenajiem”: a) asimilācija apkaļojama — 18; b) nav jāiejaucas notikumu norisē — 22.

6. Vai latviešu bērniem un jauniešiem: a) būtu vai b) nebūtu vēlams izolēties no attiecīgās austrāliešu ārpusskolas sabiedrības?

Ar minēto vārdu bija domāta pārsvarā atturēšanās iesaistīties austrāliešu sabiedriskajā dzīvē (kas varētu vairot draudzības saites minētajā vidē un mazināt laiku un interesi latviešu sabiedrībai). Atbildētāju vairums to tā arī bija sapratis, tomēr ir iespējams, ka dažās atbildēs ir domāta izolēšanās principā. Iznākums skaidrs: *nav* vēlams izolēties 34; *ir* vēlams izolēties — 6.

7. Pārrunās par tālāko latviešu paaudžu nākotni Austrālijā (un citās zemēs) ir dzirdētas domas: a) vairāk kā vēl viena paaudze nenoturēsies latviska — ja vēl noturēsies tā pati viena; b) drošā, apzinīgā minoritāte noturēsies vēl vairākās paaudzēs; pārējie laikam nenoturēsies, veidodami neizbēgamo „nobirumu”. Kādas *Jūsu* domas par šiem abiem variantiem un arī par sagaidāmā „nobiruma” apmēriem — vienīgi kā *Jūsu* vērojumu un pārdomu brīvs attēlojums, mēģinot „zīlēt nākotni”? Pievienojiet papildu piezīmes un ierosinājumus šajos un citos jautājumos sakarā ar asimilāciju.

Pret šī noslēguma jautājuma saturu un formu varbūt varētu dažu ko iebilst, un šis fakts nebija aizmirsts. Tomēr bija vēlēšanās gan apjaust šīs vērtīgās pārstāvju grupas domu virzienus, gan uzzināt viņu vērtējumus par stāvokli — un tie varēja izrādīties ne tikai tīri zīlējumi, bet arī lietišķa „iepriekšēja kalkulācija” uz zināmo, kaut arī ierobežoto,

datu un faktu pamata. Atskaitot divus grupas dalībniekus, kas atbildēja „nevar paredzēt”, visi pārējie savas domas izteica. Skeptiskāko domu variantu atbalstīja 26 personas, optimistiskāko — 12.

Citēsim dažus zīmīgus pavadvārdus aptaujas atbildēm.

Pie 2. jaut. „Ir dabiski, ka aug jaukto laulību skaits mazos centros, jo tur pašu vidū trūkst partneru.” — „Jauktas laulības gados jaunākie jau tagad uzskata par normālu lietu; vecā paaudze gan tikai par nenovēršamu ļaunumu.”

Pie 3. jaut. „Latviešu valodas lietošana mājās ir vienīgais, kas var uzaudzināt latviešus. Bez mājas nopietna un konsekventa atbalsta svētdienas skola *neko* nevar panākt.”

Pie 5. jaut. „No jaunās paaudzes audzināšanas viedokļa mēs asimilācijas procesā tieši iejaukties nedrīkstam.” — „Asimilāciju nevar apkarot — tā ies savu dabisko gaitu, bet jāpanāk „robežnieka” stāvoklis nākamā paaudzē.”

Pie 6. jaut. „Manuprāt mūsu bērni labprāt „izolējas” no austrāliešu ārsskolas sabiedrības.” — „Kas šodien būtu Jānis Konrāds, ja viņš peldētu tikai latviešu sporta sarīkojumos?” — „Kāpēc izolēties? Aizliegtais vienmēr vilina. Mūsu vectēvi bija div- vai trijvalodnieki un tomēr domās izauklēja, izcīnīja un nodibināja Latvijas valsti.” — „Izolēties nevar. Trimdas latviešu sabiedrību vien bez atšķaidījuma ilgi neviens nevar izturēt.”

Pie 7. jaut. „Apzinīgo minoritāti noturēsim vēl vairākās paaudzēs, bet pārējos nenoturēsim, un šie „pārējie” būs ap 80 — 90%. Mēs joprojām noņemamies tikai ar ļoti mazu jaunatnes daļu, t. s. „zelta jaunatni”, un par pārējiem mums ir maza bēda. Mums, piemēram, trūkst plašas, centrālas jaunatnes organizācijas, kur *katrs* jauniešs varētu iestāties.

Trūkst plānveidīgas („no mājas uz māju”) rīcības *visus* jauniešus iesaistīt un *noturēt*.” — „Mūsu tagadējās trimdas iespējas ir daudz labvēlīgākas nekā priekš 50 gadiem. Ja toreiz maza, stingra minoritāte varēja eksistēt arī otrā un trešajā paaudzē, tad tagadējās iespējas ir lielākas.”

Intensīvas asimilācijas laikmetos dažādās tautās parasti rodas ļaudis, kas pārspilētā centībā pūlēdamies parādīt savas simpatijas zināmai citai tautībai, maina savu *vārda un uzvārda rakstību*. Mēs labi atminamies, kā Liepa dažkārt

pārvērtās par Lindi un Kārkliņš par Kārklingu vācu laikos, bet Lapiņš par Lāpinu krievu sabiedrībā. Izdarot kādu valodniecisku pētījumu citā sakarā, šī raksta autors starp 5526 personu (latviešu) uzvārdiem konstatēja 42 tādus gadījumus (apm. 0.75%), kur varēja būt zināms pamats saskatīt minēto nostāju — cenšanos angliskot savu vārdu vai uzvārdu, vai abus.

Pārpratumu novēršanai jāpaskaidro, ka šai grupā *nav* ieskaitīti: a) visi tie neskaitāmie gadījumi, kur austrāliešu skolas vai darba biedri uzrunā latviešus angliskotā vai pavisam citā vārdā — ja vien attiecīgais latvietis necenšas šo iedēvēto vārdu paturēt oficiāli, ierakstot to dokumentā; b) visi „veclatvieši”, kuŗu uzvārdu rakstība ilgajos gados sagrozīta; c) visi gadījumi, kur saskatāma nejauša pārrakstīšanās kļūda; d) maziem bērniem dažos gadījumos blakus latviskajam iedotais angļu parallēlvārds (piem. Juris George), kaut gan tādi gadījumi bija reti. Uzvārdi un vārdi bija lietoti oficiālā valdības dokumentā; amatpersonas centās būt precīzas un ne tikai atļāva rakstīt vārda un uzvārda latviskās formas, bet taisni sagaidīja tādu rīcību. Iznākumā visi šie uzvārdu un vārdu tūkstoši bija skaidri latviski. Tajos gadījumos, kur kāds bija minējis, ka viņu austrāliešu aprindās pazīst ar vārdu „George” Juŗa vietā, dokumentā ierakstīja: ...Juris (known as George). Tātad: iespēja paturēt dokumentētu savu pareizo latvisko vārdu bija garantēta.

Apskatīsim dažus piemērus. Tajos lietotie uzvārdi ir *sagrozīti*, paturot tikai isto galotni. Pirmo soli asimilācijas virzienā, šķiet, ir spēruši tie, kas, spītējot saviem latviešu biedriem, vai brāļiem, vai otram laulātajam, ir atmetuši savu latvisko kristībvārdu. Tur kādam Vējumanim sieva, reizē ieradusies, ir tā pati Mirdza, bet vīrs no Andreja vai Andŗa ir oficiāli pārvērties par Andrew (nevis „known as Andrew”, kā tas ir daudzos citos gadījumos un kā arī šis latvietis būtu varējis palikt). Reizē atnāk Boŗeslavs Bulavcevs un Staņislavs Runkulis; pirmais paliek tas pats, kas bijis, bet uzvārdā „līdz matu galiem” latviskais „anglis” Runkulis pārvēršas par „Stan” (nevis „known as Stan”)!

Vēl tālāk ir gājusi otra latviešu grupa. Te aina jau tāda, ka kaut kur kaut kas iesmeldzas, to ieraugot. Par Eiŗenu Jaunkalnu ir šāds ieraksts: Jaunkaln (*formerly Jaunkalns*),

Eugene. Tātad — agrākais latvietis apzinīgi, precīzi svītro nodevīgo beigu burtu, kaut gan arī tad vēl skaidri redzams, kāda veida angļis viņš ir.

Vēl plašāku stāstu lasām šādās rindās:

- 1) Majorrin, Charles (*formerly Majoriņš*);
- 2) Engelson (*formerly Engelsons*), Bernhard — Karl (*formerly Bernhards Kārlis*); Sigrid (*formerly Sigrida*).

Zināmu mierinājumu dod vienīgi apziņa, ka šādu gadījumu skaits līdz šim vēl ir niecīgs. Bet vēl nav galā mūsu apstaiga un inventūra asimilācijas dzirnavās. Tagad mēs tuvojamies drūmākām lietām.

Visādu tautību un aprindu vienprātīgs atzinums ir, ka *jauktās laulības* ir viens no visdrošākajiem līdzekļiem kādas tautas vai ļaužu grupas asimilēšanai, uzsūkšanai. Ja iepriekš minētā asimilācijas pētišanas komiteja būtu iepazīsinies ar Austrālijas latviešu sasniegumiem šajā novadā, tā būtu izteikusi mums savu patiesu atzinību. Lai liecina skaitļi.

Ikvienam, kam interese par latviešu tautas nākotni ir īsta, būtu jāsaskata un jāapdomā, ko šie Austrālijas latviešu saimē konstatētie skaitļi liecina.

Oficiālā statistikā redzams,³⁸ ka *starp 1951. un 1955. g.* noslēgtajās 1400 latviešu laulībās ietilpa 588 latviski (42%) un 812 jauktu tautību pāri (58%). Minētajā laikā dzimušo bērnu kopskaits bija 2489; no tiem latviskajās laulībās bija dzimuši 1143 (46%), jauktajās — 1245 (50%), bet ārīlaulībā — 101 (4%).

1957. gadā

166 Latvijā dzimušu *vīriešu* laulībās *līgavas* bija dzimušas: 133 Latvijā dzimušu *sieviešu* laulībās *līgavaiņi* bija dzimuši:

Latvijā	79 (48%)	Latvijā	79 (60%)
Austrālijā	48 (29%)	Austrālijā	18 (14%)
Anglijā	7 (4%)	Anglijā	8 (6%)
Vācijā	7 (4%)	Krievijā	5 (3%)
Citās zemēs	25 (15%)	Citās zemēs	23 (17%)

Kopā 1957. g. 220 noslēgtajās laulībās tātad ietilpa 79 latviskas (36%) un 141 jaukta (64%).

1958. gadā

153 Latvijā dzimušu *vīriešu* 127 Latvijā dzimušu *sieviešu*
 laulībās *līgavas* bija dzimušas: laulībās *līgavaiņi* bija dzimuši:

Latvijā	54 (35,5%)	Latvijā	54 (42,5%)
Austrālijā	62 (40%)	Austrālijā	26 (20%)
Vācijā	10 (6,5%)	Polijā	7 (5,5%)
Anglijā	6 (4%)	Vācijā	6 (5%)
Igaunijā	5 (3%)	Krievijā	6 (5%)
Čehijā	3 (2%)	Anglijā	6 (5%)
Citās zemēs	13 (9%)	Citās zemēs	22 (17%)

Kopā 1958. g. 226 noslēgtajās laulībās tātad ietilpa 54 latviskas (23,5%) un 172 *jauktas laulības* (76,5%).

Tagad atgriezīsimies pie tiem pašiem mazajiem latviešu centriem dažādās Austrālijas pavalstīs, kuŗu lielisko saimniecisko uzplaukumu jau konstatējām, un vērosim, ko vēsti ar tādu pašu apdomu un rūpību savāktie dati un fakti par turienes latviešu bērnu audzināšanu un latviešu sabiedrisko dzīvi.

A centrā 1957. g.: ...Bēdīgāk ir ar jaunatni, kas padodas asimilācijai. Ir ģimenes, kur vecākiem ir grūtības sarunāties ar bērniem latviski. Bērni gan saprot, ko viņiem saka, bet atbild tikai ar „jā” vai „nē”; garāka atbilde tiem sagādā grūtības. Svētdienas skola beigusi eksistēt. Tur visvairāk vainojama vecāku kūtrība. Vecāko un vidējo paaudzi asimilācija ietekmē maz. Sabiedriskajā dzīvē piedalās apmēram puse.

B centrā 1955. g.: Svētdienas skola likvidēta — iekšēju nesaskaņu dēļ. Latvieši mēs visi esam un tādi arī paliksim, kaut arī mainīsim pavalstniecību.

C centrā 1955. g.: Mums nekā organizēta nav. Latviešiem te trūkst latviskas kultūrālas un sabiedriskas dzīves. Šo trūkumu viņi aizpilda ar biežām viesībām, kuŗas arī vairs nenorit latviskā garā. Iemesls — austrāliešu dzīves veids ir iespiedies latviešu ģimenes dzīvē. Tāpat kā visur, arī šejienes latvieši ir apmierināti ar savu dzīvi un nedomā atstāt šo pilsētu.

D centrā 1954. g.: ...Mūsu centrā nav latviešu skolas. Nav arī bibliotēkas; nav pašiem savu uzņēmumu. Apm. 7 ģimenes (no 20 ģimenēm) ir X. draudzē. Nav latviešu organizāciju; nav arī grāmattirgotāja. Nekādu ievērojamu notikumu arī nav bijis. Šeit gan ir bērniem klavieru stundas; latviešu bērni apmeklē arī austrāliešu rīkotos vingrošanas kursus; mācās arī baletu; daži pat apmeklē austrāliešu svētdienas skolu. Latvieši savstarpēji saticīgi un izpalīdzīgi, bet stingri manāma sadalīšanās „pozīcijā un opozīcijā”; tas ir zināms šķērslis jebkādiem sarīkojumiem. Tāpat dažas ģimenes neatzīst baznīcu. Latviešu sadzīve ar cittautiešiem un austrāliešiem ir laba. Tādēļ arī latvieši dzīvi piedalās austrāliešu sabiedriskajā dzīvē, un divi latvieši pat ir austrāliešu kultūrālo organizāciju valdēs. ...Latviešu skaits ir nostabilizējies un nekādas pārmaiņas nav sagaidāmas. ...Nu jau arī sāk vairāk apmeklēt sarīkojumus lielpilsētā — gan latviešu teātrus, gan austrāliešu operas. Attālums vairs nav par šķērslī, jo visiem savi auto, un nav vairs jāmeklē vilcieni...

E centrā 1955/57. g.: ...Bērni vēl spēj labi runāt latviski, bet rotaļās runā angļiski. Latviešu sabiedrībā interese par visu latvisko tikai mērena. Paretam nopērk kādu grāmatu vai laikrakstu. Galvas pilsētas latviešu sabiedriskā dzīve pievelk tikai retu...

F centrā 1954. g.: Pagājušā gadā vēl bija sestdienas skola, bet skolēnu skaits saņuka, un tā skolu slēdza. Mācītājs gan mūs paretam apmeklē, bet vairums vecāku pašlaik savus bērnus nodevuši iesvētes mācībā pie austrāliešu mācītājiem.

Papildām pievienoju vēl svarīgākos atzinumus no dažiem citiem centriem. Vidēji prāvāks *G centrs 1958. g.:* Saimnieciskais stāvoklis ir uzlabojies, bet latviešu kultūrālā un sabiedriskā dzīve lēnām, bet noteikti slīd uz leju. Svētdienas skola skolotāju trūkuma dēļ pārtraukusi darbu, kaut gan centrā ir vairākas personas ar augstāko izglītību. Darbinieku ļoti trūkst; tos tomēr nevar sadabūt ne no vecākās, ne no jaunās paaudzes.

Līdzīgu apmēru *H centrs 1958. g.:* Sarīkojumi ar katru gadu samazinās, un to raksturs pasliktinās. Nav, kas latviski izpildītu kaut niecīgu programmu. ...14. jūnija aktu jau otru gadu vairs nerīkojām, tāpat Jāņus ne. Viss paiet...

No trijiem lieliem centriem ir pozitīvas ziņas par ļoti ro-sīgu sabiedrisko dzīvi. Par to varētu tikai priecāties, ja nebūtu pievienots īsais teikums; „No apmēram (seko skaits, piemēram, 5000) šejienes latviešiem aktīvi sabiedriskajā dzī-vē darbojas tikai ap (300), daudzi no tiem vairākās orga-nizācijās.”

Iepriekšējās lappusēs raksturojām asimilāciju vispār³⁹ un tad pievērsāmies latviešu asimilācijai.

Mūsu raksta pieskaršanās dažām latviešu sabiedriskās dzīves parādībām, ieskaitot negatīvās, ir tikai gaŗāmejoša un daļēja — par tik, par cik tā palīdz ilustrēt asimilācijas tiešo un netiešo ietekmi un sekas. Vispusīgs latviešu sabie-driskās dzīves iztirzājums, kuŗā nāktos ietilpināt vēl daudz ko citu šeit nepieminētu, nav šī raksta uzdevums. Tas pats sakāms par mūsu skolu un baznīcu dzīvi.

4. SECINĀJUMI

- 1) Austrālijas latviešu saime jau apmēram desmit gadu ir atradusies intensīva asimilācijas procesa ietekmē.
- 2) Šim procesam ir vietvietām izdevies „pārkodināt” un salauzt vairākus svarīgus aizsarga faktoros, tādēļ nākotnē, pieaugot jaukto laulību bērnu skaitam un vecumam, sa-gaidāma šī procesa pastiprināšanās.
- 3) Asimilācija tomēr nepavisam nav vienīgais faktors, kas nopietni apdraud šejienes latviešu sabiedrības garīgo, morālo un latvisko veselumu.
- 4) Viens no svarīgākajiem pārējiem faktoriem ir latviešu iekšējās morālās aizsardzības sistēmas jūtama pavājinā-šanās, vietām pat sabrukšana. Praktiski tā visvairāk izpaužas a) nevērībā pret reliģiju, b) nevērībā pret morāli nosodāmām parādībām, tieši vai netieši ieaudzinot arī jauno paaudzi šai nevērībā un pat šais parādībās; c) ne-vērībā pret bērnu un jaunatnes latvisko un morālo au-dzināšanu plašākā un dziļākā izpratnē un veidā, te ieskaitot mājas audzināšanu; d) personiskas materiālas labklājības baudīšanas un izpriecu nostādīšanā varbūt pat pirmajā vietā; e) nevērībā pret asimilācijas bīstamību.
- 5) Samērā ar latviešu kopskaitu nelielās latviešu minori-tātes sabiedriskā rosība un izcilā centība personiskajā dzīvē (sevišķi izglītības iegūšanā) ir pelnījusi ļoti augstu

atzinību, jo tā ir iznesusi uz saviem pleciem praktiski visu šejienes latviešu sabiedrisko darbu. Šai minoritātē ir godam pārstāvēta arī nākamā jaunā paaudze — vidusskolas un universitātes beigušie. Šai jaunatnes daļai ļoti vērtīgs balsts ir bijusi viņu vecāku „senās, labās kvalitātes” mājas audzināšana; šo vecāko paaudžu ārpus mājas parasti nemanāmais audzināšanas darbs ir augsti vērtējams un slavējams. Šai grupā ieskaitām arī ikvienu sirmo mājas audzinātāju vai citādu vientuļnieku, kam sirdī vēl dzīva smeldze par Latviju un visu latvisko. Par šīs minoritātes noturēšanos latviskumā nešaubīsimies.

- 6) Atsakoties no jebkāda latviešu sabiedrības iedalījuma sīkāk precizētās un vērtētās grupās, bez minētās minoritātes tomēr saskatām Austrālijā vismaz vēl divas prāvas latviešu grupas — pārējo latviešu vairumu. Pirmo no tām varētu aptuveni nosaukt par „mēreni labvēlīgo ciemiņu” grupu. Tie nevar vēl pilnīgi no latvietības izslēgties, tomēr viņu galvenās intereses ir ārpus latviskā, un viņu bērniem tas ir sveša pasaule. Otra, turklāt lielākā, Austrālijas latviešu grupa ir plaša, garīgi diezgan inerta sabiedrība, kuņas vairumam „dzīves baudīšana” ir viens no pamata principiem un kuņi pret pārējo latviešu tautas grupas kopību izturas vai nu vienaldzīgi, vai pat ar nicināšanu. Asimilācijā šī sabiedrības daļa nesaskata nekādu problēmu, vai nu novērtēdami tās spēku pārāk zemu, vai paši pēc tās tiekdami. Arī par šīs latviešu sabiedrības daļas nākotni nevar būt lielu šaubu.

VĒRES

¹ Tā Kolvels ziņoja parlamentam 1947. g. 28. novembrī, bet dokumentā bija minēts vienīgi: „... 1947. g. atlikušajā laikā apmēram 4000 strādniekus un viņu piederīgos”. ² *Parliamentary Papers*, Session 1946 - 47 - 48, II sēj., 1067 - 68. lpp. ³ Borrie, *Positive Contribution*, 106. lpp. ⁴ Dunsdorfs, *Austrālijas latviešu 6. kultūras dienas*, 29. lpp. Dunsdorfs arī aplēsis veclatviešu skaitu 1933. gadā — sk.: A. Priedītis (ed.), *Latvieši Austrālijā*, 12. lpp. ⁵ Federal *Hansard*, HR 14. sēj 688. lpp. ⁶ Dunsdorfs ir mēģinājis definēt pārtautošanu kā kultūrālu zaudējumu, bet asimilāciju kā kultūrālu ieguvumu; sk. viņa rakstu „Asimilācija”, *Austrālijas latviešu gada grāmata 1955*, 66 - 73. lpp. ⁷ Fairchild, *The Melting Pot Mistake*, 155. lpp. ⁸ Fairchild, *Race and*

Nationality, 115. lpp. ⁹ Handlin, *Immigration*. ¹⁰ Kent, *The Refugee Intellectual*, 213. lpp. ¹¹ Duncan, *Immigration and Assimilation*, 101. lpp. un citur. ¹² *Ibid.*, nodaļā „Second Generation...” ¹³ Arturs Bērziņš, *Kārlis Zariņš dzīvē un darbā* (Londonā 1959). ¹⁴ Dunsdorfs, „Latviešu robežnieks Austrālijā” šai krājumā. ¹⁵ Duncan, *op. cit.*, 522. lpp. ¹⁶ Abbott, *Historical Aspects*, 309. lpp. ¹⁷ Berry, *Race and Ethnic Relations*, 214. un 219. lpp. ¹⁸ Baron, *A Treasury of Jewish Quotations*, nod. „Assimilation” četri žīdu citāti. ¹⁹ Bin - Nun, *Abstracts of Dissertations*, 1953, 246 - 247. lpp. ²⁰ Wen - Hui - Chung - Chen, *ibid.*, 1952, 222 - 225. lpp. ²¹ Milanov, *Australian Quarterly*, June 1951, 72 - 78. lpp. ²² De Jasay, *ibid.*, Dec. 1951, 75. lpp. ²³ Murphy (ed.), *Flight and Resettlement*, 4. nod. ²⁴ Murphy, *Australian Quarterly*, March 1952, 46 - 59. lpp. ²⁵ Horn, *ibid.*, Dec. 1952, 63 - 70. lpp. ²⁶ Borrie, *Italians and Germans in Australia*. ²⁷ Borrie, *Positive Contribution*. ²⁸ Lyng, *Scandinavians in Australia*. ²⁹ Borrie, *Positive Contribution*, 95. lpp. ³⁰ Borrie, *Italians and Germans*, 153. lpp. ³¹ Borrie, *Positive Contribution*, 111. lpp. ³² Borrie, *Italians and Germans*, XIV lpp. ³³ *Ibid.* ³⁴ Sk. 2. vēri. ³⁵ Parlamenta protokolu (*Hansard*) citāti raksta tekstā turpmāk apzīmēti saīsināti: pirmais skaitlis apzīmē sējumu, otrs lappusi. ³⁶ Plašāk sk.: E. Dunsdorfs, *Austrālijas latviešu 8. kultūras dienas*, 8 - 11. lpp. ³⁷ *First Report on the Progress and Assimilation of Migrant Children in Australia by a Special Committee of the Commonwealth Immigration Advisory Council*, Presented to Australian Citizenship Convention, Canberra, February 1960. ³⁸ Commonwealth Bureau of Census and Statistics, Canberra, *Demography*. Ziņas īstenībā nav par latviešiem, bet gan par Latvijā dzimušiem, specificētas, sākot ar 1951. gadu. Datus komentējis Dunsdorfs — sk.: *Austrālijas Latvietis*, 1959. g. 472. un 495. nr. ³⁹ Ši apcerējuma rakstīšanas laikā grāmatu tirgū vēl nebija parādījies presē pieteiktais Austrālijas nacionālās universitātes poļu izcelsmes autora darbs: J. Zubrzycki, *Immigrants in Australia. A Demographic Survey Based Upon the 1954 Census*.

BIBLIOGRAFIJA

- 1) Edith Abbott, *Historical Aspects of the Immigration Problem* (Chicago 1926).
- 2) *Australian Citizenship Convention Digest* (Canberra 1950 - 59).
- 3) Australian Institute of Political Science, *Australia and the Migrant* (Sydney 1953).
- 4) Austrālijas federālā parlamenta protokoli: *Hansard*, 1946 - 60.
- 5) Austrālijas latviešu centrālā archīva materiāli (Sidnejā 1955-60).

- 6) E. Bakis, „D. P. Apathy”; Murphy (ed.), *Flight and Resettlement* (UNESCO 1955).
- 7) J. Baron (ed.), *A Treasury of Jewish Quotations* (New York 1956).
- 8) B. Berry, *Race and Ethnic Relations* (Boston 1958).
- 9) D. Bin - Nun, „Assimilation of Jews in Los Angeles”, *Abstracts of Dissertations* (University of S. California 1953).
- 10) W. D. Borrie, *Immigration* (Sydney 1949).
- 11) W. D. Borrie, *Italians and Germans in Australia* (Sydney 1954).
- 12) W. D. Borrie, *The Positive Contribution of Immigrants: Australia* (UNESCO 1955).
- 13) P. Coleman, „Australia's Uncle Toms”, *The Observer*, Sydney 1960.
- 14) The Commonwealth Immigration Advisory Council, *The Progress and Assimilation of Migrant Children in Australia* (Canberra 1960).
- 15) H. G. Duncan, *Immigration and Assimilation* (London 1933).
- 16) E. Dunsdorfs, „Kur palicis Ozoliņš?” A. Prieditis (ed.), *Latvieši Austrālijā* (Melburnā 1953).
- 17) E. Dunsdorfs, „Latviešu sabiedriskā un kultūrālā rošība Austrālijā”, *Austrālijas latviešu 6. kultūras dienas Melburnā 26. 12. 1956 — 3. 1. 1957* (Melburnā 1956).
- 18) E. Dunsdorfs, „Asimilācija”, *Austrālijas latviešu gada grāmata 1955* (Melburnā 1954).
- 19) E. Dunsdorfs, „Mūsu saimnieciskais stāvoklis”, *Austrālijas latviešu 8. kultūras dienas* (Brisbēnā 1958).
- 20) E. Dunsdorfs, „Jaukto laulību problēma”, *Austrālijas Latvietis* 1959, 472. nr.
- 21) E. Dunsdorfs, „Mūsu bilance”, *ibid.*, 495. nr.
- 22) H. P. Fairchild, *The Melting Pot Mistake* (Boston 1926).
- 23) H. P. Fairchild, *Race and Nationality* (New York 1947).
- 24) E. Fausel, „Sprachmischungen und Deutsch in Brasilien”, *Zeitschrift für deutsche Philologie*, Berlin 1959.
- 25) H. Fields, *The Refugee in the U.S.* (New York 1938); cit. Borrie, *Italians and Germans* (sk.).
- 26) *The Good Neighbour*, Canberra 1949 - 60.
- 27) O. Handlin, *Immigration as a Factor in American History* (New Jersey 1959).
- 28) Th. Hebart, *The United Evangelical Lutheran Church in Australia* (Adelaide 1938).
- 29) P. K. Hitti, *The Syrians in America*; cit. Duncan (sk.).
- 30) R. V. Horn, „Assimilation of European Immigrants in Australia”, *Australian Quarterly*, Melbourne 1944.
- 31) R. V. Horn, „The Meaning of Assimilation”, *Australian Quarterly*, Melbourne 1952.

- 32) A. E. de Jasay, *Australian Quarterly*, Melbourne 1951.
- 33) P. Jurevičs, „Latvian Psychology”, *Austrālijas Latvietis*, 110 – 116. nr.
- 34) D. P. Kent, *The Refugee Intellectual* (Columbia University Press 1953).
- 35) R. A. Lochore, *From Europe to New Zealand* (Wellington /1952/).
- 36) A. Lodewyckx, *Die Deutschen in Australien* (Stuttgart 1932).
- 37) B. Luckham, „The Impact of Immigration Upon Australian Labour”, G. Beyer (ed.), *Research Group for European Migration Problems*, The Hague 1959.
- 38) J. Lyng, *Non – Britishers in Australia* (Melbourne 1935).
- 39) J. Lyng, *The Scandinavians in Australia, New Zealand, and West Pacific* (Melbourne 1939).
- 40) L. Marcuse, „Aus einer deutschen Diaspora”, *Merkur*, Stuttgart 1959.
- 41) G. Mauco, „The Assimilation of Foreigners in France”, *Papers of the Geneva Assembly 1949*; cit. Borrie, *Italians and Germans* (sk.).
- 42) K. Milanov, „Towards the Assimilation of New Australians”, *Australian Quarterly*, Melbourne 1951.
- 43) A. Muchka, „Trimdā augošais bērns”, *Trimdas skola*, 3. nr., Stokholmā 1954.
- 44) H. Mueller, „Deutscher Sprachunterricht in Brasilien”, *Deutschunterricht für Ausländer*, 1959.
- 45) H. B. M. Murphy, „Assimilating the Displaced Person”, *Australian Quarterly*, 1952.
- 46) H. B. M. Murphy, *Flight and Resettlement* (UNESCO 1955).
- 47) *The New Australian*, Canberra 1948 – 50.
- 48) *Parliamentary Papers* (General), Session 1946 – 47 – 48, vol. II, Canberra.
- 49) C. A. Price, *German Settlers in South Australia* (Melbourne 1945).
- 50) T. Sleszynski, *The Second Generation of Immigrants in the Assimilation Process*; cit. Duncan (sk.).
- 51) A. Švābe, „Mūsu trimdas problēmas”, *Ceļa zīmes*, 3. nr., Stokholmā 1949.
- 52) P. Starcs, „Mūsu trimdas dzīves jēga un uzdevumi”, *Laiks*, 20. nr., Eslingenā 1947.
- 53) *Trimdas skola*, Stokholmā 1953 – 60.
- 54) J. Vernant, *The Refugee in the Post – War World* (London 1953).
- 55) Wen – Hui – Chung – Chen, „Changing Socio – Cultural Patterns of the Chinese Community in Los Angeles”, *Abstracts of Dissertations* (University of S. California 1952).

NACIONĀLU MINORITĀŠU BĒRNU IZGLĪTOŠANA*

Eduards Silkalns

1. NACIONĀLU MINORITĀŠU SKOLAS LATVIJĀ NO 1918. LĪDZ 1940. GADAM

Patstāvības laikā Latvijas iedzīvotāju skaits sasniedza divus miljonus. 1935. gada tautas skaitīšanā par nelatviešiem bija uzdevušies 24,5%. Apmēram 12 procentiem Latvijas iedzīvotāju tēvu valoda bija krievu, 3 procentiem vācu, tikpat poļu, bet 5 procenti iedzīvotāju bija židi. Tāpat Latvijā bija mazāka lietuviešu un igauņu minoritāte.¹

1918. gada beigās neatkarīgās Latvijas jaunā valdība pasludināja nacionālajām minoritātēm tādas pašas tiesības kultūrālā, politiskā un saimnieciskā laukā, kādas bija latviešiem.² Starp tām bija arī tiesības dibināt savus skolu departamentus pie Latvijas izglītības ministrijas. Visiem nacionālu minoritāšu bērniem deva obligātu bezmaksas pamatskolas izglītību. Vienīgais noteikums bija, ka minoritāšu skolās jā māca latviešu valoda, Latvijas vēsture un Latvijas ģeografija.³ Mācības dažādo minoritāšu bērniem notika tai valodā, ko par tēvu valodu uzrādīja vecāki.⁴ Izglītības ministrijas minoritāšu nodaļā darbojās dažādo minoritāšu pārstāvji, kas gādāja par savu autonomo skolu labklājību.⁵ Šos pārstāvjus izraudzīja pašas minoritātes, kaut gan viņiem bija vajadzīgs ministru padomes apstiprinājums.⁶ Lai nepazeminātu valsts iedzīvotāju vispārējo izglītības līmeni, minoritāšu skolotāju profesionālajai izglītībai vajadzēja būt līdzvērtīgai latviešu skolotāju izglītībai.⁷ Ar 1919. gadu zināmu daļu līdzekļu valsts un pašvaldību budžetos atvēlēja minoritāšu skolām.⁸ Vēlāk līdzīgā veidā izkārtojās minoritāšu ģimnaziju lietas.

* Šis raksts radās 1959. gadā angļu valodā kā semināra darbs Melburnas universitātes pēdējās fakultātē. Latviešu lasītājiem to nododu saīsinātu, bet citādi bez grozījumiem.

Kaut gan zināmas nelielas pārmaiņas minoritāšu skolām nesa 1934. gads, skolas turpināja sekmīgi darboties līdz pat otram pasaules kaŗam. 1929. gada 11. aprīlī rakstītā vēstījumā Tautu savienības ģenerālsekretāram Latvijas valdība ziņoja:

„...procedūra, kas patlaban ir spēkā attiecībā uz nacionālo minoritāšu aizsargāšanu, ...ir izrādījusies pietiekami elastīga un efektīva, lai dotu ievērojamus panākumus. ...Latvijas valdība nesaskata nekādu vajadzību pēc pārmaiņām pašreizējā izkārtojumā...”⁹*

Dažādo tautību pamatskolu un ģimnaziju skaitu, un skolotāju un skolēnu skaitu šais skolās Latvijā 1938 — 1939. mācību gadā rāda sekojošie dati:

PAMATSKOLAS PĒC UZTURĒTĀJIEM¹⁰

<i>Tautība</i>	<i>Skolas</i>	<i>Skolēni</i>	<i>Skolotāji</i>
Latviešu	1494	186.542	7198
Vācu	72	5872	359
Lielkrievu	150	16.488	685
Baltkrievu	1	157	12
Žīdu	63	9519	538
Poļu	16	1934	117
Leišu	11	481	57
Igauņu	4	103	11
Jauktu tautību	84	8729	417

ĢIMNAZIJAS PĒC UZTURĒTĀJIEM¹¹

<i>Tautība</i>	<i>Skolas</i>	<i>Skolēni</i>	<i>Skolotāji</i>
Latviešu	88	21.302	2036
Vācu	8	1185	150
Lielkrievu	3	494	56
Žīdu	11	1687	180
Poļu	2	186	35
Leišu	1	97	16
Jauktu tautību	1	274	30

* Man bija pieejams vienīgi šī vēstījuma tulkojums angļu valodā. Ļoti iespējams, ka mans latviešu tulkojums vārdu pa vārdam nesaskan ar franču oriģinālu.

Kāpēc tad Latvijas valdība nevien ļāva nacionālu minoritāšu skolām darboties, bet pat sniedza tām materiālu atbalstu? Atbildi dod Latvijas starptautiskais un iekšpolitiskais stāvoklis pēc pirmā pasaules kara.¹² Nacionālo minoritāšu grupas Latvijā bija skaitliski tik spēcīgas un viņu tautiešu spiediens uz Latvijas valdību no ārpuses tik ievērojams, ka nule dibinātai neatkarīgai valstij būtu neprātīgi rīkoties citādi, ja tā gribēja paturēt iekšēju saskaņu un labas attiecības ar ārzemēm.

Bez tam līdzīgu tiesību piešķiršana minoritātēm Latvijai un visām pārējām tikko neatkarību ieguvušajām Vidus- un Austrumeiropas valstīm bija nepieciešama, lai šīs valstis iekļūtu Tautu savienībā.¹³ 1919. gada 31. maijā miera konferences sesijā prezidents Vilsons izteicās: „Droši vien nekas cits tik ļoti nevarētu traucēt pasaules mieru kā tas, kā zināmos apstākļos varētu apieties ar nacionālām minoritātēm”.¹⁴

Taču Tautu savienība neprasija, lai lielvalstis (Francija, Vācija, Itālija) aizsargātu savas minoritātes. Minoritāšu tiesību aizsargāšanu nepieņēma vis kā būtisku, neapgāžamu starptautisko tiesību principu, kas attiektos kā uz lielām, tā mazām valstīm, bet gan kā samierinātāju līdzekli, ar ko iztapa lielvalstu prasībām.¹⁵

Būs pareizi pieņemt, ka arī Latvijas valdība, piešķirdama līdzīgas tiesības minoritātēm, rīkojās nevis aiz kādiem ļoti noteiktiem principiem vai augstiem ideāliem, bet gan aiz gluži reālpolitiskiem apsvērumiem. Latvijas valdības rīcība katrā ziņā bija pareiza, taču to, ka šīs rīcības pamatā nebija apzinātu principu un deklarētu ideālu, varam vienīgi nožēlot.

Palūkosimies tagad, uz kādu principu un patiesību pamata mēs varētu prasīt autonomas nacionālu minoritāšu skolas jebkuŗos apstākļos.

2. KULTŪRĀLA PLŪRĀLISMA PRINCIPS

Katrai valstij, kuŗas robežās mājō zināms skaits ļaužu, kas paši vai kuŗu nesenie priekšgājēji dzimuši citā valstī, vai arī kas reiz piederējuši citai tautai, ir trīs iespējas, kā ar viņiem apieties. Pirmā iespēja ir tos deportēt, otra — tos asimilēt, resp. pārtautot, bet trešā iespēja ir izšķirties par

kultūrālu plūrālismu un veicināt tā pastāvēšanu. Kultūrālā plūrālisma ideju rūpīgi aplūko Harvardas universitātes mācībspēks Ainiss Klods (Inis L. Claude) ļoti vērtīgā grāmatā par nacionālām minoritātēm.¹⁶ Kultūrālā plūrālisma ideja, raksta Klods, prasa, lai vairākums izturētos pozitīvi pret mazākuma īpatnībām, veicinātu to attīstību un pierastu domāt par minoritāšu īpatnībām kā par politiski nesvarīgu faktoru. Minoritātēm viņu prasībā pēc autonomijas savukārt būtu jāievēro mērenība.¹⁷ Kultūrālā plūrālisma idejas aizstāvji uzlūko valsti par politisku vienību. No viņu viedokļa valsts nav tikai vienas atsevišķas tautas īpašums.¹⁸ Valsts nedrīkstētu censties padarīt savus pilsoņus vienveidīgus. Valsts uzdevums nav atšķirību izslēgšana, pat ne dažādību paciešana, bet gan šo atšķirību uzņemšana visas sabiedrības vienībā.¹⁹ Dažādu ticību piederīgie, raksta Klods, ir reiz pieraduši miermīlīgi sadzīvot, kas pierāda, cik aplams ir bijis kādreizējais uzskats, ka politiska kopība ir neiespējama, kamēr pastāv reliģiskas atšķirības. Tāpat, kā ticības brīvība ir nākusi kādreizējā *cuius regio eius religio* principa vietā, etniski-kultūrāla brīvība varētu aizstāt tagadējo *cuius regio eius natio* principu.²⁰ Nodaļu par kultūrālu plūrālismu Klods savā grāmatā nobeidz ar atziņu, ka vēlamību pēc kultūrālas dažādības politiskas un saimnieciskas vienības ietvaros ir pat grūti apstrīdēt.²¹

Kādas tad priekšrocības kultūrālam plūrālismam ir, salīdzinot ar pārtautošanu? Ko Klods atzīst par nevēlamām parādībām, kas saistītas ar pārtautošanu? Pirmām kārtām, raksta Klods, „tautai ir tiesība eksistēt”.²² Viņš citē pāris teikumus no žīdu autora Reinholda Nībūra (Niebuhr) raksta par žīdu problēmām, kur Nībūrs saka, ka kādas kopības impulss neiznīkt kā kopībai ir tikpat pamatots (*legitimate*) kā atsevišķa individa dzīvības instinkts.²³ Minoritāšu kā tādu eventuāla iznīkšana nedrīkstētu būt tas, ko galu galā sagaida, tās it kā pagaidām vēl pieciešot.²⁴ Otrām kārtām, nacionālo minoritāšu iznīcināšana ar asimilēšanu pārkāpj minoritātēm piederīgo individu intereses.²⁵ Nacionālo kultūru ļaudis glabā kā dārgu mantojumu; ja kādam individam to atņem, viņš kļūst it kā garīgi kastrēts, ir kultūrāli nabadzīgāks un vairs nespēj turpināt normāli cilvēcīgi attīstīties.”²⁶ Trešām kārtām, civilizācijai ir nepieciešams katras

nacionālās grupas ielocījums kopējā pūrā. Katrai tautai ir vienvienīga un vissvarīgākā skaņa, ko pievienot cilvēces kultūras lielajai simfonijai.²⁷

3. KULTŪRĀLA PLŪRĀLISMA PRINCIPS ATTIECĪBĀ UZ NACIONĀLU MINORITĀŠU BĒRNU IZGLĪTOŠANU

Dažkārt vairākuma tautības tanis zemēs, kur mājō nacionālas minoritātes, cer, ka, lai cik izteikti pirmās paaudzes ieceļotāji patur savas nacionālās īpatnības, vismaz viņu bērņus un bērņu bērņus vairākuma tautības kultūra uzsūks sevī gluži automatiski. Mēs viegli saskatām nesaskaņu starp šo cerību un iebildumiem pret asimilāciju, kuŗus nupat minējām. Pirmkārt, ja bērņu vecākiem no nacionālajām minoritātēm ir vēlēšanās neizņikt kā kopībai, ir pamats pieņemt, ka viņi negribēs, lai šī vēlēšanās vai impulss zustu līdz ar viņu pašu nāvi, bet centīsies šo vēlēšanos pārņest uz saviem bērņiem un tālākām paaudzēm. Otrkārt, pat ja ieceļotāju bērņi paši neapjauš, kādā ziņā asimilācija vai pārtautošanās kaitē viņu garīgajai labklājībai, kaitīga viņu labklājībai tā tomēr ir. Ja ne citādi, tā ir kaitīga kaut vai tādā ziņā, ka bērņi uz visiem laikiem zaudē daudz plašāko, pilnīgāko pasaules skatījumu un lietu asāku uztveri, ko viņiem dod saskarsme ar divām kultūrām: viņu vecāku un senču kultūru no vienas puses un no otras puses tās zemes kultūru, kur viņi dzīvo patlaban, jo saskarsme ar pēdējo, kaut vai netieši, ir neizbēgama. Tāpēc ir gluži nesaprotama daudzu, pat izglītotu, austrāliešu vēlēšanās, lai, piemēram, vācu ieceļotāju bērņs mājās ar vecākiem sarunājas angļu valodā, kaut gan šie paši ļaudis svešvalodu mācīšanu austrāliešu skolās atbalsta. Taisnība ir A. Kolvelam (Calwell), ka divu un dažkārt pat trīs valodu prašana imigrantu bērņiem skolās dod lielu priekšrocību, jo arī citos mācību priekšmetos viņiem sekmes ir labākas.²⁸

Jāpiemin vēl citi apsvērumi, kas attiecas uz bērņa garīgo attīstību. Ja ieceļotāji — bērņa vecāki turpina mīlēt un ciņnīt dzimtās zemes kultūru un piekļauties tai, kamēr bērņam skolā māca iekļauties vairākuma tautības kultūrā, nesaskaņas starp bērņu un vecākiem ir neizbēgamas. Šīs nesaskaņas daudzos gadījumos būs pietiekami lielas, lai ciestu ģimenes vienotība, un tā visa rezultātā bērņam būs atņemta

iespēja iekļauties harmoniskā ģimenes dzīvē.²⁹ Ja bērnam mājā māca vienu un skolā ko citu, dabiskais iznākums būs zināma nevēriba kā pret vienu mācību, tā pret otru.³⁰ Kāds amerikāņu autors šādu situāciju apraksta gluži drāmatiski. „Klusām,” viņš raksta, „zem katras ieceļotāju mājas jumta risinās cīņa uz dzīvību vai nāvi starp divām pasaulēm, divām kultūrām, divām civilizācijām.”³¹ Vai var būt šaubu, ka tāda pati „cīņa uz dzīvību vai nāvi” šobrīd risinās tūkstošiem mājās Austrālijā? Un ko tad varētu darīt, lai šīs ģimenes nesaskaņas novērstu? Vai vajadzētu darīt visu iespējamo (ja te vispār ir kas iespējams), lai pārtautotu pieaugušo ieceļotāju un tā padarītu viņu par garīgu kastrēto? Vai pieaugušā ieceļotāja gara un dvēseles pasaule būtu sabojājama par labu iedomājamiem, bet tik ļoti apšaubāmajiem labumiem, kas līdz ar to būtu doti viņa bērnam? Jeb vai vienkārši ļaut, lai „cīņa uz dzīvību vai nāvi” ieceļotāju ģimenēs turpinās? Vai tomēr vislabāk nebūtu pieļaut un pat veicināt kultūrāla plūrālisma attīstību un tādējādi starp citu ļaut nacionālajām minoritātēm dibināt savas skolas?

4. KULTŪRĀLS PLŪRĀLISMS UN APSTĀKĻI AUSTRĀLIJĀ

Kultūrāla plūrālisma ideja ir būtiski vienota ar cilvēka brīvības un tolerances principu³², to pašu principu, kam pirms gadu simteņiem bija tik ievērojama loma „aukstajos” un istajos ticības karos. Kultūrāla plūrālisma praktiska iedzīvināšana saistīta ar morālisku maiņu cilvēkos.³³

Taču, pavisam reālistiskā skatījumā lietas tverot, Eiropas kontinenta tautu daļas padarīt par austrāliešiem, sagaidīt, lai to locekļi runātu angļiski, un iefiltrēt viņos angļu-sakšu pasaules uzskatu nekādā ziņā nebija *būtiskais* Austrālijas valdības nolūks, kad tā sāka iedzīvināt pēckaŗa ieceļošanas programmu. Pirmais pēckaŗa imigrācijas ministrs A. Kolvels 1953. gadā izteicās, ka „imigrācija bija nepieciešama kā valsts aizsardzības, tā saimnieciskas attīstības dēļ.”³⁴ Te grūti saskatīt, kādā veidā šie divi Austrālijas valdības centieni varētu izslēgt kultūrāla plūrālisma veicināšanas iespēju. Nav saprotams, kādā veidā, kultūrālam plūrālismam pastāvot, varētu tapt nodarīts pāri Austrālijas saimnieciskiem vai starptautiskās politikas ideāliem, vai angļu izcelsmes austrāliešu kultūrai un dzīves veidam.

5. KULTŪRĀLS PLŪRĀLISMS UN NEANĢĻU IECEĻOTĀJU BĒRNU IZĢĻĻOŠANA AUSTRĀĻIJĀ

Kā kultŪrāla plŪrāĻisma ideja AustrāĻijā būtu praksē reāĻizējama izĢĻitības laukā?

Būtu atveŗamas atsevišķas skolas nacionālo minoritāšu bērniem pavalstu galvas pilsētās. Dažu mācības priekšmetu, piem., matēmatikas, dabas zinību, fizikas, ķīmijas, anĢĻu valodas programmas varētu būt tādas pašas kā britu izcelsmes austrāĻiešu bērniem. Šos priekšmetus varētu mācīt kā britu izcelsmes, tā nacionālo minoritāšu skolotāji. Sarunu valoda klasē varētu būt anĢĻu valoda. Īsteni varbūt nav sevišķi svarīgi, kadā valodā matēmatiku vai dabas zinības māca, taču, ja tos mācītu anĢĻu valodā, minoritāšu bērniem labāk klātos universitātēs, ja viņi šos priekšmetus tur vēlāk studētu. PārsĻēŗšanās no zinātnisku terminu lietošanas vienā valodā uz to lietošanu citā valodā daŗķārt ir grŪta.

Humānitāro priekšmetu mācību programmai vajadzētu būt citādai, nekā tā ir britu izcelsmes bērniem. Tā būtu izķārtojama, minoritāšu bērniem dodot iespēju iemācīties tēvu valodu un viņu vai viņu priekšteču dzimtās zemes vēsturi, Ģeografiju, literātŪru un dziesmas, tāpat kā britu izcelsmes austrāĻiešu bērni mācās britu vēsturi, anĢĻu literātŪru u.t.t. Humānitārie priekšmeti minoritāšu bērniem būtu jā māca attiecīgās minoritātes valodā, un skolotāji būtu minoritātei piederīgi ļaudis.

Varbūt varētu iebilst, ka, ja nacionālās minoritātes vēlas, lai viņu bērni apĢŪst attiecīgas minoritātes kultŪras pamatus, tās var iekārtot īpašas papildskolas ārpus obligātās skolas stundām vai nedēĻu nogalēs. Praktiski šāds izķārtojums nevainagojas ar visai izcilām sekmēm. Tikai apdāvināts bērns spēj vienĻīdz labi apĢŪt tās zināšanas, ko dod obligātā skola, un reizē tās, ko dod papildskola. Imigrantu skolotāji trŪcīgos apstākļos pāris stundās nedēĻā nevar atrast pietiekami labus paņēmienu, ar kādiem imigrantu bērniem sniegt zināšanas, ko viņi saskata par nepieciešamām.³⁵

Ja atvērtu atsevišķas skolas minoritāšu bērniem, viņu vecākiem viscaur būtu jā dod rīcības brīvība: vecākus nedrīkstētu piespiest bērnus sŪtīt minoritāšu skolās, ja viņi tos vēĻētos sŪtīt britu izcelsmes austrāĻiešu skolās. Ideālais

un taisnīgais izkārtojums būtu tāds, ka nacionālo minoritāšu skolas uzturētu valdība, kā tas reiz bija Latvijā. Taču, ja Austrālijā valdība nepabalsta pat baznīcas skolas, otra iespēja būtu tā, ka par minoritāšu skolu uzturēšanu maksā minoritāšu organizācijas un skolēnu vecāki.

Būtu jāpanāk tāda situācija, ka darba devēji minoritāšu skolas atzītu par vienvērtīgām ar britu izcelsmes austrāliešu skolām. Pretējā gadījumā rastos nevēlama diskriminācija, un tikai retie vecāki, lai kā tie cienītu savu dzimto kultūru, sūtītu bērnus minoritāšu skolās, ja pēdējiem nebūtu tikpat labas iespējas atrast nodarbošanos, kā, ja bērni būtu apmeklējuši britu izcelsmes austrāliešu skolas.

Kultūrāla plūrālisma iekārtā arī britu izcelsmes austrāliešu skolām būtu jāmodificē pašreizējās mācību programmas. Zināma vērība būtu jāvelti minoritāšu lietām. Tikai tādā veidā Austrālijas dažādās sabiedrības grupas varētu viena otru saprast un cienīt, un kopīgiem spēkiem celt politiski, sabiedriski un saimnieciski stipru un stabilu valsti.

¹ V. Salnītis un M. Skujenieks (ed.), *Ceturtais tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā* (Rīgā 1939), 287. lpp. ² A. Bīlmanis, *A History of Latvia* (Princeton 1951), 332. lpp. ³ *Ibid.*, 332 - 333. lpp. ⁴ J. Robinson, et al. *Were the Minorities Treaties a Failure?* (New York 1943), 231 - 232. lpp. ⁵ *Ibid.*, 232. lpp. ⁶ *Ibid.* ⁷ *Ibid.* ⁸ *Ibid.*, 233. lpp. ⁹ League of Nations Official Journal — Special Supplement No. 73, *Documents Relating to the Protection of Minorities by the League of Nations* (Geneva 1929), 83. lpp. ¹⁰ Valsts statistiskā pārvalde, *Latvijas statistikas gada grāmata 1939* (Rīgā 1939), 36. lpp. ¹¹ *Ibid.*, 43. lpp. ¹² „Mazākuma tautības”, A. Švābe (ed.), *Latvju enciklopēdija* (Stokholmā 1952), 1638. lpp. ¹³ Inis L. Claude, *National Minorities* (Cambridge 1955), 16. lpp. ¹⁴ League of Nations, *op. cit.*, 45. lpp. ¹⁵ Claude, *op. cit.*, 35 - 36. lpp. ¹⁶ *Ibid.*, passim. ¹⁷ *Ibid.*, 79. lpp. ¹⁸ *Ibid.*, 86. lpp. ¹⁹ *Ibid.*, 88. lpp. ²⁰ *Ibid.*, 90 - 91. lpp. ²¹ *Ibid.*, 91. lpp. ²² *Ibid.*, 84. lpp. ²³ R. Niebuhr, „Jews after the War” (Part I), *The Nation*, 21 Feb. 1942, 215 - 216. lpp., citēts — Claude, *op. cit.* ²⁴ *Ibid.* ²⁵ Claude, *op. cit.*, 84 - 85. lpp. ²⁶ *Ibid.* ²⁷ *Ibid.*, 85. lpp. ²⁸ A. A. Calwell, „The Why and How of Post-War Immigration”, The Australian Institute of Political Science, *Australia and the Migrant* (Sydney 1953), 9 lpp. ²⁹ D. Young, *American Minority Peoples* (New York 1932), 462. lpp. ³⁰ *Ibid.* ³¹ J. Drachslers, *Democracy and Assimilation, The Blending of Immigrant Heritages in America* (1920), 79. lpp. ³² Claude, *op. cit.*, 2. lpp. ³³ *Ibid.*, 89 - 90. lpp. ³⁴ Calwell, *op. cit.*, 9. lpp. ³⁵ Salīdzinājumam skat.: Drachslers, *op. cit.*, 119. lpp.

STARPTAUTISKĀ POLĪTIKA UN LATVIJAS NĀKOTNES IZREDZES

V. Dulmanis

Laikā starp abiem pasaules kaņiem Anglija neatzina par iespējamu garantēt drošību nevienai Viduseiropas vai Austrumeiropas valstij. Tikai 1939. g. vasaras starptautiskajā stāvoklī Anglija beidzot saprata Polijas un Baltijas valstu svarīgo politisko un stratēģisko nozīmi vispārējā miera un drošības sistēmā. Kad 1939. g. vasarā Maskavā notika Anglijas, Francijas un Padomju savienības diplomātisko un militāro pārstāvju konference, lai spriestu un lemtu par otrā pasaules kaņa draudu novēršanu, tad Baltijas problēma kā starptautiski svarīga nonāca Eiropas politikas centrā.¹

Anglija un Francija gribēja slēgt ar Padomju savienību politisku un militāru līgumu, lai savstarpēji garantētu kopēju drošību pret Vāciju un līdz ar to sargātu Eiropas mieru. Ja šādi līgumi būtu toreiz noslēgti, ļoti iespējams, ka otrs pasaules kaņš būtu novērsts.² Bet tas nenotika, un Vācija pēc 20 gadu ilga miera atkal atgriezās pie varas paplašināšanas ar bruņotu spēku, šoreiz kopā ar Itāliju un Japānu, un izraisīja jaunu pasaules kaņu. Šī kaņa rezultātā Vāciju un Japānu sakāva, bet līdz ar padomju armiju ieiešanu Austrumeiropā un Viduseiropā uz rietumiem izpletās komūnisma vara. Tā sev pakļāva arī Ķīnu. Senā koloniālisma un imperiālisma tālāks sabrukums ievērojami novājināja vairākas rietumu valstis, un Francijā un Anglijā ievērojami saruka dzīvais un saimnieciskais spēks. Pasaules skatuvē visā lielvalstu spēkā un varenībā uznāca divas jaunas zemes — ASV un Padomju savienība.

Pirmajā pasaules kaņā gūtā pieredze acīmredzot nebija pietiekama, lai pārlicinātu amerikāņu tautu, ka tās agrākā nošķiršanās politika nav pareiza. Amerikāņi turpināja ticēt, ka var sevi norobežot no pasaules nesaskaņām un nemiera. Bija nepieciešams otrs pasaules kaņš, lai viņus pārlicinātu, ka nošķiršanās mūsdienu pasaulē nav iespējama. Un tā notika lielākā pārmaiņa lielas nācijas politikā, kādu vien pasaule bija pieredzējusi.

Pēc otrā pasaules kara Amerikas liktenis pēkšņi saaudās nevien ar Eiropas, bet arī ar pārējo kontinentu likteni. ASV ir veselā savienību tīklā, kas pamatots politiskās sadarbības principos un kā apmēriem vēsturē nav piemēra. Tas aptver Amerikas puslodi, Ziemeļatlantika telpu, Rietumeiropu, ieskaitot Vidusjūras telpu cauri Turcijai līdz Melnās jūras piekrastei, un visu Klusā okeana telpu. Līdzās tam pastāv savstarpēji aizsardzības nolīgumi ar Spāniju, Dienvidslaviju un Nacionālo Ķīnu.

ASV ārpolitikas veidošanā ietekme ir kā publiskam, tā privātam sektoram, un politisku vienību var radīt vienīgi ar brīvprātīgu sadarbību. Ir parasts uzskatīt, ka valdībai ir ierosme ārpolitikas noteikšanā. Jāņem tomēr vērā, ka valdības rīcību pastāvīgi ietekmē apsvērumi, kāda būs kongresa, preses, arodbiedrību vadības un citu iestādījumu reakcija. ASV, tāpat kā ikvienas citas demokratiskas valsts, ārpolitikas veidošanas gaitā iesaistītas plašas un atklātas diskusijas, un tajās bieži vien izsaka gluži pretējus ieskatus, jo spriedumus atvasina no dažādiem pieņēmumiem un ikreizējam politiskam stāvoklim saskata dažādus cēloņus. Tādam veidam ir zināms spraugums, un tas var dot arī labu gala iznākumu, bet tas aizkavē ātru rīcību un dažā labā gadījumā sagādā lielu pametumu. Vispār ir jāpatur prātā, ka ārlietas, kamēr nav radusies krīze, plašākās tautas aprindas garlaiko, bet krīzes gadījumā tās vadās nevis no prāta apsvērumiem, bet gan no jūtām.³

ASV ārpolitiku var raksturot šādi: pretošanās komūnisma izplešanās tieksmēm ar saimnieciskiem, diplomātiskiem, propagandas un, ja nepieciešams, militāriem līdzekļiem un tādas mierpilnas, likumīgas kārtības radišana, kas spētu aizsargāt amerikāņu materiālās un drošības intereses.⁴

Ja ASV ārpolitikas veidošanās gaitā nav neviena stāvokļa, kur visi ietekmes pavedieni atrastos vienās rokās, tad Padomju savienībā viss ir pilnīgi saskaņots un notiek pēc vienas pavēles, kas var mobilizēt visus iestādījumus, kam vien kāda nozīme nodomātās politikas un tai nepieciešamā noskaņojuma radišanai. ASV attiecības starp valsts vadību un iedzīvotājiem ir mainīga rakstura, noteiktas ar vēlēšanu iznākumu. Padomju savienībā šīs attiecības nosaka ar pavēli, un tās ir tādas, kādas izvēlas vadība. Amerikāņu vadības iestādījumos

var būt ideoloģiska atšķirība un nevienprātība kā par politisko rīcību, tā par politikas gala mērķi. Padomju vadībā turpretim nepārtraukti notiek ideoloģiska un politiska tīrīšana, un ideoloģiska vienprātība tur ir obligāta. Ja ASV ārpolitika savu pastāvību zināmā mērā iegūst ar to, ka tā radīta pretēju ieskatu iztīrījums, tad Padomju savienības ārpolitika spēku iegūst, to atvasinot no vienas noteiktas sociālas teorijas, ko autoritātīvi iztulko vienā politiskā centrā. V. P. Potjomkins to apstiprina oficiālajā padomju izdevumā (*Diplomātijas vēsture*) pasvītrojot, ka „Marksa — Leņina formulas zinātniskā dialektika” esot padomju ārpolitikas spēcīgākais ierocis.

Padomju imperija, augot un ieslēdzot sevī visdažādākās tautas, ir palikusi tālu no tām politiskām tradīcijām un strāvājumiem, kas raksturīgi rietumu zemēs izveidotai tiesību idejai. Komūnisti nāca pie varas ar sazvērētību, un viņi ir palikuši sazvērnieki arī pēc varas pārņemšanas. Viņi valda ar bailēm un bailēs, jo neviens cits tā nebaidās no sazvērētības, kā sazvērnieks pats. Bez tam komūnisma vara Padomju savienībā mazāk ir valdītāja nekā okupētāja vara.⁵

Komūnisma vadoņi uzskata sevī par kādas mesianiskas sūtības veicējiem, kam ar vēstures logiku uzdots būt par visu pārējo valsts iekārtu ienaidniekiem un beigās tās visas iznīcināt. Tā šie sazvērnieki rīko sazvērētību arī pret visām pārējām valdībām pasaulē. Tā dogma visus tos, kas tai tic, ir atbrīvojusi no šaubām un aizspriedumiem, un, aizraudama ar pārliecību, ka viņi kalpo kādai augstākai varai, rada attaisnojumu aukstai, ciniskai vardarbībai.

Kopš varas sagrābšanas komūnistiem vienmēr bijusi raksturīga spēja kultivēt nepatiesību kā pārdomātu politisku ieroci. Viņi iesāka ar ārkārtīgi cinisku pieeju objektīvai patiesībai, noliedzot, ja ne tās esamību, tad vērtību un apgalvojot, ka meli ir ne mazāk cienījami un lietojami kā patiesība, ja vien tie kalpo partijas nolūkiem. Izejot no šāda pieņēmuma, viņi ir nemitīgi izmantojuši nepatiesību nevien kā līdzekli citu apmānīšanai, bet arī sevis apmierināšanai un iedrošināšanai.⁶

Tomēr tie, kas iedomājas, ka attiecībās ar citām zemēm gudram sarunu vedējam jābūt blēdības meistaram, pielaiž rupju kļūdu — tā jau 17. g. s. apgalvoja franču diplomāts Dekaljē. „Krāpšana apliecina vienīgi domu trūkumu. Krāp-

nieks pierāda, ka viņš nav pietiekami inteligents, lai gūtu panākumus ar prātu. Godīgums vienmēr ir vislabākā politika. Pat visspidošākais diplomātijas panākums, ja tas iegūts ar blēdību, balstās uz nedrošiem pamatiem, jo pieveiktajā pusē rada naidu un atriebības tieksmes".⁷

Nav šaubu, ka Maskavai ir pirmšķirīgas ziņas par rietumu saimniecisko stāvokli, par militāro spēku un zinātnisko attīstību, bet šīs ziņas daudz zaudē no vērtības, ja neizprot to ideoloģisko pamatojumu. Visos šais gados partija nav atļāvusi ļaudīm, kas faktiskās ziņas vāc, tās papildināt ar lietišķu iztirzājumu par rietumu zemēs dzīvojošo tautu raksturu, domu virzienu un garīgo būtību vispār, jo tas varētu būt bīstams komūnistiskai iekārtai. Padomju diplomātiem, žurnālistiem un citiem agentiem ir tikai viena izvēle — savus ziņojumus rakstīt atbilstoši marksisma un ļeņinisma ideoloģijai, vienalga, vai attēlo patiesos apstākļus vai ne. Tā rada nelāgi izkropļotu ārējās pasaules attēlu.

Padomju ārpolitiku ietekmē divi pieņēmumi: ka komūnisma izplešanās pa visu pasauli nav aizkavējama, un, kamēr gala mērķis nav sasniegts, vadītājas kapitālistiskās zemes, lai novērstu savu saimniecisko sabrukumu, var iesākt karu savā starpā vai arī ar Padomju savienību. Bez tam, lai visā pilnībā varētu novērtēt Maskavas ārpolitiku, ir jāpatur prātā, ka tā ir turpinājums, kaut arī citādā veidā, četrus gadu simtus ilgajai krievu imperijas radīšanai un ka kopš 1945. g. Padomju savienība ir pārvērtusies no vienas starp daudzajām pasaules valstīm par vienu no divām lielajām pasaulē varām.⁸

Padomju savienība savu ietekmi neizpleš vienīgi ar militāru varu, bet arī ar politiskiem, saimnieciskiem un kultūrāliem līdzekļiem. Kopš 1945. g. padomju bruņotie spēki tieši nav okupējuši nevienu jaunu zemi, jo pēdējā laikā tai nav iespējams šķērsot robežas, neieejot valstī, kas ar aizsardzības līgumu nebūtu saistīta vai nu ar ASV, vai Angliju. Ir gan piegādāti ieroči Ķīnai, Ziemeļkorejai, Ēģiptei, Sirijai, Jemenai. Kamēr izplešanās ar militāriem līdzekļiem ir bīstama un pat neiespējama, Maskava daudz lielāku vēribu veltī pārējiem veidiem, jo, tos piekopjot, ir daudz mazākas izredzes izraisīt bruņotu sadursmi.

Komūnistisko partiju acīmredzamā neveiksme rietumu zemēs, kā arī draudi, ka nacionālās komūnistiskās kustības var atšķirties no Maskavas, piespiedusi pašreizējos padomju vadoņus meklēt sakarus ar nekomūnistisko zemju valdībām. Pieeja ir dažāda atkarībā no apstākļiem. Ir zemes, kur komūnistiskā kustība legāla un tai bijis vai ir zināms atbalsts sabiedrībā, kā piemēram, Francijā, Itālijā, Indijā, Meksikā. Citās zemēs, piemēram ASV un Anglijā, kustība arī ir legāla, bet tai nekad nav bijis kaut cik plašāka atbalsta. Daudzās Dienvidrietumāzijas zemēs, tāpat Afrikā un gandrīz visās Dienvidamerikas republikās komūnisms ir aizliegts vai arī tam nav ļauts attīstīties. Dažas no šīm zemēm ir tirdznieciskās vai konsulārās attiecībās ar Padomju savienību, citām turpretim nav nekādas saskares. Tirdzniecisku un finansiālu attiecību izveidošanai ir šķietamā priekšrocība, ka tā sola labumu abām pusēm, kāpēc nekomūnistiskās zemes no tās nevairās.

Kultūras līdzekļu izmantošanai liela vērība veltīta tieši pēdējos gados. Padomju savienība sagādā izglītības iespējas studentiem no citām zemēm, izdod līdzekļus propagandas radio raidījumiem, komūnistiskās literatūras izplatīšanai, sūta plašas vienības uz dažādām starptautiskām sporta sacensībām u. t. t.

Nav šaubu, ka komūnisma izplešanās apdraud visas brīvās pasaules sabiedrisko uzbūvi un iekārtu, un ka apdraudēta jūtas ikviena kaut cik nozīmīga ļaužu grupa arī ASV. Ikviena ticīgs kristietis, arodnieks, demokratiskais sociālists, liberālis un konservatīvais, visi izjūt Padomju savienību un komūnismu kā nopietnus draudus savām ideoloģiskajām pamatvērtībām. Izaicinājums riskēt ar kaŗu, lai šos draudus izbeigtu, tātad ir liels, tomēr modernā kaŗa iznīcināšanas spējas ir tik milzīgas un rada tik daudz jaunu problēmu, ka kaŗš kā atrisinājums nav pieņemams.

Moderno ieroču attīstība nepieļauj nekādus saprātīgus aplēsumus un samērību starp kaŗu un cita veida politikas līdzekļiem. Varbūt kādreiz būs jāpieņem lēmums riskēt ar kaŗu, taču tam tad nebūs nekāda sakara ar saprātīgiem aplēsumiem un nākotnes cerībām. Tā būs kā došanās nezināmā ceļojumā, atstājot visus cilvēcīgos krastus aiz sevis. Zinot, ka lielākā daļa amerikāņu ir pilnīgi nodevušies per-

soniskiem mērķiem un centieniem, kas visi jo cieši saistās ar labklājību, mieru un brīvību, var saprast, ka viņi noraida ikvienu lēmumu, kas varētu apdraudēt privāto dzīvi un personiskās vērtības, un negrib ar tām riskēt sevis saglabāšanas interesēs.

Ja ASV arī izdotos karu uzvarēt, tad tas nekādā gadījumā nenozīmētu amerikāniskā dzīves veida nodrošināšanu šī apzīmējuma visvienkāršākajā izpratnē. Tas varētu gan nozīmēt, ka ASV kļuvušas valdītāja vara visā pasaulē, kas atbildīga par kārtības uzturēšanu, nodarīto postījumu izlabošanu un visas pasaules iedzīvotāju paēdināšanu. Viss tas prasītu tikdaudz līdzekļu, ka varētu apdraudēt amerikāņu materiālo labklājību, politiskās brīvības un personisko drošību. Tāpēc ievērojamu vietu ASV ārpolitikā ieņem apsvērumi, kā rast kādu atrisinājumu miera ceļā. Bija pat laiks, kad likās, ka gūti arī kādi panākumi, un toreizējais ārlietu ministrs Dalless varēja teikt: „Ar visu atturību es jūtu, ka mēs esam atraduši, kā miera ceļā pretoties un, es ceru, arī atsviest atpakaļ komūnismu Eiropā. Bet ja mēs šādu ceļu esam atraduši, tad mēs pa to vēl neesam aizgājuši pietiekami tālu, lai varētu atrast vietu, kur drošībā apstāties... Ikvienā lielā pasākumā ir risks un iespēja, ka var celties ļaunums. Bet ir jāriskē, ja gribam uzvarēt padomju komūnisma dinamismu. Lielākais risks par visiem tomēr ir risks nedarīt nekā, jo dinamiskais vienmēr ir pārsvarā par statisko”.⁹

Viņš arī pasvītvoja, ka ir nepieciešams parādīt gribu pretoties un piespiest agresoru atklāt savus īstos nolūkus. Tas nenozīmē, ka katrs karš jāpārvērš pasaules karā. Tas gan nozīmē, ka brīvajai pasaulei jāuztur kopēji aizsardzības līdzekļi un ir jābūt gribai tos lietot tā, lai visiedarbīgāk padarītu agresiju par pārāk riskantu un dārgu.

1952. g. vēlēšanās republikāņi — Eizenhauers un Dalless — nāca klajā ar tā saucamo atbrīvošanas politiku. Tā bija domāta kā dinamiska atbilde dinamiskajam komūnismam, bet radīja maldīgu iespaidu, ka apspiestās tautas aicinātas sacelties. Patiesībā šī politika nesolīja neko vairāk, kā vienīgi noraidīt padomju virskundzības atzīšanu pār apspiestajām nācijām, opozīciju šādai virskundzībai un visai ierobežotu pretdarbību, nostādot par gaišu piemēru brīvību, kas valda brīvajā pasaulē. Eizenhauers vēlāk papildināja:

... „teiksim kremlim, ka mūsu valdība nekad neatzīs padomju komūnisma varu pār apspiestajām tautām 18 bijušās neatkarīgās zemēs par pastāvīgu”.¹⁰

Vēlāk ungāru revolūcija uzgulās amerikāņu sirdsapziņai un radīja dziļu vilšanās sajūtu tāpēc, ka sludinātā atbrīvošanas politika neatļāva lietot tādu palīdzību, kas būtu varējusi Ungāriju atbrīvot. ASV valdība bija ieskatos, ka iejaukšanās Ungārijas notikumos ar kaņaspēku varētu izraisīt pasaules kaņū. Bez tam būtu jāpārkāpj Austrijas neitralitāte.

Cilvēku dzīvību saudzēšanas dēļ ASV deva priekšroku sacelšanās veidam, ko lietoja poļi — noteiktu, bet ierobežotu rīcību. Gomulka, apliecinot ticību komunistiskai valsts iekārtai, tomēr nebaidījās Polijas intereses nostādīt pāri Maskavas interesēm Polijā. Viņš pat piedraudēja Chruščevam ar cīņu, ja Maskava nepieķāpsies. Un Maskava pieķāpās.

Ungārijas revolūcija uzspridzināja vairākas teōrijas par komūnisma pastāvību. Tā arī pierādīja par nepatiesu apgalvojumu, ka „tankus nevar apkaņot ar akmeņiem un kailām rokām”. Tā pierādīja, ka pat tādi ļaudis, kuņus jau to izglītības sākumā saindē ar komūnisma dogmu, tomēr ir spējīgi atrast sevi apslēptas ilgas pēc brīvības. Daudz plašākā izpratnē tā nepārprotami izbeidza padomju uzticību vasaļvalstu armijām. Ungārijā kaņaspēks cīnijās pret krievu bruņotajiem spēkiem. Polijā tas draudēja ar cīņu. Tas pats var notikt jebkur citur. Līdz ar to Padomju savienības kaņā plānos vairs nevar droši ieskaitīt okupēto valstu divīzijas kā padomju sabiedrotās.

Dāvids J. Dallins apcerējumā *The Main Features of Soviet Policy in the Postwar Years* saka, ka pēc Molotova, Kaganoviča un Maļenkova grupas nogāšanas Vinstons Čerčils esot izteicis dažus ļoti optimistiskus komentārus par attiecībām ar padomju valdību nākotnē, jo tā tagad uzsākšot ārlietās jaunu ceļu. Līdzīgas balsis dzirdētas arī no Ņujorkas un Pārizes. Dogmatīķi — Molotova grupa — esot bijuši doktrināristi, kuņiem ideoloģija bijusi galvenais. Praktīķi, kā Chruščevs, nevadoties no teōrijas un principiem, kāpēc ārējā politikā tikdaudz nerūpēšoties par komūnismu, kā par savas zemes drošību un aizsardzību. Dogmatīķi vispār esot pretojušies jcbkādai starptautiskā spraīguma samazināšanas un miermīlīgās sadzīvošanas politikai.¹¹

Bet sacelšanos Ungārijā satrieca ar visu padomju grupu un strāvojumu piekrišanu. Iejaukšanās Tuvos austrumos — ieroču piegāde Sīrijai un Ēģiptei — tāpat notika bez opozīcijas. Piedraudot ar karu Anglijai un Francijai Suecas kanāla dēļ, arī Čruščevs vadījās no tās pašas raksturīgās un tradicionālās komūnisma idejas — cīņu pret rietumu kapitālismu — un nebūt nedomāja tikai par savas zemes aizsardzību. Vēl skaidrāku atbildi par ideoloģijas lomu pašreizējā Maskavas ārpolitikā dod tās nostāja Vācijas jautājumā. Kremlis varētu radīt satraukumu Eiropā, ja tas atteiktos kaut tikai no vienas okupētās zemes, piemēram, Austrumvācijas. Ja Vācijai ļautu apvienoties, ļoti iespējams, ka to varētu neitralizēt tāpat kā Austriju. Padomju savienības drošība ar to iegūtu, taču Čruščevs to nedara, jo šāda rīcība nesaskan ar komūnisma izplešanās ideju.

Maskavas rīcība ārpolitikā bieži vien rada pārlicību, ka komūnisma vadoni, radot drāmatiskus pārsteigumus, (tāpēc, ka viņiem iespējams gatavoties un rīkoties slepeni), ir pārcilvēciski gudri un viltīgi, un ved rietumu pasauli lamatās. Ikvienam sapratīgam un atbildīgam rietumu valstsvīram tomēr ir droša informācija par saviem pretiniekiem, un šodien tas vairs nav piemānāms. Viņš labi zina, ka Kremļa valdnieki arī ir tikai cilvēki, ka viņus tāpat māj šaubas kā visas cilvēciskās būtnes, un ka arī viņi piedzīvojuši neveiksmes un vilšanos. Komūnistu ministrus Itālijā, Francijā, Austrijā pamazām izstūma no valdības, tā izslēdzot viņus no visai pateicīga darbības lauka. Kremļa pārmērīgā patvaldības kāre un stāvokļa neizpratne veicināja Dienvidslāvijas atšķelšanos. Neveiksmi piedzīvoja Berlīnes blokāde. Ar nepareizu pieeju un kļūdainu ārpolitiku Maskava pati ierosināja tādus lielus notikumus, kas nekādā ziņā nesaskan ar tās galvenajiem mērķiem un centieniem, proti, Maršala plānu un Eiropas atjaunošanas programmu, Ziemeļatlantika pakta noslēgšanu, Eiropas saimniecisko apvienošanu, piesaistot Angliju tuvāk kontinentam nekā tā jebkad pēc kara bijusi un nodrošinot ASV ciešu līdzdalību Eiropas liktenī un tās nākotnes noteikšanā. Pēdējos piecos gados Maskava gan ir sniegusi saimniecisku palīdzību Indijai, Afganīstānai, Ēģiptei, Sīrijai, Irakai, Indonēzijai, bet tai pašā laikā vērojams, ka tiklab Ēģiptē un Irakā, kā arī Indijā un Indonēzijā tā zaudējusi lielu daļu politiskās ietekmes. Maskavai nav izdevies

apturēt krīzi arī pašā komūnisma imperijā. Visās komūnismam pakļautajās zemēs Eiropā, pieskaitot arī Dienvidslāviju, dzīvo ap 150 milj. iedzīvotāju, un gandrīz visi tie ir centušies vai cenšas atbrīvoties no Maskavas un atgūt neatkarību. Šī krīze ir sākums kādai lielai kustībai. Tā turpināsies varbūt ar pārtraukumiem, bet noslēgties tā var vienīgi ar pilnīgu komūnisma imperijas sairumu.

Padomju savienības komūnistiskās partijas tiesības vienīgai būt par komūnistiskās doktrīnas iztulcotāju, stratēģijas un taktikas noteicēju ir visas iekārtas atslēga. Ja šīs pamattiesības sāk apstrīdēt, tad režīms sāk grīļoties. Valstis, ko pieņemts apzīmēt par vasaļvalstīm, teorētiski ir pilnīgi neatkarīgas no Maskavas. Imperiālā padomju iekārta pamatojas apstākļi, ka šo valstu vadītāji ir komūnistiski un tād pakļauti Maskavas dzelžainajai disciplīnai. Vienība un vienprātība šai iekārtā balstās uz Maskavas tiesībām ikkatru, kas neklausā tās rīkojumiem vai neatzīst tās ideoloģiskos iztulkojumus, izsludināt par nodevēju un pēc tam likvidēt.

Šai komūnisma dzelžainajā logikā ir necilvēcība, kas runā pretī rietumu priekšstatam par brīvību, par individuālismu un kritiku, bet tā ir logika, uz kuŗas balstās visa padomju iekārta. Tito, piemēram, var būt tik liels komūnists, cik vien viņš grib. Var pat pieļaut, ka viņa komūnisms ir īstāks par Maskavas logiku, bet tas, ka viņš šo logiku noraida, tai pretojas, viņu nostāda ārpus šīs iekārtas un pret to.

Franču jakobīnieši savā laikā teica, ka kuŗos esot vainojami vienīgi kuŗaļi. Ja viņu vara pārietu uz tautu, tad pasaulē valdītu miers. Patiesībā tomēr izrādījās, ka demokrātiju kuŗi bija daudz briesmīgāki un asiņaināki par 18. g. s. kuŗiem. Ja ir kaut cik patiesības apgalvojumā, ka interešu pretišķības dažādo zemju lielo kapitālistu grupās ciņā par tirgiem bija viens no iemesliem mūsaiķu lielajiem kuŗiem, tad nebūt nav pierādīts, ka līdzīgas pretišķības nepastāv arī starp dažādo zemju proletāriātu. Tirgos ir ieinteresēti nevien kapitālisti, bet arī strādnieki. Piemēram, tās priekšrocības, ko daudzus gadu desmitus baudīja britu rūpniecība, deva peļņu kapitālistiem, bet no tās ieguva arī britu strādnieki. Tāpēc jājautā, vai iespējamie proletāriāta kuŗi nākotnē nevar kļūt vēl asiņaināki un briesmīgāki nekā t. s. kapitālistiskie kuŗi? Ja komūnistiskās pasaules apvienotā vadība

paliek Maskavā, tad var pieņemt, ka šādas briesmas ir tikai teorētiskas, bet ja sāk pieļaut atsevišķu neatkarīgu komūnisma centru rašanos, tad mīts par padomju tautu brālību var arī ilgi nepastāvēt.¹²

Nopietnas problēmas gaida atrisinājumu arī pašā Padomju savienībā. Padomju saimniecisko uzplaukumu nebūs iespējams ilgi uzturēt pašreizējā līmenī. Līdz šim straujajam pieaugumam varēja izmantot daudzas no tām iespējām, kas piemīt ikvienai relatīvi sākotnējai rūpnieciskās attīstības pakāpei. Tagad padomju saimniecība jau sāk sadurties ar organizatoriskām, darba spēka un citām līdzīgām problēmām, ko pazīst visas rūpnieciski attīstītas zemes. Pagaidām nav nekādu pierādījumu, ka Maskava tām būtu atradusi labāku atrisinājumu nekā rietumu valstis. Drīzāk gan otrādi.

Ir arī jāatceras, ka vispārējā nestabilitāte, kas vienmēr bijusi raksturīga padomju saimniecībai, vēl nav pārvarēta. Padomju saimniecība līdz šim spējusi īstenot vienīgi militārās rūpniecības programmu, un šie panākumi pirkti par visai augstu cenu: ir atstātas novārtā un pat izmantotas pārējās saimniecības nozares. Staļina valdīšanas laikā sevišķi atpakaļ palikusi bija lauksaimniecība. Nav pazīmju, ka arī viņa pēcnācēji šai problēmai būtu atraduši pareizo atrisinājumu vai gatavotos darīt to, kas nepieciešams. Līdz šim vēl nav pierādīts, ka ar kolektīvizāciju, kādu lieto Padomju savienībā, būtu iespējams lietderīgi izmantot zemes lauksaimnieciskās bagātības. Pieredze vasaļvalstīs to neliecina.

Politiskā plāksnē attīstība ir vēl daudz nedrošāka. Viena problēma ir varas sadalījums valdītājā šķirā un varas periodiskā nodošana no vienām rokām otrās. Otra — kā apmierināt plašās ļaužu masas, it sevišķi akadēmiskās jaunatnes un kultūrālās inteligences, prasības pēc lielākas domu un izteiksmes brīvības.

Padomju režīma augstākajā slānī piederība komūnistu partijai pēdējos gados bijusi vienīgā iespēja, kā sasniegt personisko varu un iespaidu. Turpretim daudz plašāko šķiru — bruņoto spēku un rūpniecības vadītājus, zinātnes un mākslas pārstāvjus — Čruščevs ir atstūmis no centrālajiem politikas noteicējiem iestādījumiem — prezidija un centrālkomitejas. Šīs profesionālās kārtas saites ar partijas aparātu ir ļoti vaļīgas, jo tajā ietilpst tikai daži no augstākajiem

vadītājiem. Čruščevs gan sasniedzis, ko vēlējās — varas kalngalus, bet šais augstumos atkal palicis viens. Tas nav stabils stāvoklis, ja profesionālā kārtā nav pārstāvēta valsts vadībā, bet ja to tur pielaidīs, tad partijas vadītāja loma būs apdraudēta. Padomju vadoņiem ir divi ceļi: vai nu viņi seko laikam un maina savu iekārtu, vai arī tiem jāatgriežas pie sastingušās staļinisma stingrības, tā nodarot savai iekārtai arvien lielāku postu.

Vēl daudz asāka ir problēma par režīma attiecībām ar tautu. Vairāki komentātori pareizi norāda, ka padomju valdība pati šīs grūtības radot. Ar paplašinātu izglītības programmu tā izaudzinājusi jaunu izglītotu ļaužu šķiru, kas vairs negrib atzīt domu brīvības apspiešanu un vēlas pati domāt. Šai šķirā, tāpat kā vecajos krievu kultūras pārstāvjos, ir visai spēcīga, patiesībā neapslāpējama, prasība pēc pilnīgas intelektuālas un kultūrālas brīvības.

Saimniecisks uzplaukums, bet tā aizmugurē arvien vairāk dziļumā ejoša politiska krīze, ko diezin vai varēs atrisināt, ja padomju tautai nedos pilnīgu kultūrālu un politisku brīvību — tā pašreizējo stāvokli Padomju savienībā raksturo bijušais ASV vēstnieks Maskavā F. Kenans.¹⁹

Valstīm, kas pretojas padomju iejaukšanās politikai, viena iespēja varētu būt iesākt vispārēju kaŗu un mēģināt ar varas līdzekļiem pārvērst pašreizējo līdzsvaru savā labā. No šāda atrisinājuma rietumvalstis attur bažas par stāvokli, kas varētu iestāties pēc kaŗa darbības izbeigšanās. Vai kaŗa drupās dzīvi palikušie neraudzīsies uz tagadējo laiku, pilnu ar bailēm un briesmām, kā uz zelta laikmetu?

Otra iespēja būtu, samierinoties ar pašreizējo pasaules sadalījumu, censties atrisināt visas domstarpības ar saprašanos visas pasaules mērogā. Bet arī šāda ideja neder, jo tāds darījums nemainītu padomju iekārtas raksturu. Ar to vienīgi bez ciņas atdotu komūnisma virskundzībai stratēģiski īsāko fronti starp Baltijas un Vidusjūru. Ar to atstātu komūnismam miljonus iedzīvotāju komūnistu cкупētājās Eiropas un Āzijas zemēs bez cerībām uz atpestīšanu, kas ir lielākais dzinulis morālai pretestībai. Ar to nodotu pastāvīgai un netraucētai izmantošanai Eiropas teritoriju, kuŗai liela nozīme rūpniecības attīstībā un bagātīgi izejvielu krājumi. Tāpat ar šādu darījumu nodotu komūnismam uz visiem

laikiem visus Ķīnas iedzīvotājus un saimnieciskās bagātības. Bez tam pašreizējā stāvokļa atzīšana nevis atturētu kremli, bet gan dotu tam jaunu uzmodinājumu turpināt komūnisma izplešanu brīvajā pasaulē, jo palielinātu cerības uz visas pasaules iekaņošanu.

Var pieņemt, ka problēmas, ar kādām padomju vadībai jānodarbojas pašai savās mājās, ir steidzamas un akūtas. Tāpēc labākais, ko rietumu valstis var darīt, ir censties no ārienes šīs problēmas vēl vairāk saasināt un ar neatlaidīgu izturību, spēku sakopošanu un kopējas idejas attīstīšanu piespiest kremli atmest cerības par brīvās pasaules sašķelšanas iespēju. Nemitīgs spiediens uz valdītāju šķiru var to ietekmēt ķerties pie vispārējas vardarbības kā visu grūtību atrisinātājas. Pret šādu varbūtību vienība brīvajā pasaulē ir galvenais nodrošinājums.¹⁴

Rietumeiropa ar apm. 300 milj. iedzīvotāju, kas spējīga ražot apm. trešdaļu pasaules tērauda, var sacensties ar Padomju savienību kā jauna pasaules vara. Tā var arī palīdzēt līdzsvarot komūnistiskās Ķīnas esamību, kas arī aug un veidojas par pasaules lielvalsti.

Nav šaubu, ka Padomju savienība baidās no vienas spēcīgas varas rašanās Eiropā pašreizējo relatīvi vājo valstu vietā. Tā baidās arī no Eiropas saimnieciskā spēka pieauguma, ko var radīt Kopējais tirgus. Bez tam okupētās Austrumeiropas zemes jutīsies daudz spēcīgākās pozīcijās, lai pretotos padomju ietekmei, ja turpat tuvumā būs spēcīga Rietumeiropa. Apvienota un saimnieciski stipra Eiropa varēs arī sniegt daudz jūtāmāku palīdzību trūcīgajām zemēm. Iespējams, ka pat komūnistiskā Ķīna daudz labprātāk sadarbotos ar Eiropas nāciju apvienību nekā ar Padomju savienību vai ASV. Āfrikai tāpat ļoti nepieciešama Eiropas palīdzība, un vairums Dienvidamerikas valstu, kas kopš 1939. g. lielā mērā atkarīgas no ASV tirdzniecības un kapitāla ieguldījuma, būtu priecīgas, ja varētu pastiprināt savas saimnieciskās saites ar Eiropu.¹⁵

Doma par ciešu Eiropas valstu apvienību nav jauna. Jau 17. g. s sākumā Francijas karalis Henrijs IV uzdeva izstrādāt Eiropas federācijas plānu. Vēlākos gados Viljems Penns (1644 — 1718) prātoja par tādas federācijas radīšanu, kas aptvertu nevien Eiropu, bet visas pasaules valstis. Taču

visi šādi plāni izrādījās nepraktiski, un tiem nebija panākumu vēlākā laikmetā, kas bija raksturīgs ar nacionālisma uzplaukumu un ticības pieaugumu valstu suverēnitātes doktrīnai.¹⁶

Pēc pirmā pasaules kara Kudenhove - Kalergi uzsāka aktīvu propagandu par Eiropas apvienošanu federatīvā savienībā, taču šo ideju neīstenoja, jo Eiropas tautas tai laikā vēl ticēja Tautu savienībai. Kad sāka izpausties Tautu savienības nevarība un vājums, Francijas ministru prezidents Aristids Briāns 1930. gadā atkal ierosināja dibināt Eiropas politisku un saimniecisku savienību, tomēr Anglija un Vācija tam nepievienojās,

Pēc otrā pasaules kara Eiropas savienības ideju 1946. g. no jauna ierosināja Vinstons Čerčils, un Anglijā tā radusi aktīvus atbalstītājus visās trijās lielajās politiskajās partijās. Francijas 1946. g. oktobrī pieņemtajā satversmē arī izteikta gatavība ierobežot savu nacionālo suverēnitāti savstarpējai sadarbībai, lai uzturētu kārtību un mieru.¹⁷ Vācijas federālās republikas 1949. g. pieņemtais pamatlikums, kā vietā kādreiz stāsies satversme, kas paudis visas vācu tautas brīvo gribu, tāpat ietver sevī Eiropas kopības tieksmes. Likuma ievadā teikts, ka federālā republika, kā līdzvērtīga dalībiece apvienotajā Eiropā, centīsies kalpot pasaules mieram. Pievienojoties kopējai drošības sistēmai, tā ir ar mieru ierobežot savas suverēnās tiesības, lai nodrošinātu ilgstošu miera pilnu kārtību Eiropā un starp pasaules tautām.¹⁸

Vācijas federālā republika resp. Rietumvācija kopš 1955. g. maija ir nodibinājusi līdztiesiskas un ciešas politiskas un militāras attiecības ar Ziemeļatlantika pakta valstīm. Taču tas nenozīmē pilnīgu un neierobežotu suverēnitāti, jo četru varu okupācija visā Vācijas teritorijā vēl nav izbeigta. Okupācijas noteikumi tur ir pēdējais un vienīgais loceklis ķēdē, kas satur kopā Austrumvāciju, Rietumvāciju un Berlīni. Tie ir arī pamats, kāpēc rietumvalstis ir līdzī atbildīgas par apstākļiem padomju joslā, Vācijas austrumu teritorijā un Austrumberlīnē. Tie arī dara Padomju savienību līdzī atbildīgu par Vācijas apvienošanu miera ceļā. Trīs izšķirīgi faktori tāpēc palikuši nemainīti: ārzemju kara spēks ievērojamos apmēros joprojām atrodas vācu zemē, Vācijas politiskā sašķeltība paliek, un galīgā miera līguma noslēgšana atlikta uz nenoteiktu laiku.¹⁹

Federālā republika un rietumvalstis gan ir vienojušās, ka miera līgums visai Vācijai ir viens no svarīgākiem uzdevumiem viņu kopējā politikā un ka galīgais lēmums par Vācijas robežām jāatstāj līdz miera līguma noslēgšanai. Rietumvalstis apņēmušās sadarboties, lai miermīlīgā ceļā radītu apvienotu Vācijas valsti ar demokratisku satversmi, līdzīgu kā federālai republikai, un iekļautu apvienoto Vāciju Eiropas savienībā.²⁰

Praktiski Eiropas spēku līdzsvars nākotnē un līdz ar to paliekams miers ir atkarīgs no valstīm, kas atrodas starp Padomju savienību un Rietumeiropu, un sniedzas no Baltijas jūras līdz Adrijas un Melnai jūrai. Vācijai šai valstu grupā ir ievērojamākā vieta. Vācijas miera līgums līdz ar to kļūst tikai par daļu visas Eiropas miera plānā, un Vācijas jautājuma galīgais atrisinājums tāpat nesīs brīvību arī tiem padomju varai pakļauto Viduseiropas un Austrumeiropas zemju, arī Latvijas un pārējo Baltijas valstu, iedzīvotājiem, kuŗi par savu pašreizējo verdzību lielā mērā var pateikties „trešajai vācu valstij”.

Pēc vācu ieskatiem visas Eiropas apvienošana iespējama vienīgi ar savstarpēji saslēgtām reģionālām apvienībām. Tāda būtu Lotringas apvienība ar Beneluksa valstīm, austrumos — austrumvācu, poļu un baltiešu apvienība, bet dienvidaustrumos — Donavas apvienība.²¹

Vācijas federālās republikas parlamenta loceklis H. Eplē mēnešrakstā *Der Deutsche Osten* saka, ka būtu labi, ja vācieši jau tagad atzītu par savu pienākumu aizstāvēt pasaules priekšā to tautu dabiskās intereses, kas Austrumeiropā cīnās par savu brīvību. Ja šīm tautām liegs tiesības, kādas sev prasa citas baltās un krāsainās rases tautas, tas agri vai vēlu novedīs pie miera apdraudējuma. Austrumeiropas tautu kopdzīves nokārtošanai jāatrod jaunas idejas, kas dibinās uz eiropējisko tradīciju tālāko attīstību. Viņš atzīst, ka tiklab Baltijas valstu, tā arī visi citi līdz šim neatrisinātie Eiropas jautājumi, ir viens komplekss. Baltijas valstis ietilpst Eiropā, tādēļ to brīvība atkarīga no Eiropas vienības un brīvības.

Ka Baltijas valstīm kā Eiropas sastāvdaļai ir sava noteikta un neatņemama vieta šai kontinentā, apliecina arī docents J. Rutkis.²² Ģeogrāfiskā literātūrā Latvija kopā ar ziemeļu

un dienvidu kaimiņiem tverta kā Baltijas telpa, te pieskaitot to Austrumeiropai, te Viduseiropai un Ziemeļeiropai. Šī telpa apzīmēta gan par Austrumeiropas nomali, gan par ziemeļaustrumu Viduseiropu. Termins „nomaļvalstis” ir nenoteikts. Patiesībā šīs t. s. nomaļvalstis Eiropas kontinentā ir ļoti centrālā stāvoklī, jo nevienā virzienā Baltijas telpas atstatums līdz Eiropas robežai nav mazāks par 800 km. Otra būtiski svarīga iezīme ir tā, ka šīs teritorijas centrālais stāvoklis kontinentā reizē ir okeana piekraste, kas pa Baltijas jūras ceļiem saista šo telpu ar pasauli.

Baltijas telpas centrālo stāvokli apstiprina, ka tās tuvumā krustojas Eiropas galējo punktu vidējais meridiāns un vidējā parallēle. Šī telpa atrodas vidū ap 4800 km garajā atstatumā starp Eiropas rietumiem un austrumiem, un tikai nedaudz uz ziemeļiem no 4100 km lielā ziemeļu un dienvidu atstatuma vidus punkta.

No šādas vietas analīzes izriet divi svarīgi secinājumi: Latvijas stāvoklis Eiropas teritoriālā centra tuvumā un tās piederība Eiropas ziemeļrietumu sektoram, kuŗā bez tam vēl pilnīgi vai ar savas teritorijas lielāko daļu ietelp arī Lietuva, Igaunija, Somija, Zviedrija, Dānija un Norvēģija. Visas kopā tās veido Ziemeļrietumeiropas valstu bloku ar Baltijas jūru kā vienotāju.

Šī Baltijas valstu izdevīgā stratēģiskā stāvokļa dēļ Padomju savienība ar šo valstu okupāciju sev sagādājusi lielas priekšrocības Baltijas jūras pārvaldīšanai. Kas attiecas tieši uz Latviju, tad tā bez tam vēl atrodas pie Baltijas jūras neaizsalstošās daļas un tuvu Krievijas svarīgākajiem saimniecības apgabaliem, tātad paveŗ Padomju savienībai ērtu satiksmi ar rietumu un ziemeļu Eiropu un izeju uz Atlantijas okeanu. No Latvijas ostām notiek preču apmaiņa ar Angliju, Franciju, Holandi, Dāniju, Norvēģiju, Zviedriju, Somiju, Beļģiju, Grieķiju, Dienvidameriku, Vāciju, Poliju. Cauri Latvijai iet satiksmes ceļi, kas Padomju savienību saista ar Poliju un Austrumvāciju. Padomju savienība plaši izmanto Latvijas rūpniecības, mežkopības, lopkopības un zivkopības ražojumus, ko sūta pat uz Ziemeļkoreju, Ķīnu, Indiju, arī Rumāniju, Bulgāriju, Poliju.²³

Bet šis Latvijas un pārējo Baltijas valstu izdevīgais stratēģiskais stāvoklis ir tieši tas, kas dod pārliecību, ka Baltijas telpu nepametīs padomju varā. Ja grib nodrošināt un uz-

turēt brīvību Baltijas jūrā un zemēs ap to, tad vispirms jāatbrīvo Baltijas valstis.

Bez tam, kā norāda arī J. Rutkis, gar Baltijas telpas austrumiem ziemeļu — dienvidu virzienā iet zīmīga robeža, kas daļa Eiropu apmēram vienādi lielā rietumu un austrumu daļā ar visu šīm divām pasaulēm raksturīgo parādību kopumu, kur austrumos paliek vienveidīgais kontinentālais masīvs ar apmēram 40 lielkrievu nomāktām tautām, ietverts vienā politiskā vienībā, bet rietumos — visu pārējo 32 Eiropas valstu un pundurvalstu parcelētā mozaika — istā Rietumeiropas kultūras nesēja, tās kultūras, kas pārdēstīta visos pasaules kontinentos. Latvija un vispār Baltijas telpa atrodas uz šo divu pasaulu robežām. Tā ir viena no Latvijas antropogeografiskā stāvokļa pamatiezīmēm.

Baltijas telpa tātad atrodas priekšposteņa stāvoklī pret austrumiem, kur saskaņas dažādas tautas, valodas, kultūras, ticības, saimniecības veidi un paražas. Tā uz īpatnējām dabiskām atšķirībām pret austrumiem celta arī garīga grēda, un šīs garīgās robežas ir turējušās nesalauztas līdz šim arī tad, kad politiskās robežas jau bija sagrautas. Arī prof. A. Spekke saka, ja būtu ņemama vērā tikai ģeografija, tad Baltijas tautu liktenis būtu bijis ļoti smags. „Bet tā ir civilizētāja pretestība, tā ir vēsture, kas radīja Baltijas zemes. Tas ir tas, kas tās saglabājis cauri gadu simteņiem no visādām briesmām, pat no aizvēstures tumšajiem spēkiem. Un tas ir arī tas, kas tās vēlreiz glābs no tiem kontinentāliem skāvieniem, kas vairāk līdzinās žņaugiem”.²⁴

Arī britu un amerikāņu autori, kas pēc otrā pasaules kara, bet it sevišķi pēdējos 10 gados, Baltijas valstu jautājumam sāk pievērst arvien lielāku uzmanību, pasvītro Rietumeiropas kultūras ietekmes nozīmi šais zemēs. Amerikāņu profesors C. A. Mannings²⁵ norāda, ka, vācu un krievu tūkstoš gadu apspiestām, Baltijas valstīm tomēr bija lemts izkaņot brīvību un neatkarību. Tas nebija viegls uzdevums, bet šīm tautām bija brīvu cilvēku griba un gars. Baltijas tautu ideāli ir civilizācijas ideāli, un šīs neatkarīgās republikas varēja sagraut vienīgi lielo kaimiņu bruņotie spēki.

Savā darbā Mannings pieskaņas svarīgajam jautājumam par mazo tautu tiesībām un vēršas pret tiem šaursirdīgajiem jaunās Eiropas plānotājiem, kas tiecas mazās tautas pazudi-

nāt un liegt tām tiesības pastāvēt tikai tāpēc vien, ka tās ir mazas. Viņš pasvītro, ka Baltijas valstu likteņus izšķirusi brutāla vara, kas laužusi visas līgumu saistības, un ka tādēļ šo nāciju iekļaušana Padomju savienībā jāuzskata par rīcību, kam trūkst tiesiska pamata un morāla attaisnojuma. Baltijas valstu suverēnās tiesības ir tikpat neskartas kā savā laikā, piemēram, Norvēģijas, Beļģijas un citu valstu tiesības, kad šīs valstis kļuva par vācu agresijas upuriem.

ASV un Anglija savus politiskos mērķus otrajā pasaules karā oficiāli deklarēja jau 1941. gadā. Tā sauktajā Atlantijas chartā ir kāds Baltijas valstīm ļoti svarīgs princips: neatzīt tās teritoriālās pārgrozības, kas kara laikā izdarītas ar varu. Gan jāievēro, ka tā ir tikai principu un mērķu deklarācija, bet ne ārpolitika.

Amerikas savienotās valstis Baltijas valstu jautājumā vienmēr ieturējušas noteiktu un stingru nostāju. Vašingtona nekādā veidā nav atzinusi Baltijas valstu iekļaušanu Padomju savienībā. Tieši otrādi, katrā izdevīgā gadījumā amerikāņu valdība pasvītrojusi, ka atzīst Baltijas valstu juridisku pastāvēšanu. 1947. g. 28. maijā toreizējais ārlietu ministrs Maršals izdeva vairākus aktus, kušos apliecināja, ka ASV valdība neatzīst Latvijas iekļaušanu Padomju savienībā, ka visu starp ASV un Latvijas republiku noslēgto nolīgumu — draudzības, tirdzniecības, konsulāro tiesību u. c. tiesisko pastāvēšanu nekāda padomju režīma rīcība nav ietekmējusi, ka ASV valdība neatzīst t. s. nacionālizācijas likumu un dekretu, tāpat citu padomju režīma aktu tiesisko spēku, un ka Latvijas sūtni resp. lietvedi Vašingtonā joprojām uzskata par tās likumīgo pārstāvi.

Šo viedokli ASV valdība ir atkārtoti apstiprinājusi arī vēlāk un, pieņemot jauno Latvijas pārstāvi A. Spekki, tā laika ārlietu ministrs Dalless no jauna pasvītvoja ASV nelokamo nostāju Baltijas valstu neatkarības jautājumā. Tāpat pašreizējais ārlietu ministrs Herters 1960. g. februārī atkal apliecināja ASV stipro un paliekamo draudzību Baltijas valstu tautām, norādot, ka ciešās saites ar tām izaug no kopējas pieķeršanās brīvībai, kā arī no šo tautu devuma ASV kultūras, saimnieciskai un politiskai dzīvei. ASV valdībai esot stingra pārliecība, ka Lietuvas, Latvijas un Igaunijas tautai ir tiesības izvēlēties savas valdības pašām pēc

savas gribas, un tā cerot uz dienu, kad Baltijas valstis varēs atkal baudīt savu nacionālo neatkarību.

Vinstons Čerčils savos memuāros arī atzīst, ka „nav nekādu šaubu, kuŗā pusē ir tiesības. Baltijas tautām jāatjauno neatkarīgas, suverēnas valstis. No starptautisko tiesību viedokļa nekas nav mainījies”. 1954. g. 15. februārī debatēs britu apakšnamā valdības pārstāvis paskaidroja, ka Anglijas valdība Baltijas valstu aneksiju *de jure* nav atzinusi un arī nedomā to darīt.

Rietumvācijas federālās valdības iekšlietu ministrs jau 1951. g. 3. augustā jautājumā par Latvijas pavalstniecību deklarēja, ka Baltijas valstis nav beigušas pastāvēt, ka tās uzskatāmas vienīgi par militāri okupētām un ka tādēļ Latvijas pilsoņu pavalstniecībā nekāda pārmaiņa nav iestājusies. 1953. g. 29. aprīlī ārlietu ministrija šo viedokli no jauna apstiprināja, pasvītrodama, ka arī agrākā, Hitlera valdība, padomju aneksiju neesot atzinusi.

Arī Francijas augstākā kasācijas tiesa 1951. g. 10. janvārī atzina, ka nav neviena starptautiska akta, ar ko Baltijas valstu pastāvēšana būtu izbeigta, un ka tādēļ tās, kaut okupētas, *de jure* tomēr turpina pastāvēt.²⁶

No sacītā secināms, ka Latvija un tāpat pārējās Baltijas valstis, kaut arī politiski paralizētas, tiesiski vēl arvien turpina pastāvēt. No mūsdienu valsts būtiskajām sastāvdaļām: iedzīvotājiem, teritorijas, valdības, suverēnitātes un neatkarības,²⁷ Latvijai palikušas vairs tikai abas pirmās. Bet tās ir pašas svarīgākās un pamats valsts atjaunošanai. Kamēr latviešu tauta dzīvos uz latviešu zemes un cīnīsies pret okupētāju varu, tikmēr nezudīs cerības par neatkarības, likumīgas valdības un suverēnitātes atjaunošanu. Vienīgi latviešu tautai pieder tiesības uz savu senču zemi, izcīnīto brīvību un valsti, un pēc prof. A. Švābes domām „neviena uzvara [kas gūta militārā, politiskā, saimnieciskā vai idejiskā kaujas laukā] nav mūžīga, bet pozitīvo tiesību pergamenti dažkārt ir asāks un varenāks ierocis nekā kaŗavīra zobens, feldmaršala zizlis vai revolūcionāra izkopts un runga”.²⁸

Tomēr tiesības nevienam nedāvina, par tām tāpat jācīnās vienmēr un visur — starptautiskās konferencēs, diplomātu kabinetos, likumdošanas un tiesu iestādēs, un lai šī cīņa būtu sekmīga, tai nepieciešama idejiska jēga. Latviešu tau-

tas cīņai idejisku jēgu dod pirmā kārtā ticība cilvēces veselajam saprātam un dabisko un dievišķo tiesību vērtībām, kas nekad nav zudušas un arī nezudīs, kamēr vien cilvēce nezaudēs spēju filozofiski domāt. H. Romēns dabiskās tiesības kā dzīves saturu un jēgu ietver šādās vienmēr spēkā esošās normās: taisnais jādara, no netaisnā jāatturas. Kas taisns, kas netaisns, kas mans, kas svešs, to izšķir cilvēka prāts. Uz šīm dabisko tiesību normām balstās visas reliģijas, visas pozitīvās tiesības, visas starptautiskās attiecības un visa sabiedriskā iekārta un dzīve brīvajā pasaulē.

Otrkārt, mēs redzam, kā teica Kārlis Ulmanis (pirmā Baltijas zemju vēsturnieku konferencē 1937. gadā), ka vēstures, tāpat kā Dieva, priekšā nav lielo un mazo, bet tautu vēsturisko nozīmi izšķir kultūras un morāles līmenis, ko tās varējušas sasniegt, uzturēt un pacelt arvien augstāk un augstāk. Uzvara pieder garīgi, bet ne materiāli stiprākam. Pasaules lielvalstis ir gājušas bojā, un to varas nesējas tautas ir atsviestas atpakaļ savā attīstībā vai pat iznīcinātas, bet citos gadījumos mazas tautas ir pārdzīvojušas gandrīz neticamas grūtības un likstas, un tomēr iznīrušas no vēstures kausētavas arvien vienotas un spēcīgas.

Treškārt, otrā pasaules kara idejiskie mērķi, ir ietverti jau agrāk pieminētajā Atlantijas chartā, proti, ka pēc nacionālsociālistiskās tirannijas galīgas iznīcināšanas ir jārada miers, kas visām nācijām dotu iespēju dzīvot drošībā viņu pašu robežās, ka visiem ļaudīm visās zemēs jānodrošina dzīve bez bailēm un trūkuma, ka visām tautām jādod tiesības izvēlēties tāda veida valdības, ar kādām tās grib dzīvot, un ka visām tautām jāatjauno suverēnitātes un pašpārvaldes tiesības, kam tās ar varu atņēmtas.

Jātic, ka šie idejiskie mērķi nav aizmirsti un ka tie līdz šim nav īstenoti vienīgi tāpēc, ka otrais pasaules karš rietumu lielvalstis ir nostādījis tik plašu un dziļu problēmu kopuma priekšā, par kura atrisinājumu tās šodien vēl nespēj izšķirties. „Atrisinājums vēl pieder nākotnei”, saka arī prof. A. Spekke, „bet jau šodien trūkst kāds elements, kas ir svarīgs nodrošinājumam, lai starptautiskais stāvoklis nebūtu briesmu pilns. Šis trūkstošais elements ir stabilitāte. Jo starptautiskais stāvoklis, it sevišķi Austrumeiropā, ir neists, sajaukts un tātad tikai pagaidu”.²⁹

Kaŗa cēloņi parasti mēdz būt psihologiskas, politiskas un saimnieciskas dabas.³⁰ Vislielāko pamudinājumu dod pašaisardzības instinkts, bailes un naidis. Pat godīgi un prātīgi ļaudis bieži vien ļauj vaļu naida jūtām, un nācijas var kļūt hysteriskas, ja tās iedomājas sevi ienaidnieku ielenktas. Padomju savienības vadītāji jau labi sen apgalvo, ka padomju tautas dzīvo kapitālistiskā ielenkumā. Vairākkārt noticis arī tā, ka valdnieki uzsākuši kaŗu, lai aizsteigtos priekšā iekšējai revolūcijai.

1956. g. beigās pieredzējām, ka Anglija un Francija Suecas kanāļa joslā lietoja bruņotu spēku, cenzdamās nosargāt svarīgas saimnieciskas intereses. Hitlers savukārt kaŗā pret Padomju savienību vācu tautai bieži vien atgādināja lielās dabas bagātības, kas atrodas Ukrainā, Kaukāzā un Urālos.

Ja kāda nācija, rūpējoties par savu drošību, nemitīgi bruņojas, tad tā neapšaubāmi padara pārējās nācijas nedrošākas un ierosina baiļu un naida uzliesmojumu. Bet visbīstamākais ir, ja kāda nācija gatavojas uzbrukuma kaŗam, jo tas padara kaŗu tikpat kā nenovēršamu.

Politiskās pretišķības ASV un Padomju savienības starpā ir tik lielas un dziļas, ka varbūtējās vienošanās par dažiem atsevišķiem ārpolitikas jautājumiem nekādā gadījumā nevarēs radīt tālejošu izlīgumu, kas spētu nodrošināt paliekamu mieru. Eiropa nevar dzīvot, atrazdamās pa pusei verdzībā, pa pusei brīvībā, tāpēc pastāvīgs nokārtojums rietumu un austrumu starpā būs panākams vienīgi tad, kad Viduseiropas un Austrumeiropas zemēs, to starpā arī Baltijas valstis, būs atjaunota nacionālā neatkarība ar personisko brīvību, un tās varēs atkal pievienoties pārējai Eiropai.

Kā šī pievienošanās varēs notikt, tas būs ietverts visas Eiropas atjaunošanas plānā. Vai tas notiks ar austrumvācu, poļu, baltiešu un Donavas valstu reģionālajām apvienībām, kā to ierosina Vengers, jeb Baltijas valstis kopā ar Somiju un Skandināvijas valstīm apvienosies Ziemeļrietumeiropas valstu blokā, kur tās pieder ģeografiski, to rādīs nākotne. Bez tam jāņem vērā, ka par savu neatkarību cīnās arī baltkrievi un ukraiņi. Viņu neatkarības centieni Baltijas telpas nākotnei ir ļoti nozīmīgi. Šādu divu jaunu valstu nodibināšanās Latvijai austrumos lielā mērā stiprinātu mūsu drošību.

Katrā ziņā arī mums jāmācās domāt tai virzienā, kā domā citas Eiropas nācijas, bet pāri visam vienai domai latviešu tautu jo cieši jāsaista ar igauņiem un lietuvjiem. Vācu deputāts H. Eplē pat norāda, ka jau tagad būtu radāma viena kopēja baltiešu organizācija, kas vadītu politisko cīņu par brīvību.

Ideja par Baltijas valstu ciešas savienības izveidošanu nav jauna. „Kopš mūsu patstāvības nodibināšanas mēs to sapratām,” saka sūtnis K. Zariņš, „un visu laiku daudz pūļu pielikām ciešas Baltijas valstu savienības nostiprināšanai. Ja tas pilnībā nav izdevies, tad neviens par to nav vainojams. Tādi tik svarīgi notikumi tautas dzīvē tikai tad nes raženus augļus, kad viņu saknes dziļi ieaugušas tautas dvēselē, bet tas notiek lēni.”³¹

Atsevišķi dzīvodamas, suverēnās Baltijas valstis gan spēja strauji izveidot nacionālo kultūru un attīstīt saimniecisko dzīvi, bet politiskā un militārā ziņā katra pati par sevi tās bija vājš spēks un nespēja garantēt savu drošību. Nākotnē Baltijas valstīm būtu kopēji jākārt vispirms ārējā politika, aizsardzība, ārējā tirdzniecība, muitas politika, savstarpējā satiksme. Baltijas savienība var celt Baltijas telpas saimniecisko nozīmi visas Eiropas saimniecībā un var stiprināt Baltijas tautu politisko un militāro spēku pret Krievijas lielvalsti. Taču jāapzinās, ka Krievijas teritorijas milzīgais plašums, lielais iedzīvotāju skaits un tā straujais dabiskais pieaugums var radīt jaunu apdraudējumu arī Baltijas savienībai. Tāpēc nākotnes drošībai Baltijas telpa jāiekļauj kādā plašākā Eiropas valstu apvienībā, lai ar kopēju spēku garantētu kopēju drošību visiem apvienības dalībniekiem.

VĒRES

- ¹Felikss Cielēns, *Baltijas starptautiskā problēma* (Burtnieks 1948).
²G. A. Almond, *The American People and Foreign Policy* (New York 1950), 55. lpp. ³H. Nicolson, *The Evolution of Diplomatic Method* (London 1954), 87. lpp. ⁴G. A. Almond, *op. cit.*, 159. lpp. ⁵C. B. Marshal, *The Limits of Foreign Policy* (New York 1956), 69. lpp.
⁶G. F. Kennan, *Russia, the Atom and the West* (London 1958), 20. lpp.

- ⁷ H. Nicolson, *op. cit.*, 63. lpp. ⁸ J. P. Cole, *Geography of World Affairs* (Middlesex 1959), 257. lpp. ⁹ J. R. Beal, *John Foster Dulles* (New York 1957), 108. lpp. ¹⁰ *Ibid.*, 312. lpp. ¹¹ Institut zur Erforschung der Ud SSR, *Forty Years of the Soviet Regime* (München 1957). ¹² P. Quaroni, *Diplomaten unter sich* (Frankfurt a. M. 1954), 189–190. lpp. ¹³ G. F. Kennan, *op. cit.*, 7–8. lpp. ¹⁴ C. B. Marshal, *op. cit.*, 96–97. lpp. ¹⁵ J. P. Cole, *op. cit.*, 308. lpp. ¹⁶ G. A. Jacobsen and M. H. Lipman, *Political Science* (New York 1959), 187. lpp. ¹⁷ R. G. Haebler, *Demokratie – Sinn oder Unsinn?* (Reutlingen 1947), 53. lpp. ¹⁸ Federal German Government, Press and Information Office, *Germany Reports 1955* (Wiesbaden 1955), 50. lpp. ¹⁹ *Ibid.*, 41. lpp. ²⁰ *Ibid.*, 43. lpp. ²¹ P. W. Wenger, *Wer gewinnt Deutschland* (Stuttgart 1959), 123. lpp. ²² J. Rutkis, „Uz divu pasauļu robežām”, *Ceļa Zīmes 14* (1953). ²³ Akadēmija Nauk Latvijas SSR, *Latvijas SSR — očerki ekonomičeskoj geografij* (Rīga 1956), 9. un 371. lpp. ²⁴ Arnolds Spekke, *Latvia and the Baltic Problem* (London 1954), 8. lpp. ²⁵ C. A. Manning, *The Forgotten Republics* (1952). Sk.: A. Berķis, „Latvijas vēstures problēmas amerikāņu un angļu vēsturnieku skatījumā”, *Ceļa Zīmes 38* (1959). ²⁶ R. Liepiņš, „Čīņa neatkarīgās Latvijas labā”, *Latviešu trimdas desmit gadi* (/Toronto/ 1954). ²⁷ G. A. Jacobsen and M. H. Lipman, *op. cit.*, 30. lpp. ²⁸ A. Švābe, „Čīņa par Latvijas tiesībām”, *Latvju kultūra* (/Eslingenā/ 1948), 126. lpp. ²⁹ A. Spekke, *op. cit.*, 95. lpp. ³⁰ W. R. Inge, *The End of an Age* (London 1949), 121. lpp. ³¹ Kārlis Zariņš, *Par Latvijas tapšanu* (Stokholmā 1945).

LIETOTĀ LITERĀTŪRA

Akadēmija Nauk Latvijas SSR, *Latvijas SSR — očerki ekonomičeskoj geografij* (Rīga 1956).

Gabriel A. Almond, *The American People and Foreign Policy* (Harcourt, Brace and Co, New York 1950)

John Robinson Beal, *John Foster Dulles* (Harper & Brothers, New York 1957).

Ceļa Zīmes 1953, 1959.

Felikss Cielēns, *Baltijas starptautiskā problēma* (V. Bumbēra apgāds „Burtnieks”, Vācijā 1948).

J. P. Cole, *Geography of World Affairs* (Harmondsworth, Middlesex 1959).

Federal German Government, Press and Information Office, *Germany Reports* (Wiesbadener Graphische Betriebe 1955).

- R. G. Haebler, *Demokratie – Sinn oder Unsinn?* („Die Zukunft“, Reutlingen 1947).
- W. R. Inge, *The End of an Age* (Putnam, London 1949).
- Institut zur Erforschung der UdSSR, *Forty Years of the Soviet Regime* (München 1957).
- G. A. Jacobsen and M. H. Lipman, *Political Science* (Barnes & Noble, New York 1959).
- George F. Kennan, *Russia, the Atom, and the West* (Oxford University Press, London 1958).
- Latviešu trimdas desmit gadi*. Rakstu krājums (Astra, Toronto 1954).
- Latvju kultūra*. Rakstu krājums (A. Klāvsona apgāds, 1948).
- Clarence A. Manning, *The Forgotten Republics* (1952).
- Charles B. Marshal, *The Limits of Foreign Policy* (Henry Holt & Co., New York 1956).
- Harold Nicolson, *The Evolution of Diplomatic Method* (Constable & Co., London 1954).
- Pietro Quaroni, *Diplomaten unter sich* (Heinrich Scheffler, Frankfurt a. M. 1954).
- Arnolds Spekke, *Latvia and the Baltic Problem* (Latvian Information Bureau, London 1954).
- Paul Wilhelm Wenger, *Wer gewinnt Deutschland* (Seewald Verlag, Stuttgart – Degerloch 1959).
- Kārlis Zariņš, *Par Latvijas tapšanu* (Stokholmā 1945).

LATVISKAIS LATVIEŠU GLEZniecībā

Gunārs Jurjāns

(Melburnas akadēmiskā klasē nolasītā referāta konspekts)

Blakus apgalvojumiem par mākslas internacionālo raksturu jo stiprākas ir tieksmes apzināt un kultivēt savdabīgas īpatnības tautu un nāciju mākslā. Meklējot latviskus elementus, salīdzinājumā ar citu tautu ornamenta zīmēm E. Brastiņš konstatē „savadbīgus un īpatnējus kuplojumus, kombinējumus un krāsas.” Kā spilgtāko latviešu tautas iedabas iezīmi Brastiņš uzskata savrupību (dainu varianti, atsevišķu ēku celšana dažādām vajadzībām, ornamenta atkārtošanās), arī izceļot polichrēmiskās krāsu kombinācijas. Līdzīgas domas izsaka arī prof. B. Vipers — „savrupība izpaužas viena un tā paša motīva individuālu variantu dažādībā.” Kā raksturīgu latvisku tautas mākslas iezīmi — rustikālizācijas procesa rezultātā — viņš izceļ dekoratīvu instinktu, tēlojumu plaknē, simboliku. Prof. J. Siliņš latviskas īpatnības saskata formu geometrizācijā, stūrainos apveidos, V. Lamsters — abstrahēšanas tieksmēs, tīru krāsu lietāšanā.

Kā minētās īpatnības izpaužas latviešu gleznotāju darbos? Mēģinot tās lietāt kā latviskuma mērauklu, drīz vien nonāksim strupceļā. Ja, piemēram, principā tautas mākslai raksturīga formu geometrizācija, stilizācija un naivitāte, tad šajā atzinumā gan viegli iekļautos, piemēram, Ansis Čirulis, bet ļoti mazā mērā prof. V. Tone. Būs jākonstatē, ka pieminēto mākslas vēsturnieku pētījumi parāda tikai daļu latvisko īpatnību. V. Tone mums paveļ kādu gluži citu no daudzajām latviskuma šķautnēm — senatnes iekšējo garu, siltu latvisku starojumu.

Ir dzirdēta doma — latvisks ir tas, ko latvietis par tādu izjūt. Varbūt še slēpjas mākslas pētnieku un kritiķu grūtības — ietvert bagāto latvisko formu skālu jēdzieniskās formulās.

RICHARDS VĀGNERS
(vitrāža Rīgā, Brīvības ielā 9)

RICHARDA VÄGNERA LATVISKĀ DZIESMA

Edgars Dunsdorfs

Tūkstoš astoņi simti trīsdesmitseptītā gada augusta vidū Richards Vāgners ieradās Rīgā, lai uzņemtos kapelmeistara pienākumus Rīgas vācu teātri. Pēc nepilniem divi gadiem — 1839. g. jūnija beigās viņš ar sievu Minnu no Jelgavas caur Lietuvu slepeni pārbēg Krievijas robežai un no Pilavas Prūsijā ar kuģi dodas caur Londonu uz Franciju.

Iemesls, kāpēc Vāgners bija ieradies Rīgā un arī kāpēc viņš no Rīgas aizbēga, bija viņa parādi. Kaut nebūdamas uzdzīvotājs un izšķērdētājs, nedz viņš, nedz viņa sieva — aktrise Minna, nemācēja dzīvot savu ienākumu robežās.

Materiālās grūtības nebija vienīgās, kas nospieda Vāgneru viņa īslaicīgajā Rīgas posmā. Vēl daudz smagāk viņš izjuta Rīgas vācu sabiedrības garīgo tukšumu. Kapelmeistara amatā Vāgners bija aicināts kā veikls operešu interprets, bet tieši Rīgas posmā Vāgnera mākslinieciskajā personībā iestājās lūzums. Vieglā mūzika viņam kļuva arvien pretīgāka. Viņš pārtrauca komponēt kādu iesāktu vieglu opereti un tikai ar lielu piespiešanos turpināja dirigēt, ko prasīja teātris un publika, lai nopelnītu eksistencei vajadzīgos rubļus. Operu Rienci, ko Vāgners iesāka komponēt 1838. gadā Rīgā, parasti uzskata par pirmo darbu pēc Vāgnera mākslinieciskās pārtapšanas, tās pārtapšanas, kuŗa savu briedumu sasniedza pēc revolūcijas desmit gadu vēlāk. Tad (1848. g.) Vāgneram it kā radusies Nibelungu gredzena ideja, ko viņam izdevās realizēt un pabeigt pēc divdesmitastoņiem gadiem (1876. g.).

Nibelungu gredzena operas, tāpat Tanheizers, Lohengrīns un arī Parsifals sakņojas vācu folklorā, un tāpēc Vāgneru uzskata par visvāciskāko komponistu. Tomēr viens no viņa mūzikas jaunākiem interpretiem, kas savu sējumu pievienojis neskaitāmiem darbiem par Vāgneru — Vesternhāgens,¹ saskata Vāgnera darbos spēcīgu Francijas, Itālijas un pat Indijas kultūras ietekmi. Vesternhāgens cenšas pacelt Vāgnera personību un mūziku visas cilvēces plāksnē, kamēr Vāgnera vecākais biogrāfs, rīdzinieks Glazenaps,² sešos sējumos un jaunākais, amerikānis Ņumens,³ trīs sējumos izceļ Vāgnera

vācisko raksturu. Un tomēr paši šie fakti: ka Ņumens raksta Vāgnera biogrāfiju; ka kāds ievērojams Vāgnera vēstuļu krājums⁴ iznāk vispirms Amerikā un tikai tad Vācijā; ka Vāgnera vēstules un teorētiskie darbi ir tulkoti un izdoti Anglijā; ka viņa autobiogrāfija tulkota daudzās valodās — liecina, ka Vesternhāgenam ir taisnība: Vāgners pieder visai pasaulei, ne tikai Vācijai.

Tezei, ka Rīgā sākās Vāgnera mākslinieciskā pārtapšana, bez operas Rienci varam pievienot vēl kādu citu pierādījumu. No latviešu kultūras vēstures viedokļa visnotaļ zīmīgs, bet līdz šim pilnīgi nepamanīts ir fakts, ka Rīgā Vāgners iepazīstas ar latviešu tautas mūziku. Rīgā 1838. gadā, latviešu tautas mūzikas ietekmēts, Vāgners komponē dziesmu par egli. Šo kompozīciju viņš 1838. g. 12. novembrī nosūta žurnāla *Europa* redaktoram Augustam Levoldam. Vāgnera pavadraksts ir šāds (pievienots kā piezīme gaŗākai vēstulei):

„Pievienoto dzejoli atradu krājumā *Musen Almanach*. Kaut arī neko nemilu egles melancholiju, tomēr no tās Vidzemē nevar pilnīgi izvairīties. Šo dzejoli esmu komponējis vidzemnieku toņkārtā un nosūtu to Jums ar lūgumu ievietot (žurnālā) *Europa*. Lūdzu tikai nespriediet pēc šīs kompozīcijas par manu operu komponēšanas veidu. Šis veids, es gribētu apgalvot, ir, paldies Dievam, mazāk vidzemniecisks...”.

Vēstules teksts ievietots Glazenapa sarakstītās Vāgnera biogrāfijas I sējuma 315. lpp. (1905. g. izdevums), un Kapa un Kestnera izdotajā vēstuļu krājumā.⁵ Glazenapa sarakstītās Vāgnera biogrāfijas angļiskā tulkojumā nezināšanas dēļ Vidzeme un vidzemnieki tulkoti par Lietuvu un leišiem, kamēr Vāgners nepārprotami raksta „Livland” un „livländisch”. Komponētās dziesmas teksta autors ir Georgs Šeurlins (Scheurlin), kas dzīvoja no 1802. līdz 1877. gadam. Šo balādi Vāgners bija lasījis 1838. g. almanachā *Der Deutsche Musenalmanach*, ko izdeva Leipciģā Šamiso (A. v. Chamiso) un Švābs (G. Schwab).

Redaktors Levolds kompozīciju ievietoja žurnāla *Europa* 1839. g. IV burtnicā, 620. lpp. Otru reizi šo pašu kompozīciju kopā ar trim Vāgnera komponētām franču dziesmām izdeva A. Firstners 1871. un vēlāk 1876. gadā. Tā uzņemta arī Vāgnera kopdarbos Breitkopfa un Hertela 1914. g. izdevumā, tā paša apģāda 1916. gadā publicētajā Vāgnera darbu

tautas izdevumā un beidzot profesora Dr. Volkfanga Goltera (Golther) 1921. gadā Minchenē izdotajās Vāgnera dziesmās.⁶ Šeit sniedzam Vāgnera kompozīciju, Šeurlina dzejoļa teksta oriģinālu un divus latviskos tulkojumus.

DER TANNENBAUM

Ballade von Scheurlin

Der Tannenbaum steht schweigend
einsam auf grauer Höh;
der Knabe schaukelt im Nachen
entlang dem blauen See.

Tief in sich selbst versunken
die Tanne steht und sinnt,
der Knabe kost der Welle,
die schäumend vorüberraunt.

„Du Tannenbaum dort oben,
du alter finstrer Gesell,
was schaust du stets so trübe
auf mich zu dieser Stell?“

Da rühret er mit Trauern
der dunklen Zweige Saum,
und spricht in leisen Schauern
der alte Tannenbaum:

„Dass schon die Axt mich suchet
zu deinem Totenschrein,
das macht mich stets so trübe,
gedenk' ich, Knabe, dein!“

Sekojošo latviskojumu Kaudzītes Matīss ir publicējis ar savu vārdu izdevumā: *Siņģu grahmatīņa*. 100 siņģes sakrah-tas is labakajeem Latweeschu dseesmineekeem. Zetortais krah-jums (Jelgawā 1888, J. Schablowsky apgahdeenā), 76 - 77. lpp. Saprotams, nav teikts, ka Kaudzītes Matīss būtu plagiātors, jo var jau arī būt, ka „ziņģu“ krājuma izdevējs Šablovskis ir ignorējis Kaudzītes aizrādījumu, ka dzejolis ir tulkojums. Trūkstot avotiem, šo jautājumu trimdā nevar noskaidrot.

EGLE

Uz sirma krasta gala
Tur egle ligojās;
Ar laivu puisēns lejā
Pa viļņiem šūpojās.

Kā domās nogrimusi
Tā egle sapņoja,
Un puisēns viļņus glauda —
Pie rokas skaloja.

„Klau, vecā egle augšā
Tu tumšā biedrene,
Ko lūkojies tu drūmi
Uz mani lejup te?”

Tad nopūtās tur egle
Uz krasta bēdīgi
Un puisēnam tā teica
Šo ziņu sērīgi:

Priekš tavas mūža mājas
Es šeitān izaugu; —
Drīz cirtīs, tālab skumstu,
Kad tevi ieraugu.

Kaudzītes Matiss

Otra latviskojuma autore ir Lilija Dunsdorfa. Šis atdzejojums radās, pirms gadijās atrast Kaudzītes pantus.

VECĀ EGLE

Šeurlina balāde

Skauj egles tumšais zaļums
Krauju kailpelēko.
Pār spožo ezera zilgmi
Zēns laivā aizlīgo.

Koks, dziļās ēnās tinies,
Pār dzelmi noliecas,
Uz puisī viļņu aijās
Tas domīgi lūkojas.

„Teic, vecais koks, kam vienmēr
Tik drūmi tu noraugies?
Kad laivā gažām slīdu,
Kam satraukts novērsies?”

Koks nodreb baigā jausmā,
Kad vēsma zarus glauž,
Un smago likteņvēsti
Tā tumšās šalkas pauž:

„Drīz cirvis mani gāzīs,
Lai, balti vizēdams,
No mana stāva taptu
Tavs klusais mūža nams.”

Pretstatā samērā vājiem Šeurlina pantiem Vāgnera mūzika ir spēcīga skaņu glezna, kas attēlo priecīgo viļņu čalu un drūmo egles šalkoņu, kā arī tragisko likteni, kas paredz kā egles, tā zēna nāvi. Balāde ir komponēta es-mollā, ko Vāgners uzskatīja par latvisko („vidzemniecisko”) tonkārtu. Kaut Levoldam Vāgners raksta, lai nedomājot, ka viņš šādi komponējot operas, tomēr šī pati tonkārtā un likteņa motīvs atkārtojas plašākā izveidojumā Dievu mijkrēsli. Vāgnera mūzikas pazinēji to pašu latvisko tonkārtu varbūt varēs atrast arī citās Vāgnera operās.

Tā tad Vāgnera teiciens, ka viņa operas „paldies Dievam” esot mazāk vidzemnieciskas, liecina pavisam ko citu nekā viņš izsaka. Šķiet, ka Vāgnera biogrāfija rāda spēcīgo ietekmi, ko uz viņu atstājusi latviešu tautas mūzika. Viņš grib šo ietekmi nokratīt, bet netiek no tās vaļā. Pēc daudz gadiem, kad Rīgas nepatīkamie iespaidi ir izbalējuši, kad viņš ir slavas augstumos, ķeizaru un ķēniņu apbrīnots un godināts, latvju priecīgās un sērās melodijas atkal atāust viņa apziņā, un tās tiek uzņemtas visvāciskākajā operu ciklā.

Ar kāda veida latviešu tautas mūziku Vāgners bija iepazinies, nepilnus divi gadus dzīvojot Rīgā, varam tikai minēt. Visticamāk, ka viņam būs radusies iespēja dzirdēt nevis instrumentālu tautas mūziku, bet gan tautasdziesmu dziedāšanu.

Ka viņš ir dzirdējis latviešu melodijas, nepārprotami izriet no viņa vēstules. Ir arī skaidrs, ka viņš šīs melodijas uzskata par melancholiskām. Rīgas apkārtnē gan egļu nav, bet vārdi „egles melancholija” vēstulē varētu nozīmēt arī „priedes melancholiju”, jo daudzos Vācijas novados „Tanne” nenozīmē egli, bet priedi. Tā arī nezinām, vai Vāgners domājis egli vai priedi. Emocionāli ar melancholiju tomēr vieglāk saistīt egli nekā priedi.

Ir vēl jāpārbauda varbūtība, ka termins „vidzemnieku toņkārtā” varētu nozīmēt nevis „latviešu toņkārtu”, bet gan „Vidzemes vāciešu toņkārtu”. Šāda iespēja tomēr pilnīgi jānoraida vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, spriežot pēc Vāgnera autobiografijas,⁷ Rīgā nemaz neeksistēja kāda īpatnēja nacionāla mūzikas kultūra. Otrkārt, Baltijas provincēs zināmās vācu amatnieku, studentu un krogu dziesmas ir parastās Vācijā dziedātās dziesmas, kam Vāgners nekādi nebūtu devis „vidzemniecisko” nosaukumu. Treškārt „Egles” komponēšanas laikā Vāgners bija nonācis konfliktā un pārtraucis sakarus ar visu Rīgas vācisko sabiedrību — tādā īgnuma noskaņojumā nevar gaidīt, ka viņu būtu iejūsminājušas Rīgas vācu melodijas, ja tādas vispār būtu. Tiem, kas pazīst latviešu tautasdziesmu bagāto pūru, tāpēc nevar būt šaubu, ka aiz vārda „vidzemniecisks” slepjas nekas cits kā „latvisks”.

Noklausoties Vāgnera „vecās egles” atskaņojumu, nespeciālists tajā nevar saklausīt tiešu aizņēmumu no kādas tagad pazīstamas tautasdziesmas. Liekas vispār grūti sagaidīt, ka Vāgners, pretstatā citiem komponistiem, aizņemtos kādu dzirdētu motīvu. Termins „vidzemnieku toņkārtā” tā tad nozīmē kompozīcijas raksturu, nevis tikai melodiju vai toņkārtu šaurākā nozīmē. Atstājot kompozīcijas analīzi latviešu mūzikas lietpratējam, mēģināsim noskaidrot, kādos apstākļos Vāgners būtu varējis noklausīties latviešu tautasdziesmu dziedāšanu.

Diemžēl, tagad pieejamie Vāgnera biografijas materiāli uz šādu jautājumu tieši neatbild. Vāgnera vēstules, kuŗu esot pāri par desmit tūkstošiem, vēl nav visas izdotas. No izdotajām ļoti maz attiecas uz Rīgas posmu, un neviena no tām nepiemin problēmu, kas mūs interesē. Vāgnera dienasgrāmatas ir deponētas Baireitas pilsētas valdē un kļūs pie-

ejamas tikai 1992. gadā — vai tajās ir aprakstīts arī Rīgas posms, nav zināms. Tāpēc varam tikai minēt, kā Vāgners varēja noklausīties latviešu tautasdziesmas.

Vāgners mēdza izbraukt Rīgas apkārtnē. Ir ziņas par lielo vilšanos, ko viņš pārdzīvoja, izbraucot kopā ar sievu Minnu uz Bolderāju, lai noskatītos Daugavas ledus iziešanu jūrā. Rīdzinieki bija viņam ledus iešanu attēlojuši spilgtās krāsās, bet vienmuļā Bolderājas apkārtnē bija pavisam citāda, nekā Vāgners to bija iztēlojis. Vilšanās un vēl turklāt nemilīgais laiks panāca, ka Vāgners ar sievu pārbrauca mājās līdz nesamaņai piedzērušies. Bolderājas braucienā tā tad Vāgners nebūs noklausījies latviešu dziesmas, jo nemilīgā laikā tās neskan. Maz ticams, ka, braucot ar Rīgas teātri viesizrādēs uz Jelgavu, viņam būs radusies labāka izdevība. Vai viņš tāpat kā Herders būs Jāņos izbraucis Juglas kras-tos un tur dzirdējis ligošanu, to arī nezinām.

Bez izbraucieniem Rīgas tuvākā vai tālākā apkārtnē gan bija vēl otra iespēja: noklausīties latviešu dziesmas pašā Rīgā, turklāt vēl namā, kurā Vāgners dzīvoja — Dzirnauvu un Brīvības ielas stūrī. Izrādās, ka Vāgnera kalpone bijusi latviete, un tas varētu būt atrisinājums mūsu mīklai. Par šo kalponi uzzinām tikai sakarā ar kādu starpgadījumu. Kalpones ligavainis bija atlauzis Vāgnera sievas kofeņus un aiznesis viņas skatuves tērpus. Vāgners attēlo, kā viņš vel-tīgi mēģinājis glābt nelaimīgo puisi no Sibīrijas, jo izrādījies, ka pēdējam bijis vēl cits grēks — viņš bija izvairījies no kaŗa klausības. Ja nebūtu šī notikuma, tad mēs neuzzinātu, ka Vāgnera kalpone bijusi latviete. Ir ļoti ticams, ka kalpone dziedāja latviešu tautasdziesmas, un tā Vāgners būs tās dzirdējis.

Lai nu kā, mums ir paša Vāgnera liecība, ka viņš ir pa-zinis latviešu tautas mūziku. Cik labas bija šīs zināšanas, to, analizējot Vāgnera kompozīciju, spēs labāk noteikt mūsu tautas mūzikas lietpratēji. Šādu pētījumu sākot, gan viņiem tūdaļ radīsies problēma, vai eventuāli laikā no 1837. līdz 1839. gadam dzirdētās tautasdziesmu melodijas bija tādas pašas, kādas uzrakstīja trīsdesmit gadu vēlāk un uz kurām balstās mūsu zināšanas. Ar to radīsies no jauna problēma, cik tālu Cimze ir pārveidojis viņa izdotās dziesmu melodi-jas. Pētnieki arī gribēs zināt, no kāda novada nāca Vāgnera kalpone, ko diemžēl vēl nezinām.

Atstājot daudzās problēmas, ko Vāgnera latviskā dziesma rada latvju mūzikas pētniekam, pievērsīsimies jautājumam, kāda nozīme bija šai dziesmai Vāgnera mūzikālās personības izveidošanā. Kā hipotezi gribētos izteikt domu, ka tieši latviešu tautasdziesmu ietekme varēja būt tā, kas pavēra Vāgnera ģenijam tālākus apvāršņus un panāca lūzumu viņa daiļradē, ko minēju šī raksta sākumā. Vēl gribētos izteikt otru hipotezi, ka latviešu tautasdziesmas modināja Vāgnera interesi par vācu folkloru, kas vēlāk izpaudās Grimmu savāktā materiāla studijās un lielo operu kompozīcijās.

Iekāms skeptiķi šīs hipotezes noraida, gribētos atgādināt, ka līdzīga parādība jau reiz bija notikusi: Herdera interesi par tautas dzeju bija modinājušas latvju tautasdziesmas. Šī interese bija izvērtusies plašāka par sākotnējiem impulsiem. Gluži tas pats varēja notikt ar Vāgneru. Vai tas tā arī tiešām bija, par to būs jāspriež latviešu kultūras pētniekiem nākotnē, kad būs pieejamas visas viņa vēstules un dienasgrāmatas.

Sprīžot tikai pēc paša Vāgnera autobiografijas, viņa personība ir daudz vairāk komplicēta, nekā to domāja viņa agrākie biografi. Vesternhāgens, analizējot Vāgnera darbus ar modernās psiholoģijas metodēm, ir pavēris nelielu ieskatu Vāgnera sarežģītajā mākslinieka dvēseles struktūrā. Saprotais, Vesternhāgens neiztīrā latviskās kultūras ietekmi Vāgnera daiļradē vienkārši tāpēc, ka viņš to nav pamanījis. Šeit tāpēc pavežas darba lauks latviešu pētniekam. Vāgners pieder pasaules ģenijiem. Viņa personības veidošanās vēsturē Rīgas posmam bija izšķirēja nozīme, par to ir viens prātis visi Vāgnera biografi. Šo Rīgas posmu pētīt vislabāk spēs latvju zinātnieki. Ja ar šo rakstu būs izdevies kādu pētnieku tādām darbam ieinteresēt, tā nolūks būs panākts.

¹C. v. Westernhagen, *Richard Wagner* (Zürich 1956).

²Carl Fr. Glasenapp, *Das Leben Richard Wagners*.

³Ernest Newman, *The Life of Richard Wagner* (New York 1933-1945).

⁴John N. Burk, ed., *Letters of Richard Wagner. The Burell Collection* (New York 1950), Vācijā izdots 1953. gadā

⁵Julius Kapp und Emerich Kestner, *Richard Wagners Gesammelte Briefe I* (Leipzig 1914), 114. lpp.

⁶Richard Wagner, *Zehn Lieder aus den Jahren 1838 - 1858*.

⁷Richard Wagner, *Mein Leben* (München 1911).

VECĀ EGLE

R. Vāgners

Balāde

Rīgā 1838

Moderato

1

Skauj eg - les tum - šais za - ļums

Krau - ju kailpe - lē - ko. Pār

spo - žo e - ze - ra zilg - mi Zēns lai - vā

The first system consists of a vocal line on a single staff and a piano accompaniment on two staves. The vocal line begins with a dotted quarter note, followed by eighth and quarter notes. The piano accompaniment features a complex rhythmic pattern in the right hand and a more rhythmic bass line in the left hand.

aiz - li - go. Koks, dziļās ē - nās

The second system continues the vocal line and piano accompaniment. The vocal line has a dotted quarter note followed by a half note. The piano accompaniment includes dynamic markings of *pp* (pianissimo) in the right hand.

ti - nies, pār dzelmi no - lie - cas, Uz

The third system concludes the vocal line and piano accompaniment. The vocal line has a dotted quarter note followed by a half note. The piano accompaniment includes a dynamic marking of *p* (piano) in the right hand.

pui - si viļ - ņu aijās Tas do - mi - gi lū - ko

The first system of the musical score consists of a vocal line and piano accompaniment. The vocal line is written in a treble clef with a key signature of three flats (B-flat, E-flat, A-flat) and a 3/4 time signature. It contains the lyrics "pui - si viļ - ņu aijās Tas do - mi - gi lū - ko". The piano accompaniment is written in grand staff notation (treble and bass clefs) and features a complex, flowing arpeggiated pattern in the right hand and a more rhythmic bass line in the left hand. A triplet of eighth notes is marked with a '3' above it in the final measure of the system.

jas. „Teic, ve - cais koks, kam vienmēr Tik

p

The second system continues the musical score. The vocal line has the lyrics "jas. „Teic, ve - cais koks, kam vienmēr Tik". The piano accompaniment continues with the same arpeggiated texture. A dynamic marking of *p* (piano) is placed below the piano part. The system concludes with a fermata over the final measure of the piano accompaniment.

drū - mi tu no - rau - gies? Kad

The third system of the musical score features the vocal line with the lyrics "drū - mi tu no - rau - gies? Kad". The piano accompaniment maintains the arpeggiated accompaniment style. The system ends with a fermata over the final measure of the piano part.

lai - vā ga - rām sli - du, Kam satraukts novēr-

The first system of the musical score consists of a vocal line on a single staff and a piano accompaniment on two staves. The vocal line begins with a half note followed by quarter notes. The piano accompaniment features a flowing eighth-note pattern in the right hand and a more static bass line in the left hand. The key signature has three flats, and the time signature is 4/4.

sies?" Koks no - dreb baigā jaus - mā, Kad

The second system continues the musical piece. The vocal line has a few rests before entering with quarter notes. The piano accompaniment includes a dynamic marking of *p* (piano) and a fermata over a measure in the right hand. The bass line continues with eighth-note patterns. The key signature remains three flats.

vēs - ma za - rus glauž. Un sma - go likten-

The third system concludes the page. The vocal line continues with quarter notes. The piano accompaniment maintains its eighth-note texture. The key signature is still three flats. The system ends with a double bar line.

vēs - ti Tā tum - šās šalkas pauz: „Driz

The first system of the musical score consists of a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is written in a treble clef with a key signature of three flats (B-flat, E-flat, A-flat) and a 3/4 time signature. The lyrics are "vēs - ti Tā tum - šās šalkas pauz: „Driz". The piano accompaniment is written in a grand staff (treble and bass clefs). The right hand plays a series of chords, while the left hand plays a rhythmic pattern of eighth notes. The system ends with a double bar line and a repeat sign.

cir - vis ma - ni gā - zis, Lai,

pp

The second system of the musical score continues the vocal line and piano accompaniment. The vocal line is written in a treble clef with a key signature of three flats and a 3/4 time signature. The lyrics are "cir - vis ma - ni gā - zis, Lai,". The piano accompaniment is written in a grand staff. The right hand plays a series of chords, while the left hand plays a rhythmic pattern of eighth notes. The system starts with a piano (*pp*) dynamic marking and ends with a double bar line and a repeat sign.

bal - ti vi - zē - dams, No

The third system of the musical score continues the vocal line and piano accompaniment. The vocal line is written in a treble clef with a key signature of three flats and a 3/4 time signature. The lyrics are "bal - ti vi - zē - dams, No". The piano accompaniment is written in a grand staff. The right hand plays a series of chords, while the left hand plays a rhythmic pattern of eighth notes. The system ends with a double bar line and a repeat sign.

ma - na stā - va tap - tu

The first system of the musical score consists of three staves. The top staff is a vocal line in treble clef with a key signature of three flats and a common time signature. The lyrics "ma - na stā - va tap - tu" are written below the notes. The middle and bottom staves are piano accompaniment in bass clef, with the middle staff being a grand staff (treble and bass clefs) and the bottom staff being a single bass clef. The piano part features a steady eighth-note accompaniment in the bottom staff and sustained chords in the middle staff.

Tavs klu - sais mū - ža

The second system of the musical score consists of three staves. The top staff is a vocal line in treble clef with a key signature of three flats and a common time signature. The lyrics "Tavs klu - sais mū - ža" are written below the notes. The middle and bottom staves are piano accompaniment in bass clef, with the middle staff being a grand staff (treble and bass clefs) and the bottom staff being a single bass clef. The piano part continues with a steady eighth-note accompaniment in the bottom staff and sustained chords in the middle staff.

nams."

pp

The third system of the musical score consists of three staves. The top staff is a vocal line in treble clef with a key signature of three flats and a common time signature. The lyrics "nams." are written below the notes. The middle and bottom staves are piano accompaniment in bass clef, with the middle staff being a grand staff (treble and bass clefs) and the bottom staff being a single bass clef. The piano part features a steady eighth-note accompaniment in the bottom staff and sustained chords in the middle staff. The dynamic marking *pp* (pianissimo) is placed in the middle staff. The system concludes with a double bar line and a fermata over the final notes.

RAKSTNIEKU DEKLARĀCIJA

J. Sarma

Rakstnieku deklarācija ir dokuments, kas 1906. g. 7. augustā publicēts Rīgā žurnālā *Dzelme* ar virsrakstu „Mūsu mākslas principi” un ko parakstījuši deviņi rakstnieki: Ed. Cālītis, K. Krūza, Zemgaliešu Biruta, J. Akurāters, J. Jaunsudrabiņš, K. Strāls, A. Baltpurviņš, K. Jākobsons un K. Skalbe.

Deklarācija izraisīja plašu un sīvu polemiku avīzēs, žurnālos un pat atsevišķās grāmatās par un pret deklarācijā izteiktajām literārajām problēmām. Šī polemika iesniedzās otrajā gadu desmitā, un ne pirms, ne pēc tam latviešu literātūrā nav lasīti tik plaši literātūras satura un idejisko problēmu izvērtējumu raksti kā šīs polemikas laikā. Un varbūt, ka taisni tagadējā — latviešu literātūras stagnācijas — laikā būtu nozīme atskatīties uz laikmetu, kad tā daudzu problēmu un ideju brāzmīgajā saskarē tuvojās savam uzplaukumam.

Kas noticis pirms piecdesmit gadiem, pieder vēsturei, un ir velti to cildināt, pelt vai tiesāt. Bet ar labu gribu no vēstures var dažu ko mācīties, jo tā rāda, ka laiks nereti atkroņo kādreiz augsti cildinātas patiesības, izskaidro parādības, kas likušās neizskaidrojamas, un dažreiz paceļ to, kas turēts par sīku un neievērojamu, kā cildenu nākotnes sagatavotāju cēloni vai pamatu.

Šķiet, ka nebūs pārspilējums, pieņemot, ka 20. g. s. pirmā gadu desmita centrālais un sekām bagātākais notikums visā latviešu dzīvē ir 1905. g. nemieru kustība, kas rada lielas pārmaiņas arī literātūras stāvoklī. Tomēr piešķirt tai šī stāvokļa pārmaiņas ziņā tik lielu nozīmi, kā to dažreiz dara, šķiet, nav īsta pamata, jo dažāda laba parādība, kas tagad kļūva redzama visā pilnībā, bij dzimusi un augusi jau pagājušajos gadu desmitos.

Kaut gan latviešu apdzīvotā teritorija jau kopš 18. g. s. bij pakļauta Krievijai, paši latvieši kultūrālā ziņā to jūt maz. Viss mainījās ar 19. g. s. 80. gadiem, kad visās Baltijas guberņās jo augstu vilni uzsit *rusifikācija*, kas šo zemju

kultūras dzīvē ienes citus akcentus. Līdz rusifikācijas sākumam lielākie kultūras centri, kas vairāk vai mazāk šeit noteica garīgos mērķus, bij vāciskā Rīga un Tērbata. Kaut abas augstskolu pilsētas, literārā ziņā tās ir beztradīciju mazpilsētas, kas nav spējīgas dot nekādus ierosinājumus, nedz arī kaut cik apgaismot to, kas notiek Eiropas modernajā mākslā resp. literātūrā. Kad latviešu skolnieki skolās, kur par mācības valodu kļūst krievu valoda, iepazīstas ar krievu literātūru, kur bez romantiķiem Aleksandra Puškina (1799 - 1837) un Ivana Turgeņeva (1818 - 1883) sastop arī spilgtos psihologus Ļevu Tolstoju (1828 - 1910) un Fjodoru Dostojevski (1821 - 1881), tas nevar palikt bez dziļa iespaida (L. Tolstoja *Kaŗš un miers* iznāk 1869., *Anna Karēņina* 1877. gadā, F. Dostojevskas *Noziegums un sods* iznāk 1866., bet *Brāļi Karamāzovi* 1879. g.). Sava nozīme varēja būt arī tā laika krievu ievērojamajam kritiķim, krasi materiālistiski noskaņotajam Visarionam Beļinskim (1811 - 1848).

Būtu varbūt pārdroši apgalvot, ka abi autodidakti — tautskolotāji Kaudzītes Matīss un Reinis — pazinuši Tolstoja un Dostojevskas darbus, pirms bij iznākuši viņu *Mērnīeku laiki* (1879), bet ka viņi pazinuši N. Gogoļa (1809 - 1852) *Mirusās dvēseles*, šķiet neapšaubāmi, jo šis darbs bij ietilpināts skolu programmās.

Nav jābrīnās, ka taisni skolotāji, kas nākuši no krievu semināriem, kā A. Kaŗoks (1863 - 1893), P. Sarķis (1862 - 1895), Āronu Matīss (1858 - 1939) u. c., ir tiklab savos tīri literārajos, kā arī kritiskajos darbos spilgti reālistiski noskaņoti. Tāpēc, kad parādās J. Lautenbacha (1847 - 1928) romantiskais eposs *Zalkša līgava*, ar kuŗu autors cerējis ievadīt tautiskās dzijas atjaunošanu, pret to rodas iebildumi, kuŗos gan daudz runāts par to, vai dzejai jābūt ar vai bez atskaņām, bet kas patiesībā vērsti pret romantismu. Uzvarētājs plašajos un asajos polemiskajos rakstos šai lietā paliek Kaudzītes Matīss ar savu reālistisko lietu vērojumu. Vēl asākā veidā ķilda ap *Zalkša līgavu* noris dažus gadus vēlāk, un uzvarētājs tajā atkal ir tautskolotājs — Teodors Zeiferts (1865 - 1929) ar savu prasību pēc laikmetam piemērotas dzijas.

Šo literāro ciņu laikā, kas plašākas aprindas skaŗ diezgan maz, pietuvojas 19. g. s. pēdējais gadu desmits. Tā sākumā (1892.) parādās Tērbatas studentu pulciņa sastādītais rakstu

krājums *Pūrs*, kas pasvītroti sludina materiālistisko pasaules uzskatu. A. Dauges raksts „Vēstures likumi” šai rakstu krājumā ir pirmais raksts latviešu valodā, kur sludināts marksisms. Taču *Pūra* lasītāju skaits ir pārāk niecīgs, to lasa šauras inteligences aprindas, un marksisma propagandai ir tīri teorētiska nozīme. Pavisam citādi tas ir ar Maskavas universitātes studenta J. Jansona (J. Brauna, 1872-1917) priekšlasījumu „Domas par jaunlaiku literātūru”, ko viņš pirms nolasa Liepājā, bet pēc tam 1893. g. rudenī Jelgavā Kurzemes brīvlaišanas svētku priekšvakarā 28. aug. rīkotajā literārajā vakarā. No tā redzams, ka latviešu literātūru Jansons pazīst vāji un ka tā viņu patiesībā neinteresē kā kāda mākslas attīstības parādība, bet tā viņam ir līdzeklis, ar kuŗa palīdzību pierādīt kādas savas iepriekš pieņemtas domas. Viņš gan jau ievadā aizrāda, ka nespēj dot par latviešu literātūru kopīgu pārskatu un negrib uzstāties kā kritiķis, bet kā publicists. Tā sevi nobruņojis, viņš nu, atsaukdami uz atsevišķām vietām atsevišķu rakstnieku darbos, apgalvo, ka latviešu literātūrā valdot salkanība, pilnīgs tukšums un nenozīmīga tautības cildināšana. Viņš uzbrūk erētismam, jo tas visur velkoties cauri kā gaŗkātaini glumi ūdensaugi caur piestigušu dumbraīnu muklāju. Latviešu rakstnieki vispār atturot sievieti no pilnīgas un plašas dzīves, un uzskatot to tikai par vīrieša iegribu kalponi. Tālāk viņš pasaka, ka latviešu rakstnieka darbos trūkstot jebkādu dziļāku domu un vispār jebkādu motīvu. Runādams par apzinīga tautieša pienākumiem, Jansons saka, ka tie tiekot saprasti tikai līdzīgi Jāņu vakaru svinēšanai. Tāpat viņam nepatīk rīcība, kas mēģina glābt no aizmirstības tautas gara mantas. Viņa acīs viss tas ir sausa etnografija, ko nevar pielīdzināt dabas zinātnēm. Galvenais neesot tautas savādīgums, bet labklājība, pie kam tautas mīlestībai jābalstoties uz zemo šķīru stiprā un drošā pamata. Beidzot Jansons prasa, lai rakstnieki uz dzimtenes izkaltošajiem un izdeģušajiem pamatiem pludinot citu tautu varenās un spēcīgās idejas.

J. Jansona priekšlasījums atstāja iespaidu mazāk ar pašu saturu, kā ar priekšnesuma drosmi un pārlicību. Kaut neanalizēdams un bez lietiskiem pierādījumiem, viņš ar savu kodīgo, veiklo un gleznaino valodu pārlicināja klausītājus,

kuŗu zināšanas literatūras izpratnē nebij necik stipras, ka viņa domas pareizas. Vēl lielāku ievēribu Jansona domas ieguva pēc tam, kad paplašinātā veidā viņa referātu iespieda laikraksts *Dienas Lapa*, kuŗas redakcijā arī viņš pats strādāja kādu laiku. Jansona domu pretinieki grupējās ap laikrakstiem *Baltijas Vēstnesis* un *Balss*, kam vēlāk pievienojās arī *Mājas Viesis*. Ievērojamākais pretraksts, kuŗā netrūkst zināšanu un arī asprātības, ir kādas Brunhildas (īstais vārds nav droši zināms) parakstīts. R. Blaumanis isā rakstiņā norobeņojas no Brunhildas domām un nosauc tās par rupjām, jo Jansons runājis patiesību un visi nopietni domājošie rakstnieki atbildēšot Jansonam lietišķi, ar saviem darbiem.

Lai kā, Jansona asais raksts bij sadalījis sabiedrisko domu, tā ka nu radās vecie un jaunie, kas aizstāvēja divus domu un literatūras virzienus, pie kam pēdējie ieguva apzīmējumu — *jaunstrāvnieceki*, bet pirmie — buržuji un atpakaļrāpuļi. Jaunstrāvnieceku domas aizstāvēja *Dienas Lapa*. Kad tās vadība nonāca P. Stučkas (1865-1932), bet pēc tam J. Pliekšāna - Raiņa (1865-1929) rokās, kas abi bij studējuši Pēterburgā, *Dienas Lapa* kļuva izveidota par organu, kas vairāk vai mazāk atklāti propagandēja marksistiskās teōrijas. Tur arī parādījās apskati un pārspriedumi par to krievu rakstnieku darbiem, kas atbilda J. Jansona prasībām. Aizstāvēdamies pret pārmetumiem par latviešu literatūras ārdišanu, Jansons tad atzina gan latviešu literatūras darbus par lietojamiem, bet tikai „labākās familijās”, kamēr zemākajām un trūcīgajām šķirām tie neesot derīgi. *Dienas Lapa* vadībai par labu jāsaka, ka tā šai laikā deva saviem lasītājiem arī tiešām labus sveštautu rakstnieku darbus labos latviskos tulkojumos, tā pieskaņojot lasītāju gaumi Jansona prasītajām citu tautu idejām.

Literārās ķildas šai laikā dabūja jaunu vielu un pieņēmas plašumā, kad uz Rīgas latviešu biedrības skatuves parādījās vācu rakstnieka H. Zudermaņa (1857-1928) luga *Gods* (Miķeļa Valtera tulkojumā) un drīzi pēc tam Aspazijas (Elzas Rozenbergas, 1868-1943) *Zaudētās tiesības*. Zudermaņa lugu vecie atzina par latviešu tikumības maitātāju, kamēr jaunajiem likās, ka tā modinot no miega un panākot labošanas. Tāpat arī Aspazijas lugā jaunie redzēja patiesi tēlotus cilvēkus, dzīves īstenību, kamēr otra puse apgalvoja, ka

Aspazija ar šo lugu nokāpusi no dzejas debesīm, kur mitusi rakstīdama savu Vaideloti, prozas dubļos. Polemika par abām minētajām lugām jo gaiši parādīja principus, kuŗiem pievērsās jaunie: proti — literātūra un māksla ir problēmu uzstādītājas, kas jāatrisina, lai novērstu sabiedrības ļaunumus. Šai pašā laikā kā jauno aizstāve un Vakareiropas mākslas populārizētāja nostājas avīze *Mājas Viesis*, kuŗu vada Dr. P. Zālīte. 1895. g. beigās pie tās nodibinās mēnešraksts — žurnāls *Mājas Viesis Mēnešraksts*, pie kuŗa saistās daudzi no pazīstamākiem rakstniekiem. Kad izcēlās polemika Zudermaņa Goda un Aspazijas Zaudēto tiesību lietā, *Mājas Viesis* stingri un noteikti nostājās jauno pusē un kļuva uzskatīts kā jaunstrāvnieku līnijas vedējs. Tomēr par sociāldemokrātisku organu tas nekļuva, un latviešu marksistu grupa palika no tā savrup. Modernie centieni *Mājas Viesī* un tā *Mēnešrakstā* izpaudās jo īpaši zinātnē un literātūrā, un šai ziņā *Mājas Viesis* apvienoja darbiniekus, kuŗu politiskie uzskati bij dažādi.

Kad *Mājas Viesī* parādās kāds naturālistiski veidots stāsts (Zeltmaša „Vijolītes”), izceļas tikpat asa polemika kā Zudermaņa Goda dēļ. Tāču tai ir vēl plašāka nozīme. Stāstu vācu tulkojumā iespīež arī vācu avīze *Düna Zeitung*, lai ar to rādītu, ka latviešu jaunstrāvnieki ir nevien modernisti, bet arī politiskie radikālisti. No jaunstrāvnieku aprindām radās pretraksti, ķildā iejaucās arī citi vācu laikraksti, un jautājums pārsniedza latviešu sabiedrības robežas, tā ka par to sāka interesēties arī krievu valdības aprindas. Protams, ka tām visvairāk interesēja lietas politiskā pusē, un tās drīzi pārliecinājās, ka bīstams ir nevis *Mājas Viesis* ar modernās literātūras propagandu, bet gan J. Pliķšāna - Raiņa ideju paudēja marksistiskā *Dienas Lapa*. 1897. g. krievu policijas rokās bij visas vajadzīgās ziņas par marksistu rīcību, un visus to galvenos vadoņus apcietināja, tiesāja, bet pēc tam izsūtīja uz attālākiem Ziemeļkrievijas apvidiem vai arī izvietoja pa cietumiem. Tikai dažiem izdevās paglābties ārzemēs. Kā Rainis, tā arī viņa svainis P. Stučka nokļuva attālajā Vjatkas guberņā, bet J. Jansons Smoļenskā.

Tā pienāk gadsimtenū maiņas gadi, kad liekas, ka latviešu literātūrā iestājies it kā apstikums, jo iznāk maz grāmatu, ir pāris žurnālu. Vecākie rakstnieki maz redzami, bet avīžniecība uzplaukst, un avīzēs parādās jaunu dzejnieku vārdi.

Gan jau 19. g. s. beidzamajos gados parādās Poruka „Pērļu zvejnieks” (1895), Rainis cietumā tulkoja Ģētes *Faustu*, un Puškina un Lermontova darbus, žurnālā *Austrums* iespiests A. Niedras (1871-1942) romāns „Liduma dūmos”, *Mājas Viesa Mēnešrakstā* Plūdoņa (1874-1940) „Atraitnes dēls”, R. Blaumaņa (1863-1908) „Salna pavasarī”, „Purva bridējs” un citi stāsti, Saulieša (1869-1933) stāsti u. t. t. Teodors Zeiferts pulcina rakstniekus ap literāro rakstu krājumu *Jaunā raža* (1898-1910).

Bet līdz tam neredzēts jaunu rakstnieku ieplūdums latviešu literātūrā sākas ar 20. g. s. pirmajiem gadiem, kad kļūst pirmo reizi redzamas tagad mums tik labi pazīstamas sejas: J. Jaunsudrabiņš (dz. 1877), K. Skalbe (1879-1945), V. Eglītis (1877-1945), V. Dambergs (1886-1960), K. Krūza (1884-1960), J. Akurāters (1876-1937), E. Virza (1883-1940), Fr. Bārda (1880-1919) un daudzi citi.

1905. g. notikumu priekšvakara atmosfēras izjūta aizrauj sev līdz arī dažus jaunos rakstniekus, kamēr citi ir šo notikumu noteikti un asi pretinieki. Jau 1903. gadā no trimdas atgriežas Rainis un arī J. Jansons. Parādās Raiņa revolūcijas priekšnoskaņām veltītais dzejoļu krājums „Tālas noskaņas zilā vakarā” (1903) un „Uguns un Nakts” fragmenti. (Pilnīgi viss darbs iespiests 1905. g. *Mājas Viesa Mēnešrakstā*.) Abi šie Raiņa darbi atbilst prasībām, kādas J. Jansons stāda latviešu literātūrai — tie ir ar idejām bagāti un pilni cīņas spara pret apspiedējiem zemāko šķiru ienaidniekiem. Tā kā tie ir arī ievērojami mākslas darbi, tad noder par paraugu kā J. Jansonam, tā arī citiem, vērtējot pārējo rakstnieku darbību. Šī kritika ir asa un nesaudzīga, un tā kā pretējā pusē nav neviena, kas spētu ar tādu pat bravūru un patosu noraidīt Jansona programmatiskos uzbrukumus, tad rodas iespaids, ka latviešiem vairs ir tikai viens īsts dzejnieks, bet visi pārējie nemākuļi un sava laikmeta un tā mākslas nesapratēji reakcionāri. Jansonu jo centīgi atbalstīja J. Asars (1877-1908) un V. Dērmanis (1875 - nezināmā gadā izbeidzis savas gaitas Padomju Krievijā). Asars bij mazāk partijas dogmatīķis kā Jansons ar Dērmani, un viņa kritikas, cik tālu tās balstās uz francūža Ipolita Tēna (1828-1893) vai dāņa Georga Brandesa (1842-1927) filozofiskajām vai literātūrkritiskajām atziņām, lasāmas ar interesi.

Kad 1905. g. oktobrī politisko notikumu ietekmē krievu valdība atsakās no grāmatu un laikrakstu iepriekšējās cenzūras, sarodas daudz jaunu laikrakstu, kur arī rakstniekiem rodas vairāk brīvu vietu viņu darbu ievietošanai. Par *Dienas Lapas* redaktoru kļūst J. Jansons un iegūst ar to daudz iespēju bez politiskajām lietām arī literārajās. Bet šīs iespējas ir īslaicīgas, jo jau tā paša gada beigās sākas avižu konfiskācija un slēgšana. Bet tā kā paliek spēkā periodisko izdevumu pieteikšanas kārtība (agrāk bij koncesiju sistēma), tad slēgto laikrakstu vietā tūlīt rodas jauni. Valdības spaidi tomēr kļūst arvien smagāki, tā ka eksistēt var tikai konservatīvie un liberālie izdevumi, bet marksistiskajiem jānoslēpjas pagrīdē līdz ar to darbiniekiem. Tāpēc 1906. g. sākumā tiklab J. Jansons, kā P. Stučka un arī Rainis paglābjas ārzemēs.

Vēl 1905. g. izbeidzas visi vecie žurnāli un to vietā iznāk tikai viens jauns — *Kāvi*. Ap to tad arī pulcējas rakstnieki, kuŗu politiskā pārliecība ir visai nevienāda. Žurnāla redaktors ir K. Skalbe, bet tā līdzstrādniekos redz A. Austrīņu, K. Krūzu, A. Baltpurviņu, E. Cāli, V. Eglīti, K. Jākobsonu, A. Apsesdēlu, E. Treumani, Akurāteru, un arī Raini un citus. Ar to izskaidrojams, ka *Kāvos* iespiests gabals no Akurātera „Pestītāja”, bet tam blakām A. Bēbeļa apcerējums „Nākotnes sabiedrība.” Protams, ka šādos apstākļos uz ilgāku labu sadzīvošanu nebij ko cerēt. Drīzi vien *Kāviem* vajadzēja izturēt ļoti asu marksistu kritiku. Pēc otrās burtnīcas žurnālu aizliedza. Par *Kāvu* turpinājumu var uzlūkot K. Skalbes rediģēto rakstu krājumu *Ziemas naktis*, kur viņš jau asi uzstājas pret marksistu kritiķiem. „Ja notiktu tā”, Skalbe saka, „ka rakstnieki atteiktos no sevis un saviem pārdzīvojumiem, un rakstītu tikai to, ko viņiem liek viena vai otra sabiedrības daļa, tad izceltos gaŗa rinda pelēku liekuļu, pelēku neīstu darbu, no kuŗiem nevienam nebūtu ne auksti, ne karsti”.

No *Kāviem* daudz neatšķiŗas *Pret Sauli*, mākslas un literātūras mēnešraksts, kas sāk iznākt 1906. g. janvārī un kam par izdevēju parakstās Latviešu sociāldemokratu savienība (tā jāatšķiŗ no latviešu strādnieku sociāldemokratiskās partijas), bet redaktors ir J. Akurāters, vēlāk J. Jaunsudrabiņš. *Pret Sauli* pirmkārt grib būt mākslas žurnāls un iepazīstināt lasītājus ar ievērojamākajiem modernās mākslas pārstāvjiem,

sniedzot reprodukcijas un garākus apcerējumus. Literārajā daļā vēl atlikuši vairāki no *Kāvu* līdzstrādniekiem, tomēr vērojams, ka žurnāls sliecas uz to jauno pusi, ko labprāt apzīmē par *dekadentiem*. Tur V. Egliša tulkojumā lasāmi krievu simbolistu Konstantīna Baļmonta (1867-1942) un Vjačeslava Ivānova (1866-1949) dzejoļi, kā arī Oskara Uailda (1856-1900) un Fr. Ničes (1844-1900) darbu fragmenti.

Kad *Pret Sauli* aizliedz, tā vietā parādās literārs mākslas žurnāls *Dzelme*, kam par redaktoru parakstās K. Strāls (dz. 1880). No vecākajiem rakstniekiem žurnāla līdzstrādniekos ir R. Blaumanis, no jaunajiem un visjaunākajiem J. Miķelsons (Haralds Eldgasts, 1882-1926), V. Dambergs, Ed. Virza, Ed. Vulfs (1886-1919) u. c.

Šai laikā attiecības dažādu rakstnieku grupu starpā turpina saasināties, līdz beidzot centieni kļūst tik pretstatīgi, ka grupa rakstnieku nāk kopīgi klajā ar savu mākslas motīvu paskaidrojumu. Tas parādās žurnāla *Dzelmes* pirmā gada 5. burtņīcā ar virsrakstu „Mūsu mākslas motīvi”, un to 1906. g. 7. augustā parakstījuši jau šī raksta sākumā minētie 9 rakstnieki.

Šis motīvācījas jeb, kā to parasti apzīmē, Rakstnieku deklarācijas saturs īsumā ir šāds: Jo lielāks kāds mākslinieks, jo vairāk tas atbrīvojies no liekā, nejaušā, kas to saista pie vispārējā un pie gadījuma, tā dvēseli saistīs dievības dvesma, tas sajutīs dievišķīgi skaisto un nemirstīgo. Vienīgi reālais, ko var saprast un aptvert cilvēka apziņā, ir viņa dvēseles dziļākie pārdzīvojumi, mirkļi, kad viņš kā no kādas augstākas vietas pārredz un uzņem sevī plašu, neskaitāmu brīnumu pilnu pasauli. Ja kāds, kas dziļi izjutis, cik neizsmeļami ir šīs pasaules spēki, kaut ko radīs, tad tas būs mākslas darbs. Dvēselē atspoguļojas visa pasaule, visu lietu sākums un beigas, dzīvība, nāve un mūžība. Tur atspīd cilvēces sapņi un cenšanās, sāpes un izmisums, mūžīga tiekšanās pēc skaistuma un patiesības. Mākslinieks skatās cilvēka dvēselē kā kādā ezerā, redz tur tūkstoš brīnumus un veido tos par daļiem tēliem — simboliem. Šais simbolos, kā klintīs kalti, uzglabājas mūžīgie raksti par cilvēces cenšanos pēc atpestīšanas un pilnības. Lielos mākslas darbos iezīmējas cilvēces ceļš. Šādi mākslas darbi savilņo cilvēku dvēseles un paceļ augstākā stāvoklī katru, kam pieskaņas mākslas dvesma. Mākslas

darbi rada cilvēku dvēselēs iekšēju liesmu, kam nav nekā kopēja ar kāda laika parastām domām un spriedumiem. Māksla apgaismo un modina reliģiskās ekstazes noslēpumus, un vienīgā un patiesā nākotnes reliģija būs skaistuma reliģija.

Atzīmējuši šos mākslas motīvus, deklaranti turpina, ka viņi vēl ir nesaprasti, un sabiedrībā valda uzskati, ka mākslai jānodod kāds tiešs labums, ka tai jāpropagandē viens vai otrs pasaules vai šķiras uzskats un jābūt dogmatiski progresīvai šīsdienu nozīmē. Dzird nodeldētas frazes par to, ka „mākslai jākalpo sabiedrībai” vai arī „mākslai jākalpo mākslai”. Tam pretī deklaranti pasvītro, ka neuzskata mākslu par sabiedrības kalponi, ne arī par kādu līdzekli, bet tā ir pats mērķis. Mākslā jānotēlojas dvēseles stāvoklim, un mākslinieks ir tas, kas spēj šo stāvokli izteikt dzejā, mūzikā, gleznā, marmorā. Ja apkārtējā daba un citi cilvēki dvēselē modina dziļus un skaistus mirkļus, mūžības domas, izmisumu vai gaviles, tad mākslinieks ir tas, kas visu to spēj darīt mūžīgu. Bet ja viņš to ir darījis, tad viņam vienalga, vai to cildina vai nopel, lād vai vainago.

Cilvēku vairums ir tālu no šādi saprastas mākslas. Pūlis neilgojas pēc dvēseles atsvabināšanas, bet visu vērtē pēc tā, cik kas ir derīgs vai nederīgs. Pirmā vietā tam ir nepieciešamas vajadzības — ēdiens, apģērbs, dzīvoklis. Vairums līdzinās aklam, kas tausta ceļu rokām, un ir laimīgi, ja nenokļūst no viegli pazīstamiem un pierastiem priekšmetiem. Tie dzīvo un mirst, bet nezina, ka ir arī zvaigžņotas debesis un ziedoša zeme. Bet kad pēc dzīvē nepieciešamajām vajadzībām reizi tomēr pienāk arī kārtā grāmatām, gleznām, teātra izrādēm, tad tūlīt jautā: cik derīgs ir kāds dzejdarbs, kāda glezna un kādu labumu tā atnes tautai? Un ja kāds mākslas darbs neaizstāv zināmas šķiras intereses, tad tas der tikai vieglam laika kavēklim, izklaidei. Tas mākslinieku pazemo, pie kam ļaunākais ir, ka derīguma jēdzienu ir tikpat daudz, cik dažādu šķiru un pat personu. Neviens neprasa, ko domā mākslinieks pats, bet gan, ko uzskata par labu kāda sabiedrība vai šķira. Ja mākslinieks nepakļaujas šīm prasībām, tad kritika to apzīmē par atpakaļrāpuli, buržuju, anarchistu, izvirtuli u. t. t. Ja mākslinieks grib dzīvot, kā to dara visi citi, viņam jāuzmana, par cik sabiedriskais vai morālais vēja rādītājs pagriezies uz vienu vai otru pusi, lai zinātu,

kāda satura jābūt nākamajam stāstam vai gleznai. Tikai tā viņš var cerēt, ka nopelnīs sev uzturu. Sava „es” māksliniekam nedrīkst būt, tam jākalpo dažādām šķirām, kuŗas pat lielākās un tragiskākās parādības tautu dzīvē un līdzī tam arī mākslu novedušas ikdienībā un banālītātē.

Nemot attēloto stāvokli vērā, deklaranti jūt, ka tas var uz ilgiem gadiem aizkavēt latviešu mākslas attīstību, un tāpēc negribot klusēt un atstāt mākslu kalpones lomā, bet nākot klajā ar savu paskaidrojumu. Viņi neuzskatot sevi par kādu mākslas arteli, bet par atsevišķiem indivīdiem, kam viena kopēja jūta: kaŗot pret mākslas un mākslinieka profānāciju. Viņi bez tam domājot, ka šāda kopība var pasargāt jaunos mākslas censoņus no nejaušībām, nenoteiktības mākslas meklējumos un no mākslai nevajadzīgiem mēģinājumiem, bet to vietā tuvināt individuālistus, apgaismot tiem ceļu, dot virzienu, pastiprināt un noskaidrot centienus un patstāvību.

Beidzot deklaranti saka, ka ļaujot sabiedrībai spriest par viņiem pēc savas pārliecības kā par sabiedrības locekļiem, bet kā rakstnieki un dzejnieki turēšoties pie *individuālistiskajiem* principiem, jo gadu tūkstošu ilgā mākslas attīstības gaita savā būtībā palikusi nemainīga. Gan atzīdami, ka, būdami sava laika pilsoņi, viņi cieši saauguši ar tā psiholoģiju un saprotot, ka lielā cīņā ir liels skaistums, un varot to parādīt arī savos darbos, bet darīšot to tikai tā, kā paši sajūt, bet ne tā, kā to pavēlot viena vai otra sabiedrības šķira.

Solidamies vest tautu pie patiesa skaistuma un mākslas atzīšanas, deklaranti aicina atsvabināties no vidusceļa gājējiem, apstākļiniekiem un pseudonacionālistiem, kas vienumēr stāvējuši starp mākslu un tautu.

Deklarāciju nav parakstījis neviens no vecākajiem rakstniekiem, tāpat kā arī daļa no tiem, kas paši darbojušies līdzī gan *Kāvos*, gan arī *Dzelmē*, no kā jāspriež, ka tā izsaka šaurākas jauno rakstnieku grupas pārliecību. Nav tagad arī zināms deklarācijas tiešais autors, un jāpieņem, ka tā radusies uz kādu kopēju pārrunu pamata. Visi deklaranti ir jauni cilvēki, vecākajam no tiem (A. Baltpurviņam) ir 35, bet jaunākajam (K. Krūzam) 22 gadi. Tomēr, ar visu to, deklarācija nav uzbrukuma spara diktēts cīņas raksts, bet gan drīzāk diezgan mierīgs savu principu apgaismojums

līdz ar mazliet rezignātiem pārmetumiem sabiedrībai par vienaldzību pret šiem principiem. Nav tieši pasvītroti arī nekādi teorētiski vadmotīvi, un var pieņemt, ka tādu nav bijis, bet autori visumā turējušies pie tai laikā daudz lasīto Vakareiropas rakstnieku Knuta Hamsuna (1859 - 1952), Staņislava Pšibiševska (1868 - 1927), Gerharda Hauptmaņa (1862 - 1946), Morisa Materlinka (1862 - 1949), Henrika Ibsena (1828 - 1906) u. c. tiešiem paraugiem. Šo rakstnieku darbus varēja lasīt labos krievu vai vācu tulkojumos. Kā Hauptmaņa, tāpat arī Ibsena darbus spēlēja arī Rīgas teātros. Kaut varbūt arī mazākā mērā, tomēr zināma ietekme varēja būt arī Antona Čehova (1860 - 1904) darbiem, jo īpaši drāmatiskiem. Daži Ibsena un Hamsuna darbi ir pašu grupas dalībnieku latviskoti.

Dzelmes deklarāciju nav parakstījis Viktors Ēglītis un arī tie jaunie dzejnieki, kas vairāk vai mazāk ar viņu vienādos uzskatos: Fallijs (1877 - 1915), V. Dambergs, E. Virza. V. Ēglītis ir labākais teorētiskis visu jauno dzejnieku starpā. Nogājis gaŗu attīstības ceļu no spilgta reālista līdz galējam simbolismam, daudz domājis, daudz lasījis, personīgi saskardamies ar ievērojamiem krievu dzejniekiem Valēriju Brju-sovu (1873 - 1924), A. Remizovu (dz. 1877) u. c. un studējot klasisko literātūru, V. Ēglītis ir tālu priekšā *Dzelmes* rakstnieku grupai, lai ietu ar to pilnīgi vienu ceļu.

Nav parakstījis deklarāciju arī Fricis Bārda, kas savu pārlicību vēlāk deklarējis priekšlasījumos „Romantisms kā mākslas un pasaules uzskatu centrālproblēma” un „Prāts un mūžības jautājumi”, kur pasvītro franču filozofa Anrī Bergsona (1859 - 1941) domas, ka prāts, racionālā domāšana nevar atklāt dzīves patiesību un ka vienīgie spēki, kas spēj rādīt dzīves būtību, ir dvēseles spēki.

Otrs spilgti izteiktais romantiķis Jānis Poruks, kuŗš gadu ziņā (1871 - 1911) varētu ietilpt deklarantu grupā, līdzīgi Bārdam iet īpatnus ceļus. (Tos mazā brošūrā mēģinājis noskaidrot V. Ēglītis.) Bez tam Poruks šai laikā ir jau garīgi sasirdzis.

R. Blaumaņa nostāja ir nenoteikta — kaut viņš arī zināmā mērā simpatizē deklarantiem, dažs kas to rīcībā viņam nav pieņemams, un viņš neatsakās tos piezobot.

Rainis, kas deklarācijas parādīšanās laikā jau ir ārzemēs, savā 1907. g. 12. 2. dienas grāmatas atzīmē raksta: „Rainis nepadodas birgeļu mākslai. Dibina savu proletāriāta mākslu. Vēl neprot, jo jauns, nezina, kur to ierindot. Pilnīgi skaidrs, galīgi bez metafizikas, mācekļis no Marksa, Macha, Dīcgena, Darvīna. Un dekadenti ved atpakaļ demonus, absolūtus un visu metafiziku?...”

Tā paša gada 9. 5. dienas grāmatas atzīmē lasāms: „Mūsu laiks ir stiprs laiks. Varonība un tomēr visaugstākā cieņā dekadenti? Ja laiks nav varonis viens, nav vienas tautas, kas iztaisa laiku, — ir šķiras un katrai šķirai savi jūtu izteicēji...” Kaut Raiņa stils neskaidrs, viņa doma ir skaidra: to, ko deklaranti uzskata par visļaunāko — šķiru mākslu — to Rainis 1907. gadā pieņem par vienīgi isto un patieso mākslu.

Kaut ar īpatnēju pārliecību, bet citādi karsts 1905. g. ideju aizstāvis, arī V. Plūdonis nevar būt vienās domās ar deklarācijas parakstītājiem.

Ir redzams, ka deklarācija vērstā pret *reālistisko* mākslas izpratni, kas pagājušos deviņdesmitajos gados J. Jansona propagandēta bij stājusies pretī agrākajām literārajām tradīcijām. Bet acīmredzot tā nebija varējusi valdīt ilgāk par desmit gadiem, kad tai stājās pretī nevien toreiz tiesātie vecie, bet arī grupa pavisam jaunu rakstnieku. Pa daļai tas izskaidrojams ar politiskajiem notikumiem, kas gribēja savā burzmā ieraut arī mākslu. Bet to nevarēja pieņemt tie, kam mākslas būtības izjūta bija dziļāka un kas tāpēc nespēja pakļauties ikdienas prasībām. Tomēr revolūcionārā kustība, kas daudz ko centās satriekt drupās, ietekmēja arī tās noliedzējus, un tie centās atbrīvoties ne tik vien kā no sabiedrisko šķiru prasībām, bet arī no tradīcijām, ar ko kļūst saprotama necieņa tiklab pret „pūli”, kā arī pret „pseudonacionālistiem”. Centrālajā vietā nostāda *individuālītāti*, un tai par labu ziedo visu citu.

Bet, kā jau minēts agrāk, deklarantiem nav tik drošu teorētisku pamatu, kas tos spētu saistīt visus vienādā mērā. Viņu prasībās izpaužas pretrunīgas domas, kāpēc rodas neskaidras, kas atņem viņu vienotībai spēku un novērš no tās plašākas sabiedrības atbalstu. Žurnāls *Dzelme*, kurā deklarantiem bija iespējams sevi aizstāvēt un arī saistīt pie sevis jaunus spēkus, drīzi ir spiests savas gaitas izbeigt, ar ko

arī deklarantu grupa kā vienība izbeidz eksistēt, un tās atsevišķajiem locekļiem jāmeklē sev pajumte dažādos preses organos, kas atkal savukārt tos attālina citu no cita. Bet pretiniekiem ar to nepietiek. Apzīmēdami dzelminiekus par dekadentiem, atpakaļrāpuļiem un sabiedrības ienaidniekiem, viņi tiem uzbrūk gaŗās un plašās kritikās. Paliekamā un koncentrētā veidā tās apvienotas trijās atsevišķās grāmatās. Gadu pēc deklarācijas parādīšanās — 1907. g. — iznāk J. Jankava (1886 - 1918) grāmata *Vecie elki mūsu jaunākajā literātūrā*. Gadu vēlāk tai seko J. Jansona grāmata *Fauni vai klauni*, bet 1910. g. iznāk J. Jankava otrā grāmata *Viņu māksla*. Jankavam un Jansonam piebiedrojas Andrejs Upītis (dz. 1877), kas līdz 1905. g. sadarbojās ar Andrievu Niedru.

Lai saprastu Rakstnieku deklarācijas nozīmi, kas savu jēgu nav zaudējusi vēl tagad, kad individa un līdz ar to gara brīvības jautājums šķiet kļuvis jo ass, varbūt nebūs lieki isumā apskatīt kā J. Jankava, tā arī J. Jansona un A. Upīša domas, kā arī to, ko pret tām teikuši viņu pretinieki, deklarācijā izteikto domu aizstāvji.

Jāsaka, ka J. Jankava grāmatas *Vecie elki* saturu isumā raksturo jau tās moto, kas skan tā:

„Jaunā patiesi proletāriskā kultūra, proletāriāta morāle un māksla radīsies nevis aiz (?) inteligences rakstāmā galda izperināta, — tā tiks izveidota un ar katru dienu jau tiek veidota smacīgajā darbnīcā, kur bez apstājas sit smagais darba āmurs un līdz ar dažādām turgus precēm izkaļ arī jaunu cilvēka psiholoģiju. Tā ir strādnieka — ražotāja psiholoģija, kuŗa ir pilna nedzēšama naida pret visiem liekēžiem — patērētājiem, pret visu tagadējo „civilizēto” kungu sabiedrību: nevien pret buržujiem — kapitālistiem, bet arī pret nederīgajiem inteligentiem, jo inteligents, kuŗš nekalpo proletāriāta šķiras vajadzībām, bet tomēr patērē proletāriāta ražotās vērtības, ir gluži tāds pats trans jeb parazīts, kā kuŗš katrs kapitālists — izsūcējs...”

Grāmatas 10 nodaļās J. Jankavs tad skaidro, kas ir vēsturiskā materiālisma principi literātūras kritikā, kas šķiru māksla, kādi ir „slimās mākslas” (jālasa — dekadentu) socioloģiskie un psiholoģiskie pamati, kas ir slimā intelligence un tās dažādie tipi, un kas beidzot ir jeb, labāk sakot, kādai būtu jābūt jaunai pasaulei un šīs jaunās pasaules mākslai.

Šo jauno pasauli skaisti raksturojot (pēc J. Jankava domām) J. Rainis šādiem vārdiem: „Mēs neapslāpējamās mūžu ilgās daudz gadusimtenus jau gaidās tvīkstum pēc gaismas, laimes, vaļības un maizes, it sevišķi pēc maizes — kviešu maizes par liku vērdiņu par mārciņu...”

Lai nebūtu jārūnā tikai teorētiski, J. Jankavs izvēlas Haralda Eldgasta romānu *Zvaigžņotās naktis* un ar citātiem no tā mēģina rādīt, kas ir iznācis, autoram turoties pie principiem, kuŗi deklarēti *Dzelmē*. Protams, ka ir iznācis darbs, kam nav nekā kopēja ar šķiru literatūras raksturu, jo Eldgasts ar nodomu pretojies šķiru iznīcināšanas ideoloģijai.

Tālāk, atsaukdamies uz Fr. Engelsa domām, J. Jankavs pastāsta, ka cilvēka domas un idejas, tātad arī literatūru, nosakot ekonomika, bet vēsturiskais materiālisms esot vienīgā objektīvā mēraukla tam, vai kāds literatūras virziens ir progresīvs un tātad veicināms, vai regresīvs resp. reakcionārs un tātad apkaŗojams kā sabiedrībai kaitīga parādība. Pēc tam, noraidījis dažas aistētiskās teorijas, J. Jankavs apgalvo, ka tikai Č. Darvīns (1809 - 1882) un Herberts Spensers (1820 - 1903) pētījuši mākslas jautājumus ar stingri zinātniskām metodēm un nokļuvuši pie secinājumiem, ka tikai šķiru cīņa nosaka mākslas un literatūras garu. Tālāk J. Jankavs apgalvo, ka domas nerodoties atsevišķu cilvēku prātā, jo domājot sabiedriskas grupas resp. šķiras, bet atsevišķie cilvēki atrodot domām tikai izdevīgākas formulas. Tad nu arī tālāk iznāk, ka ikviens īsts mākslinieks ir nepieciešami savas šķiras ideologs un praviētis — propagandists. Turpretī mākslinieki, kas auguši kapitālistu šķiras neveselīgajā apkārtņē, esot pasīvi bezrakstura cilvēki, sentimentāli sapņotāji, neurastenīki un arī fatālisti. Pieņemdami, ka mākslinieks visu, ko var, to arī drikst, tie atļaujoties visādiem netikumiem — kaislībai uz vīnu, hašiņu, opiju, nedabiskai dzimuma instinktu apmierināšanai u. t. t.

Tā sagatavojis pamatu Eldgasta romāna kritikai, J. Jankavs pasaka, ka romāna tipi ir taisni šādi neurastenīki un izvirtuļi, par kādiem nupat runāts, bet ka tiem zināmā mērā par labu nāk fakts, ka H. Eldgasts tos nav veidojis pats, bet norakstījis no tai laikā pazīstamā poļu rakstnieka Staņislava Pšibiševska romāna *Homo sapiens* un drāmu *Sniegs* un *Laipe* paraugiem...

Tad J. Jankavs pāriet tieši pie dažu deklarācijas locekļu apskatīšanas. Pirmais no tiem viņa ievēribu izpelnās J. Akurāters, kas pēc J. Jankava domām Fr. Ničes ietekmēts. Akurātera dzejas galvenie motīvi esot vientulības sajūsma, un nenoteiktas dziņas un ilgas, kuŗu vērtību tomēr nenosakot to poētiskais un elegiskais raksturs. Vientulības isto — kultūrāli socioloģisko un pozitīvo vērtību pazinis tikai J. Rainis un izteicis savā dzejolī „Kalnā kāpējs”. Slimais inteligents (šai gadījumā J. Akurāters) negribot iznīcināt sabiedrības ļaunumus, kāpēc tā vientulība esot pasīva, nogurdināta cilvēka vientulība, kur tas slēpjoties mistiski ideālistisku ilgu pārņemts. Tāpēc esot dziļa maldīšanās uzskatīt J. Akurāteru par proletāriāta dzejnieku, jo viņa darbos trūkstot tiklab stingri zīmētu tipu un raksturu, kā arī vispār ceturtais šķiras sociālā ideāla. Visumā tie pastāvot no trokšņainām frazēm, miglainiem sajūsmas tēliem un neskaidrām refleksijām.

Kārli Krūzu (Vēsmiņu Kārli) J. Jankavs apzīmē par vaska cilvēciņu dziesminieku, jo tā stāstos zīmēta vesela mīkstčauļu un vaska leļļu kolekcija, ko autors ideālizējis un uzdodot par augstākiem ideālistiem. No visiem K. Krūzas darbiem dvešot pretī nogurums, tukšums un galīgs nespēks. K. Krūzas darbu psiholoģija esot smacīgas istabiņas psiholoģija, kuŗā neesot ne saules, ne svaiga gaisa, kāpēc visi kakti piepelējuši. K. Krūza radījis tikai impotences un dekadentu tipus, un vienīgā kritika par tiem varot būt tikai — smiekli.

Kārļa Skalbes pirmajos darbos bijis svaigums, spēcīga sajūsma un līdz tam nepārspēta gleznu bagātība, un visi cerējuši, ka Skalbe tērpšot mūsu laiku cīņas ideālus skaistos simbolos. Bet nekā. Tāpat kā Akurāteram, arī Skalbem pietrūcis ceturtais šķiras sociālā ideāla, un viņam izdevies pateikt tikai vecumveco patiesību, ka divi reiz divi ir četri.

Viszemāk J. Jansona vērojumā stādāms Antons Austrīņš (1884 - 1934), kas esot literātūras akrobats, jo taisot jocīgu troksni. Tas neesot nekāds nopelns, jo zirņiem piebērts pūslis taisot vēl lielāku troksni. Īstā vieta A. Austrīņam būtu — cirkus.

Jankavs gribētu runāt arī vēl par citu „dekadentiskā” virziena autoru — Viktora Eglīša, Fallija, Kārļa Jākobsona darbiem, bet domā, ka tas būtu lieki, jo nozīme varētu būt tikai tam, ka viņš aizrādījis uz jaunajiem rakstniekiem,

kas „maldīgi” uzskatīti it kā par proletāriāta cīņas izteicējiem, bet kas patiesībā esot tikai slimās inteligences jūtu paudēji, no kuriem proletāriātam nekas neesot gaidāms. Pieminot J. Poruku, Falliju, V. Eglīti un K. Jākobsonu, J. Jankavs saka, ka par viņiem nekādas maldīgas domas necelšoties, jo viņu reputācija jau pilnīgi nodibināta. Jākobsons neesot ņemams nopietni, bet V. Eglītis un Fallijs, pieņemot tiem vēl klāt arī J. Poruku, esot ilgus gadus velti gaidījuši kādu Veimāras hercogu, bet to nesagaidījuši, nolēmuši nodibināt „modernu dekadentisku salonu”. (Tas varētu būt aizrādījums uz rakstnieku grupu, kas vēlāk pulcējās ap rakstu krājumu *Zalktis*.) Šo rakstnieku ideāls esot uzsēsties tautai uz kakla un tad svinīgi iejāt apsoltā zemē. Kur tāda zeme būtu meklējama, J. Jankavs nesaka, bet paskaidro, ka V. Eglītis un Fallijs esot pilsoņu salonu elki, un šie saloni viņiem gādānot slavu. Pilsoņi tos uzturot savam laika kavēklim, bet pie tautas tie lai nerādotos, jo tur tos noraidīšot ar saucieniem: nost kungus.

Tālāk J. Jankavs apgalvo, ka minētie rakstnieki turoties pie franču kritiķu Pola Rū un Šarla Morisa domām, kas prasot, lai dzeja tēlo visu cilvēku. Dzejai pēc šo kritiķu domām jādodot garžas, smaržas, skaņas, gaismas un formas sajūtas. Pēc J. Jankava domām tā būtu aitu un ēzeļu māksla, jo tai trūktu spriešanas spēju un — galvenais — ideju asociāciju. Tā būtu „slimā” māksla, kuņas raksturīgākā iezīme esot pārspilēts, bet neaktīvs erētisms, kāds tas vērojams St. Pšibiševska darbos un pēc viņa parauga darinātos V. Eglīša un E. Virzas ražojumos. Turpretī J. Rainis esot aktīvs, jo viņa mīlestībai sabiedriska daba. Tomēr visai lielu ļaunumu dekadentiskā māksla pēc J. Jankava domām nevarēšot nodarīt, tāpat kā tas krievu literātūrā esot ar V. Bņusova un K. Baļmonta darbiem. Jaunā paaudze nevērošot aristokratisko mākslu un neslāpšot ne pēc ideālistiskām, ne aistētiskām izjūtām, bet pēc aktīvas un revolūcionāras mākslas.

Savu grāmatu J. Jankavs noslēdz ar pārliecību, ka proletāriskajai ideoloģijai jānostājas pret tagadējo civilizāciju un kultūru, jo citādi tās sastingtu, kā tas noticis jau senajā Romā. Vienīgie glābēji tad varētu būt *barbari*, kas arvienu bijuši nepaēdināmi, neapmierināmi, visu laikmetu apdraudētāji. Tagad, kad vairs neesot ārējo barbaru, tomēr vēl vie-

numēr netrūkstot iekšējo, un tie tad nu, neapmierināmi savos instinktos, nepārvarami cīņas kārē, atbrīvošot cilvēci no pāēdušās buržuāziski individuālistiskās civilizācijas un uzcelšot „cilvēces” civilizāciju. Stiprināt „iekšējos” barbarus to postīšanas instinktos, modināt viņos liesmainu naidu pret buržuāzisko kultūru un sabiedrību, iestādēm, likumiem, morāli un mākslu tad nu būtu „proletāriāta progresīvās mākslas” uzdevums. Kalpojot šiem sava laika augstākajiem ideāliem, māksla tad arī pēc J. Jankava domām būtu kalpojusi mūžībai. Ar šo asiņaini mežonīgo prasību, kas būtu jāizpilda nākamai proletāriskai mākslai, nobeidzas J. Jankava 188 lappušu biezā grāmata.

Gadu vēlāk pēc *Vecajiem elkiem* parādās J. Jansona grāmata *Fauni vai klauni*, kas pārsteidz vispirms ar jucekliģo domu un spriedumu samētājumu. Var redzēt, ka J. Jansons rakstījis satraukumā un dusmās, pa daļai atkārtodams to, ko jau teicis J. Jankavs. Jau grāmatas virsraksts rāda J. Jansona nostāju pret jaunajiem rakstniekiem. Viņš tos nevērtē kā māksliniekus, kas varbūt gan pelnījuši stingru kritiku, bet kuŗu darbos kaut jel cik saskatāmas arī domas vai jūtas. Jansona skatījumā tie ir pārspīlētas dzīvnieciskas erētiskas paudēji — fauni vai arī nicināmi cirkus publikas smēdinātāji — klauni. To zinot, nevienu nevar pārsteigt viņa tālākie atsevišķo rakstnieku raksturojumi.

J. Jansona skatījumā J. Poruks tad nu ir no vecās pagātnes izrauts, nespēcīgs ceļmalā pakritis vārgulis, kas savu gaudenību nostādījis par jūtu cilvēka ideālu. Nogremdējies savu slimīgo sapņu fantazijās, J. Poruks gaužoties par dabas un cilvēku rupjību, domādams, ka prātojot par mūžību. Viņam neesot ne drosmes, ne spēju izdomāt kādu problēmu līdz galam, un viss, ko viņš darot, esot tikai bērnišķīga niekošanās un pačalošana. Ar filozofisku jēdzienu apzīmējumiem Poruks rotaļājoties kā meitenīte ar bilžu grāmatu. Dziļš un patiess Poruks esot tikai tad, kad cauri Rīgas restorānu dūmiem un čalām aizklistot uz klusajām brāļu draudzes sētām. Sabiedrisku ideju trūkuma dēļ, kas būtu kalpojušas kā atbalsta pilārs, bez tam vēl būdams arī bez mākslinieka pašcieņas, J. Poruks esot bankrotējis ir kā cilvēks, ir kā dzejnieks. Nevienu tādēļ nevarot sajūsmināt ne viņa asaru prinča brēkulība, ne arī paviršais pesimisms. Savos bēdigajos

uzbrukumos tautas cīņai J. Poruks vairāk licis vadīties no bērniskīgas nejēdzības nekā no apzinīgi pārdomātas nekauņības, kā to, piemēram, darijuši, H. Eldgasts, V. Eglītis, Fallijs u. c.

Pārmetis rakstniekiem izglītības trūkumu un to, ka par dzejnieku sevi uzskatot katrs, kas vai nu pagastskolu beidzis, vai ne, tāpat, ka T. Zeiferts un citi kritiķi šādu stāvokli atbalstot ar pārāk lielu labvēlību, J. Jansons no jauna pievēršas atsevišķām personām. Andrievam Niedram esot iedzimtas kulaka (domāta nav dūre, bet krievu zemnieki, kas atdalījušies no ciema kopības un ieguvuši individuālas resp. buržuāziskas saimniecības) dāvanas, bet tautas atmiņā viņš palikšot ne kā rakstnieks, bet kā vācu junkuru literārais suņu puisis. H. Eldgasts pelnoties kā dāmu garderobists, bet Fallijs, izēdies birgeļu dzimtās un tad izmests no tām, aprakstot, ko tur piedzīvojis, nosaukdams savus rakstījumus par drāmām un komēdijām. K. Jākobsons sākumā izteicis savai dūjiņai komplimentus, bet pēc tam prātojot, ka kāda bagāta tautiete varētu viņu no tās atpirkt un atdot tautai...

Vispār jauno rakstnieku — bohēmiešu dzīve esot nožēlojami šaura un sekla, un viņu domas grozoties tikai ap savu es un iedomāto ģeniālītāti. Tie nepavisam nelidzinoties franču rakstnieka A. Miržē (Anri Murger, 1822 - 1861) bohēmisko mākslinieku tipiēm. Arvienu atkal un atkal atgriezdamies pie H. Eldgasta, V. Eglīša, A. Austriņa un „kāda” E. Virzas, J. Jansons saka, ka savās tieksmēs pēc sievietes tie atgādinot ērzeļus.

Izmantodams izdevīgu reizi, J. Jansons uzbrūk arī cittautu tā laika rakstniekiem — St. Pšibiševskim un Knutam Hamsunam, ka tie, un jo īpaši Hamsuns ar saviem romāniem *Bads, Pans* un *Mistērijas*, kur tēlota drudzaina samilēšanās, aušulīga trakulība un ķemaina pašpazemināšanās, novedis no ceļa bohēmiskos jaunos latviešu rakstniekus. No pēdējiem visvairāk nogrēkojies V. Eglītis, kas, kļūdams par „krievu dekadentu kolportieri”, ar savām dionīzijām, saturnālijām un mistiski simbolistisko žargonu ievēdis latviešu literātūrā „specifiski dekadentisko virzienu”. Par laimi V. Eglīša programmas raksts par J. Poruku (domāta V. Eglīša mazā monografija *J. Poruks*) tomēr palicis nesaprasts un nelasīts nevien vispār, bet arī no pašiem V. Eglīša cienītājiem.

Ka nupat J. Jansona raksturotie un arī vēl daudzi citi latviešu rakstnieki iekļuvuši literātūrā, pēc J. Jansona domām vainojama krievu cenzūra, kas, neatrazdama šo rakstnieku darbos nekā aizraujoša, graužoša un spēcīga, labprāt atļāvusi tos iespiest.

Izanalizējis plašāk latviešu jauno rakstnieku saskari ar pasaules literātūrā pazīstamiem darbiem jeb, pareizāki sakot, vārdiem, J. Jansons pievēršas vēsturiskajam materiālismam un noskaidro, ka 18. g. s. filozofiskais materiālisms nav tas, kas Marksā un Engelsa vēsturiskais materiālisms, kuŗš balstoties uz dialektiskās attīstības procesa. Tikai šo procesu izprotot un saprotot, varēšot notikt cilvēces lēciens no nenovēršamības valsts brīvības valstī. Bet latviešu rakstnieki, pakļaudamies Fr. Ničem, kam trūkstot zinātniskas izglītības, kas nesapratis sava laika garu un, gandrīz jau pusārprātīgs būdams, sludinājis savu gaidāmo pārcilvēku, nonākuši pie individuālisma kulta. Tie nostādot individu kā kaut ko absolūtu ārpus laika un telpas, un uzskatot savu es par visu lietu sākumu un beigām. Arvienu atgriezdamies vai nu pie viena, vai otra no jaunajiem rakstniekiem, J. Jansons pēc savas paražas paņēms no viņu darbiem pa teikumam vai kādām rindām un, uz tām balstīdamies, apgalvo, ka viņi revolūcijas vietā gribot likt prostitūciju, pilnīgi sistēmātiski propagandējot „brīvo” morāli, bet savu erōtomaniju cenšoties ieteikt par skaistumu un patiesību, un ar lieliem vārdiem aizklājot ļoti netīras lietas. Šī sava apgalvojuma pierādījumam J. Jansons citē šādas J. Akurātera rindas: „Tad ziedosim mēs, apreībsim no mūsu karstās sirds slimības un dzīvības acis — ak, dzīvības acis lūkojoties, mēs smaidīsim, jo jaunā dieva priesterī neskumst, un dzīvībai ir skaistas acis. . . Evoe tad, jaunie priesterī, lūgšanas stunda ir klāt. . . J. Jansonam un tiem, kas domājot tāpat kā viņš, ar dekadentu sludināto individu brīvību neesot nekā kopēja, jo viņiem nākotnes individa galvenais noteikums esot kapitālistiskās ražošanas iekārtas iznīcināšana, kas tagad kā akmens blāķis guļot tiklab uz visas sabiedrības, kā uz katra atsevišķa tās locekļa dzīves. Tā nobeidzas J. Jansona grāmata.

To pašu, kas par jauno rakstnieku grupu teikts J. Jankava un J. Jansona grāmatās *Vecie elki* un *Fauni vai klauni*,

viņi atkārtoti apnicīgās variācijās atsevišķos periodikas izdevumos gadiem ilgi, un beidzot arī J. Jankava jaunajā grāmatā *Viņu māksla*, kas iznāk 1910. g., var lasīt to pašu tais pašās citātu virknēs, ko pavada kodīgas piezīmes.

Ar 1908. gadu J. Jankavam un J. Jansonam rodas ļoti centīgs palīgs. Tas ir kritiķis un rakstnieks Andrejs Upītis, kas līdz revolūcijai turējās kopā ar A. Niedru, bet, iestājoties reakcijai, pārgāja marksistu pusē. Kā rakstnieks A. Upītis jau arī agrāk ir noteikts reālisma paudējs. Tāds viņš paliek arī turpmāk, nostādamies uz marksistiskās ideoloģijas bāzes. Ass vērotājs, labs literatūras pazinējs, apdāvināts rakstnieks un nenogurdināms darbā, viņš ir arī savos kritiskajos rakstos priekšā J. Jankavam un J. Jansonam. A. Upītis nav tik noreibis materiālistisko dogmu fanātiķis kā abi pirmie, tāpēc redz ideoloģisko pretinieku darbos arī pozitīvas vietas un lietas, un nēcēns tās ignorēt. Bet to, kas tur neatbilst viņa uzskatiem, viņš izsmej un nonicina ar kādu īpatnu nīgru un žultainu ienaidu, kas lasītājos atstāj dziļāku iespaidu nekā Jankava vai Jansona mītiņu orātoru rupjības. Savu pārliecību, kas teorētiski ir drošāka nekā Jankavam vai Jansonam, A. Upītis paudis gaŗus gadus pēc revolūcijas arī neatkarīgās Latvijas laikā, kad viņa domu biedri Jankavs ar Jansonu jau bij savas dzīves gaitas nobeiguši. Tā kā viņš to dara nevien periodikā, bet arī veselā rindā teorētiska rakstura grāmatu, kā arī romānos, stāstos un drāmatiskos darbos, tad ieņem spilgtu vietu tā laika literārajā dzīvē, nodaridams ne mazumu ļauna latviešu literatūras brīvai attīstībai. Viņa priekšzīmes dēļ latviešu kritikā vai mazākais vienā tās daļā izveidojusies pārliecība, ka kritiķis nav vis rakstnieka sabiedrotais, viņa domu apgaismotājs, bet likumu devējs un to tiesātājs, kas pie šiem likumiem neturas. Kāda tam nozīme, to labi rāda literatūras stāvoklis okupētajā Latvijā, kur šī pārliecība tagad pārdzīvo savus krāšņākos ziedu laikus.

Jaunajam rakstnieku pulciņam bij arī aizstāvji, kas labāk pazina Eiropas literatūru un tās virzienus, un pazina arī marksistiskās teorijas, nekļūdami par to fanātiskajiem aizstāvjiem, kā tas bij ar J. Jankavu un J. Jansonu. No tiem vispirms jāatzīmē Miķelis Valters (dz. 1874). Jau gadsimta

sākumā viņš bij sapratis jaunās rakstnieku paaudzes pārdzīvojumus un rakstīja par viņiem, apskatīdams V. Eglīša pirmos darbus. Jau pirms J. Asara viņš raksta par ārzemju literātūras jaunākām parādībām, un no viņa rakstiem latviešu lasītāji uzzina par vācieša Detlefa Lilienkrona (1844 - 1909), italieša Gabriēla D Anuncio (1864 - 1938) u. c. dzejdarbiem.

Uzstādamies tieši pret marksistiski pamatoto literātūras kritiku, M. Valters saraksta brošūru *Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos*, kas parādās vienā gadā ar J. Jansona *Fauniem vai klauniem* (1908). Še M. Valters aizrāda, ka mācekļi grib būt gudrāki par pašiem meistariem, un ka ne Markss, ne Engelss nav bijuši tik šauri un aprobežoti domātāji, lai izskaidrotu visu neapzināmi plašo cilvēku gara, jūtu un gribas pasauli tikai ar saimnieciskām norisēm. Ar daudziem piemēriem viņš parāda, ka mākslā liela loma ir neapzinīgai dvēseles pasaulei, nejaušībām un arī cilvēka dabai vispār. Viņš aizrāda uz marksista K. Kautska (1854 - 1938) domām, ka kādas personas geniālitate, kas mākslā ir galvenais, nav izskaidrojama ne ar kādiem saimnieciskiem apstākļiem, un ka cilvēka mākslas iespaidu uzņemšanas aploks var būt atkarīgs no kādas šķiras tikai tik tālu, cik pēdējā ir labvēlīga vai nelabvēlīga šo iespaidu uzņemšanai. M. Valters stingri pretojas tam, ka mākslas uzdevums būtu pamācīt cilvēkus politikas vai šķiru jautājumos, kā to domā J. Jankavs un J. Jansons, un aizrāda, ka ūdeņi, kas plūst no aistētiskajiem avotiem, ir bezgalīgi dažādi. M. Valtera nopietnais darbs, kas viscaur balstās uz zinātniskiem pētījumiem, ir šai laikā vienīgais mākslas jautājumu aplokā.

Nakamā (1909.) gadā M. Valters laiž klajā grāmatu *Florencē*, kur turpina cīņu pret materiālisma principiem mākslas teorijā. Grāmatas saturā ir atsevišķas studijas mākslas vēsturē un teorijā. Tēlojumos no italiešu mākslas vēstures viņš rāda, ka mākslinieki cenšas atbrīvoties no apkārtnes spaidiem un tieksmes visu nolīdzināt un pieskaņot savām vajadzībām, un ka kontrasti mākslas dzīvē ceļas nevis no sabiedriskajām norisēm, bet no īpatnējām mākslinieku tieksmēm.

No daudzajiem citiem M. Valtera rakstiem ar politiski sabiedrisku nokrāsu ar literātūru saistās viņa lielais vācu valodā rakstītais darbs *Tolstoi nach seinen sozialoekonomi-*

schen, staatstheoretischen und politischen Anschauungen (Cīri-
chē 1907). M. Valters (dzejnieka segvārds — Andr. Pāparde)
izdevis arī vairākus dzejoļu krājumus. Latvijas patstāvības
laikā Dr. M. Valters ir sūtnis Romā un Parīzē.

M. Valtera nopietnās, inteligentā stilā rakstītās grāmatas
un raksti periodikā varēja būt gandarijums *Dzelmes*
deklarantiem. Tās lasīja arī daudzi citi, taču to, kas priecājās
par *Fauniem vai klauniem*, bij vairāk, jo lielajam ļaužu
vairumam arvienu paticis vairāk tas, ka kādu nopeļ, noni-
cina vai noārda.

Dzelminieku principus aizstāvēja arī daži citi kritiķi, bet
diezgan vārgi un sīkos avižu rakstos. Tā Teodors Zeiferts,
kam pēc A. Upīša bij visvairāk teikšanas, raksta, ka J. Jan-
sona nākotnes ideāls viņu pildot ar tādu spēku un sajūsmu,
ka viņa domas aizraujot ar savu spilgtumu un dziļumu (!).
Jansons paturot acīs tikai vienu mērķi, bet viss cits tam
esot nieki. Kavēkļus, ko sastapis ceļā, J. Jansons nobīdot
pie malas nežēlīgi, bet ar grāciju, kaut arī runādams vis-
rupjākos lamu vārdus (!). Uzbrukums dekadentu grupai gan
nākot drusku par vēlu, bet tomēr neesot bez labuma, jo
noskaidrojis šīs strāvas jēgu un tā nācis par labu vienai
otrai jaunai un karstai galvai. Galā T. Zeiferts atzīst, ka
nespēcīgajiem J. Jansona grāmatas gan nāksot par ļaunu,
ietekmēsot negatīvi, bet tomēr spiediņot pārdomāt, ka dzīve
un māksla ņemamas nopietni.

Kāds Valdemārs Teikmanis nosauc J. Jansonu par soci-
ālista Knipperdollingu (reformācijas laikmeta murgotājs).
Viņa kļūda esot, ka viņš jaunos rakstniekus savā reibumā
redzot par jau pieaugušiem cilvēkiem un tad turot tiem
savas jokupēteņa runas. Esot vēlams, lai no šiem jaunekļiem
reizi iznākot krietni tautas darbinieki, kādi tie vēl tagad
neesot. Šos mīļos nākošos latviešus vajagot vēl izaudzēt, bet
nevis nostādīt par nobriedušiem un tad kā ar tādiem runāt.
Jansons tātad savā straujuma mazliet pārskatīties.

Roberts Kļaustiņš (dz. 1875) raksta, ka Jansons ar saviem
Fauniem vai klauniem nostājies, varbūt pats to nemaz ne-
apjēgdams, sīkpilsoniska morālista lomā un, uzskatīdams
rakstniekus par nepieklājīgiem zēniem, ar sociālista stingrību
grib tos izmest no pieklājīgām aprindām. Būtu dekadentisms
pienēmis sociālistisku nokrāsu, tad J. Jansons to aizstāvētu.

Revolūcijas piedzīvojumi mācījuši, ka Jansonam un viņa partijai nerūp ne latvju tautas tikumi, ko viņi revolūcijas dienās notraipījuši līdz pēdīgam, ne arī rakstniecības uzplaukšana, ko viņi izlieto kā prastu rīku un ieroci savu centienu un godkāribas apmierināšanai. Ja tagad jautātu, kas tie negantnieki dekadenti tādi ir, tad būtu jāatbild, ka tie ir tie paši latvju jaunekļi un jaunavas, kas 90. gados tik uzmanīgi klausījās J. Jansona „jaunās strāvas” idejas. Un ja kāds ir vainīgs neprātīgu teoģriju un ideju uzņemšanā, ļaunu tikumu sludināšanā, tad tas ir J. Jansons kā brīvās mīlas celmlauzis un emancipācijas pravietis un izplatītājs. Ja J. Jansons tagad apkaņojot pats sava gara bērņus, tad tas esot pārpratums, pie kā spējot nonākt vienīgi tāds temperamenta cilvēks un vājš domātājs kā J. Jansons. Viņam neesot ieroču, ar ko jaunos apkaņot, tāpēc viņš tos tikai denuncējot un nostādot nepareizā apgaismojumā. Savu rakstu R. Kļāustiņš nobeidz ar jautājumu, vai bijis godīgi, ja J. Jansons kā partijas vadonis tad, kad krievu valdība uzsākusi asiņainu izrēķināšanos ar „slēgtās rindās” ejošajiem revolūcionāriem, pats pirmajā klasē aizbraucis uz Rivjēru, kamēr maurā plūdušas asinis.

Sevi un savus uzskatus mākslas un mākslas teoģrijas lietās aizstāv arī daži no *Dzelmes* deklarācijas parakstītājiem — K. Skalbe, J. Akurāters, A. Baltpurviņš u. c., tāpat arī V. Eglītis un H. Eldgasts. Jāsaka, ka viņu aizstāvēšanās ir viscaur ieturēta rāmā un, visumā ņemot, lietišķā garā, bez J. Jansona vai J. Jankava pārspilējumiem un, izvairoties no pēdējo izlēcieniem tirgus žargona stilā. Kaut gan tiklab J. Jansons, kā J. Jankavs uzturas ārpus Latvijas, viņi uz zina visu, kas rakstīts pret viņiem, un uzsāk asu polemiku arī ar jauno aizstāvjiem. Pašā Latvijā tiem cieši blakām nostājas A. Upītis, un visos Rīgas laikrakstos var lasīt gaŗus polemikas rakstus, kur atkal un atkal izceļ un apgaismo, cik dažādas mākslas teoģrijas sabiedriski derīgas vai nederīgas, un cik nozīmīgas vai smeјamas ir personas, kas aizstāv šādu vai tādu teoģriju. Nav iespējams šo stāvokli raksturot īsā rakstā, bet kaut cik par to var spriest arī jau pēc daudzo rakstu virsrakstiem, no kuŗiem dažus šeit atzīmēsim kā raksturīgākos: Individuālistiska kults, Izvirtības parādības latviešu literātūrā, Individuālistiska dekadence, Vēsturiskais materiālistisms un dekadentiskais individuālistisms, Individuālistisms,

misticisms un simbolisms, Virzieni un viņu taisītāji, Dekadences dekadence, Tīrā un netīrā māksla, Kašķa apsēsti kritiķi *Latvijā* (laikraksts) u. t. t. Jādomā, ka šīs lietas interesējušas arī avižu un žurnālu lasītājus daudz vairāk nekā tas būtu tagad, jo citādi avižu un žurnālu redakcijas neizdotu šiem rakstiem tik daudz no savām slejām.

Par šīs skaļās un diezgan jucekļīgās polemiku virknes noslēgumu varētu uzskatīt *V. Kraukļa* (īpatnēja dzejnieka Augusta Brača, dz. 1880, segvārds) brošūru *Nost ar rakstniecību!*, kur autors drastiskā veidā ironizē par marksistisko kritiķu tieksmi visos tais literātūras darbos, kas neatbilst viņu dogmas prasībām, meklēt un atrast tikai smieklīgumu, aplamības, panīkšanu un izvirtību. Analizēdams J. Raiņa, Aspazijas un E. Veidenbauma darbus, V. Krauklis pierāda, ka tiklab J. Jankavs, kā arī J. Jansons tur atrod par labu visu to pašu, ko ar žultainu naidu tiesājuši deklarācijas parakstītāju un viņu domu biedru darbos. V. Krauklis savu brošūru sāk, solot marksistu celto latviešu kritikas ēku, ko viņi uzcēlušī līdz augšējam stāvam, nobeigt un apjūmt, turoties pie tā paša stila, ko izvēlējušies pamata licēji. To viņš arī dara un ne bez sekmēm, pierādīdams, ka turoties pie J. Jankava un J. Jansona prasībām, ir jāatsakās vispār no jebkādas literātūras.

V. Krauklis aizrāda, ka „Domās par jaunlaiku literātūru” J. Jansons centies nolikvidēt visus latviešu rakstniekus līdz 19. g. s. beigām, bet tos, kas radušies klāt no jauna, gribot apbedīt ar *Veco elku* un *Faunu vai klaunu* palīdzību, taupīdams tikai J. Raini, Aspaziju un E. Veidenbaumu, uzskatot tos par proletāriāta domu paudējiem. V. Krauklis nu ar piemēriem pierāda, ka īstenībā pēdējie tādi neesot. Tā tautu par pūli nonicinot nevien H. Eldgasts vai J. Akurāters, bet to pašu darot arī J. Rainis savā „Zelta zirgā” un jo īpaši Aspazija savā „Sidraba šķidrautā”, kur viņa liekot, lai tauta dedzina Gunu — visa labā un daijā pārstāvi. Tālāk, noraidīdams domas, ka tikai jaunie rakstnieki cildinot misticismu, V. Krauklis aizrāda, ka Aspazija, rakstīdama savā dzejoli: Tēvs, kur tava sirds! esot ne mazāk mistiķe, jo taču ar tēvu domājusi mistisku personu — Dievu... Jānoraidot arī uzbrukumi jauno rakstnieku individuālismam, jo neesot lielāka individuālista kā J. Rainis, kas rakstot:

„Jums pašiem savas dzīves nava, kas spēcīgi iz iekšas augtu, nav lepnuma, nekā nav sava, ko sev kā zvaigzni pierē sprastu...” Tīri banālā veidā izpaužoties E. Veidenbauma individuālisms dzejolī: „Kāda gan tur citam daļa, ja man patik dzīve zaļa?...” Un J. Rainis rakstot: „Pats domā, spried un sver, pats laimei durvis ver...” Jā, bet ko tad par to teiks komiteja — V. Krauklis jautā. Tālāk viņš atvaira pārmetumus jaunajiem, ka viņi tēlojot pārsmalcinātus inteligentus un augstākām kārtām piederīgas personas, bet ne vienkāršo darba tautu. V. Krauklis aizrāda, ka to pašu ceļu ejot Aspazija, jo viņas drāmās darbojoties grāfs Rīders, virspriesteriene Asja, karaļmeita Mirdza, karalis Oļģerds, karaliene Uljāna, krīvu krīvs (augstākais priesteris), virsaitis Laimonis, karalis Targals, princis Normunds..., ar vārdu sakot, vesela galerija augstāko aprindu personu. Tāpat arī J. Raiņa „Ugunī un Naktī” darbojoties augstmaņi, latviešu virsaiši — pats Lāčplēsis, Aizkrauklis, Burtnieks, virsaišu meitas Laimdota un Spīdola, bet „Zelta zirgā” karalis, karaliene un princese. (Par tālāko augstmaņu rindu J. Raiņa drāmās V. Krauklis nevarēja runāt, jo tās tad vēl nebij publicētas.) Bez tam, kā J. Raiņa, tā Aspazijas darbos darbojoties mītiskas būtnes, kas paceltas pāri visiem zemes varenajiem, kā piem., Baltais tēvs Raiņa „Zelta zirgā”, Patiesība, Laima, Saules meitas Aspazijas darbos. Pie tam Guna „Sīdraba šķidrautā” sakot: „Es visu trīskārt redzu, dzirdu, jūtu”, bet J. Rainis kādā vietā: „Mūsu (domāti augsti inteligenti cilvēki) nervi ir vieglāk aizķerami, viss mūs drīzāk uzbudina, saviļņo...” Ja nu Guna visu jūt trīskārt, tad laikam taču arī viņas mīlestība ir trīskāršota, jautā V. Krauklis? Kāpēc tad tas pats nevar būt arī ar E. Virzu vai kādu citu? J. Jankava un J. Jansona acīs E. Virza ir pārspīlēts erōtiķis, bet Guna tāda nav. Aspazijas Mirdza mīlestības dēļ atsakās no saviem pienākumiem, un Guna pat maina savu pārlicību. Bet kad to pašu dara varoņi jauno rakstnieku darbos, tad marksistisko kritiķu skatījumā tas ir dekadentisms un izvirtība. Kāpēc to pašu nepārmet E. Veidenbaumam, kas raksta: „To es zinu, to es māku: meitas milēt, mutēs dot un pie tādām labprāt nāku, kuņas mīlestību prot...” Tāpat arī Aspazijas sievietes būtu

jāuzskata par slimām, jo tās prot tikai mīlēt un baudīt: „Tik smejiēs un smejiēs, un aiznesties ļauj, kur straume tevi uz atvaru rauj...” Bet to stingrie kritiķi neredz un nedzird arī, ka pati dzejniece saka: „Sadzīs slimā dvēsele...” Viņiem ir slimī tikai jaunie rakstnieki un viņu radītie tēli.

Tad — jaunie rakstnieki slavīnot baudu, sevišķi viņa baudu, bet viņš tāpēc, ka satur alkoholu, nedrīkst ietilpt darba šķiras baudās. Un tomēr E. Veidenbaumam ir šādi panti: „Iedzer, brālīt, laiki grūti, iedzer — mazāk sāpes jūti...”

Vecajos elkos J. Jankavs ar dziļu sašutumu runā par Parīzes māksliniekiem, kas dievinot sievietes kailuma kultu, bet neredz, ka Aspazijas dzejoļu krājuma *Spoži sapņi* vākā attēlota kaila sieviete — gan tikai līdz pusei, bet tādā veidā, ka arī apakšējo daļu var iedomāties tādu pašu. Un kāpēc H. Eldgasts jātīesā par to, ka ar baudu runā par savu iemīlēto, kad J. Rainis tai pašā laikā, kad darba ļaudis „slēgtās rindās” cīnās par nākotni, raksta par „kristalla pirkstīņiem?” Aspazija bieži un labprāt nododoties sapņu baudai. Viss viņas dzejoļu krājums *Dvēseles krēsla* esot tikai sapņu krēsla. „Sidraba šķidrauta” Guna esot tāda pati sapņotāja kā Zeltīte — tīrā sapņu princese. E. Veidenbaums arī ilgojoties pēc zemes, „kur rozes zied un mūžam nenovīst” un kas taču var būt tikai kāda sapņu zeme.

Tālāk V. Krauklis pasvītro, ka J. Rainis esot īsts jaunromantiķis, jo viņa drāmās savienotas tagadne, pagātne un nākotne vienā kopībā, kas paužot tagadnes cilvēka dvēseli. Bet J. Jankavs, to nevērodams un runādams par jaunajiem rakstniekiem, apzīmējot viņus par sekliem sapņotājiem un nosaucot par romantīķiem, kas nepakustīnot ne pirksta, lai pārgrozītu apkārtni, kuņā tiem jādzīvo. Tēlojot šādus tipus, rakstnieki aizmidzīnot lasītāju cīņas kāri. Taisni to arī vēloties visas pasaules buržuāzija, bet proletāriātam tāda māksla neesot vajadzīga. Rodas pretruna, ko ne J. Jankavs, ne J. Jansons neievēro, proti, ka tiklab J. Rainis, tā arī Aspazija un E. Veidenbaums ir reizē kā buržuāzijas, tā proletāriāta dzejnieki. Bez tam J. Rainis esot arī simbolists, jo taču gandrīz visi viņa tēli jāsaprot ne kā reālas būtnes, bet gan kā simboli, par kādiem jāpieņem kā Lāčplēsis, tā

Spīdola, Laimdota, Kangars, Melnais bruņinieks u. t. t. Arī savā dzejolī Lauztās priedes Rainis domājis cilvēkus, kas cīnās par brīvību, bet ne kokus. V. Krauklis tad nu jautā, kāds pamats būtu St. Pšibiševska nonicināšanai, kas pēc marksistisko kritiķu domām arī esot simbolists un līdz ar to tāds rakstnieks, kas var pamatšķirai nodarīt tikai ļaunu? Gluži tāpat Aspazijas darbos redzama virkne simbolistisku tipu.

Apstādamies pie J. Jankava aizrādījuma, ka latviešu buržuāziskie rakstnieki atdarinot cittautu paraugus, kā krievu V. Brjusovu, poļu St. Pšibiševski, norvēģu Kn. Hamsunu, franču Š. Bodlēru u. t. t., V. Krauklis saka, ka to pašu darot arī proletāriskie rakstnieki, jo Aspazijas „Sidraba šķidrauta” fabula patapināta no H. Ibsena *Olafa Lilienkranca*, bet viņas drāmas personu pārdzīvojumi atgādinot F. Šillera *Orleanas jaunavu*. Tāpat „Sidraba šķidrauts” esot vecu vecais senindiešu Majas šķidrauts. Raiņa „Zelta zirga” Antiņš esot latvju teiku muļķa dēla un krievu Ivana Čarēviča apvienojums. Ar vārdu sakot, rakstnieki meklē tematus vai smel ierosmi, kur tiem patik, bet J. Jankavs un J. Jansons to uzskata kā grēku tikai buržuāziskajiem rakstniekiem.

V. Krauklis aizrāda, ka marksistiskie kritiķi prasot no mākslas darbiem tiešu labumu, un jautā, kādu tiešu labumu viņi iegūstot no Rafaēla vai V. Purviša gleznām, L. Bēthovena simfonijām u. t. t., ko tomēr slavējot?

Tālāk V. Krauklis saka, ka proletāriskā kritika neatzīstot dziļāku psiholoģisku mākslas darbu kritiku. Pēc A. Upīša vārdiem, kritiķim neesot ne laika, ne gribas dzejniekus intervēt vai izprašāt, ja viņš tos nesaprotot. Un ja kritiķis nesaprotot arī to, ka nav dzejnieku sapratis, tad vainojams tikai dzejnieks. Tātad pamatšķirai vajadzīga māksla, kas piemērota šķiras izpratnei, kur nav nekas jādodomā, kur visam jābūt jau virspusē, rupjam un ar roku tveřamam. Šādai kritikai paklausot, būtu norādīts ceļš lubu literātūrai.

Brošūras beigās, saņemot visu kopā, V. Krauklis saka, ka māksla nav pakļaujama nevienai šķirai un ka tā ir brīva individa brīvs izpaudums, bet kritika, ja to pakļauj kādām dogmām, kļūst par nekritiku. Rakstniecības vēsture rāda, ka ar priekšrakstiem nav izaudzināma nekāda, tātad arī ne proletāriskā, māksla.

Kopš Rakstnieku deklarācijas parādīšanās pagājuši vairāk kā piecdesmit gadi. Tā, tāpat kā saviļņojums, ko tā bij radījusi, pieder vēsturei, un tagadējā paaudze par to var lasīt literatūras vēstures grāmatās. Mums vairs nav saprotams ne dziļais satraukums, ne kvēlošais naids, ne sarkastiskās zobgalības, ar kādām nereti apmainījās pretinieki. Tagad varam vairs tikai jautāt, kas no visa palicis pāri un cik no tā mantojusi mūsu rakstniecība. Tad ikvienam, kas kaut cik pārzina latviešu literatūras gaitas pagājušos gadu desmitos, gar acīm aizslid vesela rinda rakstnieku, kas, vai nu toreiz parakstījuši Rakstnieku deklarāciju, vai arī to nav darijuši, tomēr šādā vai tādā veidā rādījuši, ka mazākais vienā galvenajā domā tie ir tai pašā pārliecībā: rakstnieks ir *personība*, brīva personība, un viņa darbs ir šīs personības izpaudums katrā veidā un katrā vietā. Reizē ar to viņi, nepakļaudamies nekādām dogmām un nekļūdami nekādu šķiru kalpi, devuši mūsu literatūrā labāko un vislabāko, kas rāda un apgaismo mūsu tautas seju un dvēseli. Kas iznācis no tā, ko ar tādu naidu un kaislību mūsu literatūrai gribējuši uzspiest akli dogmatisma ideologi, kuŗu vārdus mums šai rakstā nācies minēt pārāk bieži, par to nav jāraksta, jo to visi zinām un ar sāpēm jūtam. Jūtam, ka tautas lielākai daļai ir smagi jācieš un jo vairāk tāpēc, ka tiem, kas šīs ciešanas spētu apgaismot un cietējus mierināt, tas nav ļauts.

Beidzamās rindas lai ir dziļas cienības apliecinājums cilvēku brīvības un gara cildenības sapratējiem un aizstāvjiem — Rakstnieku deklarācijas parakstītājiem.

SKATS LATVIEŠU TRIMDAS GRĀMATNIECĪBĀ 1950 - 1959

Lilija Dunsdorfa

Pēdējos desmit gados mūsu grāmatniecība veidojusies citādos apstākļos kā iepriekšējā, t. s. Vācijas trimdas posmā. Ar 1950. gadu vairums latviešu bija jau devušies tālākā emigrācijā. Jaunajos apstākļos pieprasījums pēc latviešu grāmatām par laimi nemazinājās, un grāmatu apgādi varēja sākt attīstīt rosīgu darbību. Mainījās gan kā grāmatu saturs, tā to ārējā apdare. Dažādo tehnisko un mācības grāmatu vietā stājās lielāko tiesu daiļliterātūra. Grāmatu ārējais izskats — papīrs, iespiedums, mākslinieciskais iekārtojums — uzlabojās līdz nepazīšanai. Daiļas grāmatas izveidošanā, sekojot kādreizējam Zelta Ābeles paraugam, lielākie nopelni ir Daugavas, Ziemeļblāzmas, Imantas, daļēji Grāmatu Drauga apgādam. Šai laikā iznāk ievērojami kapitāldarbi, no kuŗiem kā izcilākos gribētos atzīmēt *Latvju enciklopēdiju*, *Latviešu tautas dziesmas*, *Latviešu valodas vārdnīcu*, Skalbes, Raiņa, Blaumaņa, Poruka un Ezeriņa kopotos rakstus. Minētie izdevumi vien aptver 60 sējumu.

Tālākā pārskatā mēģināts attēlot skaitļos latviešu trimdas grāmatniecības veidošanos un raksturīgākās pazīmes laikā no 1950. līdz 1959. gadam (iesk.). Tie pamatojas uz Melburnas latviešu biedrības bibliotēkas datiem, papildinātiem ar ziņām no pieejamiem bibliografiskiem izdevumiem. Skaitļi aptver publicēto grāmatu titulu, ne sējumu, skaitu (piemēram, Raiņa rakstu 12 sējumi skaitīti par vienu grāmatu), turpretim tās pašas grāmatas jauns izdevums uzskatīts par atsevišķu grāmatu. Grāmatām, kuŗu atsevišķie sējumi iznākuši vairākos gados, par publicēšanas gadu pieņemts pēdējais. Aplēsumiem lietotie dati ietver kā iespiestos, tā rotētos izdevumus. Tajos ietilpst tikai latviešu apgādu izdotās

grāmatas. Par latviešu autoru darbiem svešvalodās, kuŗus publicējuŗi cittautu apgādi, dots atseviŗķs pārsķats. Grāmatu skaitā neietilpst periodika un organizāciju internie izdevumi, noŗu lapas ar mazāķ par 10 lpp., kartes, pastķartes, izdevēju katalogi un tamlīdzīgi iesķiedumdarbi. Arī tad vēļ grāmatu skaits ir stipri nenoteikta grāmatniecības intensitātes mēraukla, jo ietveŗ kvantitatīvi ļoti atšķirīgas vienības. Zināmu iesķatu par attistības virzienu apskatāmā periodā tas tomēr dod.

Tālāķ minētie skaitļi nav tieŗi salīdzināmi ar L. Rumaka datiem *Trimdas grāmatnieķa* 2. izdevumā par 1945 - 55. g., tāpat ar *Latvju enciklopēdijā* publicētiem skaitļiem par 1945 - 50. g., jo tajos iznāķuŗo grāmatu skaits konstatēts pēķ citiem principiem. Tuvāķi ir *Latvieŗu trimdas izdevumu bibliografijas* dati, ķaut gan pēķējie neietveŗ rotētos izdevumus.

ŗai pārsķatā minētais ir minimālais izdoto grāmatu skaits, ķur man bija zināms darba nosauķums un izdoŗanas gads. Pēķ pilnīgas trimdas bibliografijas publicēŗanas par apskatāmo laiku datus varēs pārsķaudīt un eventuāli korriķēt.

IZDOTO GRĀMATU SKAITS UN APGĀDI

Pēķ iepriķŗ minētiem datiem varam konstatēt, ķa pēķējos desmit gados iznāķuŗo grāmatu kopsķaits ir 1007. No tām 942 grāmatas publicējis 161 zināms apgāds, ķamēr 65 grāmatām izdevējs palīķa nenosķaidrots. Pēķējās varētu būt publicējuŗi jau zināmie apgādi, ķas pavairotu to izdoto grāmatu skaitu, vai arī apgādu kopsķaitam nāķtu ķlāt vēļ jauni. Desmit lielāķie apgādi řai laikā izdevuŗi vairāķ par pusi no visām grāmatām, Grāmatu Draugs viens pats 13% no kopsķaita. Nāķoŗie deviņi apgādi izdevuŗi 10 - 16 grāmatas katrs, 33 apgādi 3 - 9 grāmatas, 26 apgādi — divas grāmatas un 83 apgādi — vienu grāmatu katrs.

Izdoto grāmatu kopsķaits atseviŗķos gados ir svārstījies no 83 līdz 124, pakāpeniski pieaugot līdz dekādes vidum un tad atķal samazinoties. Dati par atseviŗķiem apgādiem tomēr rāda ķatram īpatnēju ainu, ķā redzams tabulā. Dekādes sākumā priķŗŗgalā atrodas Daugava, Ziemeļblāzma un Augstuma apgāds, ķet jau 1952. gadā vadību pārsķem Grāmatu Draugs. řo vietu tas arī patur, līdz ķamēr 1959. gadā to pārsķēj strauji pieaugoŗā Tīlta grāmatu produkcija.

Atsevišķo apgādu izdoto grāmatu skaits pa gadiem

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1950-59
Grāmatu Draugs	4	6	12	14	13	14	14	17	18	17	129
Daugava	10	12	4	10	9	10	11	1	5	2	74
Tilts	-	3	1	-	5	6	7	8	9	19	58
Imanta	-	3	8	9	9	6	7	7	2	3	54
A. Kalnājs	-	8	6	3	6	5	5	2	3	4	42
Vaidava*	9	1	6	1	2	5	8	2	5	4	37
Ziemeļblāzma	6	4	6	5	2	3	-	4	3	3	36
A. Ozoliņš	3	5	3	2	3	9	3	5	1	1	35
Latvju Grāmata	-	1	4	2	3	5	2	3	2	3	30
Latgali izdevniecība**	1	5	2	3	4	3	1	3	1	1	24
Zelta Ābele	-	1	3	1	2	3	1	2	2	1	16
O. Diķis	-	2	-	-	2	2	5	2	-	-	13
V. Stāls	1	2	-	4	3	2	2	2	-	1	13
Latv. nac. fonds Skandināvijā	-	2	2	1	-	3	2	2	1	-	13
Latvija (LCK)	7	2	1	-	-	-	2	-	2	-	12
Astra	-	-	-	1	4	2	2	-	2	-	11
Druva	-	2	1	3	3	-	-	1	-	1	11
P. Mantnieks	2	4	1	2	1	-	-	-	-	-	11
M. Rubenis	-	1	6	3	-	-	-	-	-	-	10
59 apg. ar 2-9 grāmatām	31	21	18	24	31	32	19	16	18	20	230
83 apg. ar vienu grāmatu	6	9	6	11	7	11	11	7	9	6	83
Nezināmi apgādi	18	14	10	10	6	2	4	1	-	-	65
Kopā	98	111	94	109	115	124	104	83	83	86	1007

*Ieskaitot apgādu „Pluto — Fotovervielfaltigungsanstalt”

**Ieskaitot V. Loča un A. Jūrdža fonda izdevumus

Piezīmēs par atsevišķiem apgādiem gribētos izcelt Ziemeļblāzmu, sevišķi par skaisto un bibliografiski nevainojamo Raiņa rakstu izdevumu. Kaut arī nav reālizējies apgāda sākotnējais nodoms izdot visus 20 sējumus jau līdz 1956. gada beigām (iznākuši vēl tikai 12), tomēr arī jau paveiktais nodrošina apgādam goda vietu mūsu grāmatniecībā. Ticēsim, ka sabiedrības atsaucība dos iespēju lielo darbu pabeigt. Ziemeļblāzma pēdējos desmit gados ir bijis vislatviskākais apgāds — starp 36 izdotajām grāmatām nav neviena tulkojuma.

Daugava dekādes sākumā bija pazīstama ar Parnasa vērtīgo tulkojumu izdevumiem, tomēr pirmo vietu vienmēr ierādot latviešu autoru darbiem. Redzamākie izdevumi: K. Skalbes raksti, A. Švābes *Latvijas vēsture 1800 - 1914*, J. Vītola *200 latviešu tautas dziesmas*. Apgāds izdevis lielāko skaitu dzeju krājumu (10 grāmatas). Kopš 1956. gada arī Daugava ir tīri latvisks apgāds, jo nepublicē tulkojumus.

Grāmatu Draugs bijis prāvākais latviešu apgāds trimdā. Ik gadus izdoto grāmatu skaits pakāpeniski pieaudzis no 4 līdz 18. Izdotie tulkojumi skaita ziņā (48) gandrīz sasniedz latviešu daiļprozu (53). Redzama vieta ierādīta pazīstamo latviešu prozistu pirmpublicējumiem — Anšl. Eglīša, V. Kārklīņa, I. Grebzes, A. Niedras jaundarbiem. Plašs noiets bijis M. Vētras atmiņu grāmatām. Dzejas cienītāji pateicīgi par Z. Lazdas dzejoļu krājuma *Zaļie vārti* (1957) izdevumu, ko apgāds veltīja dzejnieces atbalstam. Turpretim lētai gaumei atbilstoša „dziesmu krājuma” publicēšana vairākos izdevumos nav ierakstāma ne tā pircēju, ne izdevēju kreditā.

Imantas apgāda grāmatu ražā tulkotās daiļprozas izdevumi (10) sasniedz oriģināldarbu skaitu (11). Kaut arī apgāda atzīstamie centieni sniegt lasītājiem greznu un vērtīgu grāmatu ne vienmēr īstenojušies, paliekamu vietu trimdas grāmatniecībā tas tomēr ieguvis jau ar monumentālo tautasdziesmu izdevumu vien.

Tilts izceļas ar pēdējos gados strauji pieaugušo izdevumu skaitu (1959. gadā 19 grāmatas). Izdota gandrīz tikai daiļproza (54 no 58 grāmatām, no tā 30 latviešu autoru darbi un 24 tulkojumi). Jāatzīmē Ezeriņa un pasāktais Virzas kopoto rakstu izdevums. Ārējais ietērps pieticīgs. Mazliet nogurdina vienmuļība iespaidumā un grāmatu iekārtojumā.

Latvju Grāmata palikusi uzticīga savam nosaukumam līdz 1954. gadam, kad parādās tulkojumi. Pēdējo procents tomēr neliels. Izdoti Blaumaņa kopotie raksti.

Zelta Ābele cildinājusi latvju mākslu, izdodot Tones gleznu reprodukciju krājumu un monografiju *Norītis*. A. Ozoliņa apgāds izpelnīsies atzinību, ja tam izdosies nobeigt kapitāldarba *Latvju raksti* izdošanu. A. Kalnājs rēgulāri publicējis latviešu komponistu darbus, izdodot vairāk kā trešo daļu no visiem nošu iespiedumiem. Vaidava laidusi klajā Zeiferta rakstniecības vēstures izdevumu un Latgaļu izdevniecība Bukša latgaļu literatūras vēsturi. Apgāds Trīs Zvaigznes, kas publicējis tikai divas grāmatas, izdevis *Latvju enciklopēdiju*, un Čikāgas baltu filologu kopa spējusi izdot *Latviešu valodas vārdnīcu*. Tie ir tikai daži piemēri no daudziem, kur latviešu apgādi trimdas apstākļos veikuši darbu ne tikai savam laikam.

IZDOTĀS GRĀMATAS PĒC TO SATURA

Grupējot 1950 - 59. g. iznākušās grāmatas pēc to satura dabūjam šādu ainu:

Rakstu krājumi, enciklopēdijas, bibliografija		14
Filozofija un reliģija		51
Sabiedriskās zinātnes, audzināšana un izglītība		74
Folklorā, etnografija		19
Valodniecība		19
Tīrās zinātnes (mācību grāmata)		1
Praktiska satura grāmatas		27
Māksla		76
No tā mūzika	54	
Sports		5
Daiļliteratūra un grāmatas par literatūru		622
No tā: Literatūras vēsture, teorija, kritika, iesk. rakstnieku biografijas	22	
Kopoti raksti	6	
Dzeja	92	
Drāma	20	
Daiļproza: latviešu	247	
tulkotā	150	
Bērnu un jaunatnes grāmatas	57	
Esejas	28	
Vēsture, biografijas		88
Ģeografija, ceļojumu apraksti		11
	Kopā	1007

Kā redzams, daiļliterātūrai veltīts vairāk par pusi no izdevumu kopskaita, vēsturei un biogrāfijām gandrīz desmitā daļa, nedaudz mazāk sabiedriskajām zinātnēm, mākslai tikpat, filozofijai un reliģijai 5%, valodniecībai 2%, folklorai un etnogrāfijai tikpat, praktiska satura grāmatām 3%.

Kapitāldarbs ir A. Švābes rediģētā *Latvju enciklopēdija* 3 sējumos (1950 - 55) — pirmais vienā paņēmienā noslēgtais šāda veida izdevums latviešu literātūrā vispār, kas 2880 lappusēs ietver bagātu faktu materiālu par mūsu zemi un tautu.

Bibliogrāfijā iznācis L. Rumaka *Trimdas grāmatnieks* (rotēts) divos izdevumos (1955 un 1956) autora apgādā. Ar 1957. gadu Amerikas latviešu apvienības kultūras fonds sācis nozīmīgu darbu, izdodot B. Jēgera, V. Kalniņa un M. Rozentāles rediģēto *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfiju* par atsevišķiem gadiem. Tā iznākusi par 1955., 1956. un 1957. gadu, un ir pilnīgākais pēc bibliogrāfijas zinātnes prasībām trimdā izdots darbs.

No filozofiskiem rakstiem publicētas T. Celma un P. Jureviča grāmatas. Starp reliģiskajiem rakstiem luterāņu izdevumu ir 20, katoļu 17, baptistu 5, pareizticīgo 3.

Sabiedriskiem jautājumiem, audzināšanai un izglītībai bijuši veltīti 7% iznākušo grāmatu. Šai grupā ietilpst arī informācijas izdevumi svešvalodās par Latvijas iedzīvotāju beztiesisko stāvokli okupācijas varā. Tie parasti neliela apmēra. Izcilākie ir Latviešu nacionālā fonda Skandināvijā izdotie — *These names accuse* (1951) un A. Šildes *The profits of slavery* (1958). Izglītības nozarē Amerikā un Austrālijā izdotas skolu programmas. Iznācis M. Celma rediģētais *Paidagoģisko un metodisko rakstu krājums* (1959). Latviešu skautu organizācija publicējusi 7 izdevumus, no tiem plašākais *Skautu mākas* (1953) 6 daļās.

Folklorā pirmā vietā jāatzīmē *Latviešu tautas dziesmas* 12 sējumos (1952 - 57) A. Švābes, K. Strauberga un E. Hauenbergas - Šturmas redakcijā. Izdevumā apvienots Krišjāņa Barona krājuma un Folkloras krātuves dainu materiāls, un tās transkribētas modernā ortogrāfijā. Publikācijas vērtība būtu vēl cēlusies, ja katrai dainai būtu pievienoti arī ne-publicēto variantu uzrakstīšanas vietu norādes skaitļi un

abi topografiskie rādītāji būtu apvienoti. Tautasdziesmu izdevumam pieslēdzas *Latviešu tautas mīklas, sakām vārdi un parunas* K. Strauberga redakcijā (Imanta 1956). Izdota V. Strēlertes izlase *Latviešu tautas teikas* (Daugava 1958). Etnografijā nozīmīgākais izdevums ir *Latvju raksti* I Z. Liģera, A. Dzērvītes un R. Legzdiņa redakcijā (1957). Francijā publicēts Z. Liģera darbs *Latviešu etnografija* I (Tauta 1952).

Valodniecībā izceļas K. Milenbacha, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas - Šturmas *Latviešu valodas vārdnīca* 6 sējumos (1953 - 56). Žēl, ka pēdējo divu sējumu materiāls (papildinājumi un labojumi) nav iestarpināts attiecīgā vietā pamattekstā. Izdodot grāmatu fotospiedes tehnikā, tas nebūtu prasījis ievērojami vairāk izdevumu, tikai talcinieku darba un laika. Iznācis jauns *Latviešu pareizrakstības vārdnīcas* izdevums (Amerikas latviešu apvienība 1956), E. Bleses darbs *Mūsu valoda savu vēsturisko cīņu gaitās* (Latviešu informācijas birojs Londonā 1955) un 6 latviešu valodas mācības grāmatas. Publicētas arī divas angļu valodas mācības grāmatas un pa divi vārdnīcām angļu, vācu un zviedru valodā.

Mākslā vairums izdevumu veltīti mūzikai. Kapitāldarbs ir J. Vītola *200 latviešu tautas dziesmas*, kas iznācis divos izdevumos (1953 un 1959). A. Kalnāja apgāds izdevis 20 nošu krājumus — koŗa un solo dziesmas, kā arī atsevišķas lielākas kompozīcijas — E. Melngaiļa, E. un V. Dārziņa, T. Ņeņiņa u. c. skaņdarbus. Komponists Jānis Mediņš izdevis 8 lielākus darbus. Amerikas latviešu baptistu koŗu apvienība publicējusi koŗa dziesmu krājumu *Mūŗības atbalss* (1956). Latviešu apvienības Austrālijā kultūras fonda apgādā iznākusi J. Vītola *Solo dziesmu izlase* (1959). Nošu krājumus publicējuŗas arī dziesmu svētku rīcības komitejas: divi krājumi publicēti ASV 1. dziesmu svētkiem (1953), pa vienam Anglijas latviešu dziesmu dienām (1951), ASV vidējo valstu dziesmu svētkiem (1955), ASV 2. dziesmu svētkiem (1957) un Kanādas 2. dziesmu svētkiem (1957). Tāpat pa vienam krājumam publicējusi arī sesto (1956) un septīto (1957) kultūras dienu rīcības komiteja Austrālijā. Pārējos izdevumus pa vienam publicējuŗi atsevišķi apgādi, starp tiem arī paŗi autori.

Tēlotājam mākslai godu dara Tones gleznu reprodukciju mape *Tone* (1953) un monografija *Norītis* (1952). Vācijā izdotas L. Liberta darbu reprodukcijas krājumos *Das Antlitz des Abendlandes* (1950), *Symphonie des Abendlandes* (1950) un *European symphony* (1952). Jāatzīmē vēl Z. Vidberga zīmējumu mape *Rīga* (V. Štāls 1950) un J. Soikāna gleznu mape *Under the strange sky* (Sakta 1957).

Sportam veltīts niecīgs izdevumu skaits. Plašākie no tiem apskata sportu neatkarīgā Latvijā un 1956. gada olimpiādi.

Literātūras vēsturē plašākie darbi ir T. Zeiferta *Latviešu rakstniecības vēstures* reproducēts izdevums 3 sējumos (1957 - 59), M. Bukša *Latgaļu literātūras vēsture* (izdota dialektā 1957) un A. Johansona *Latviešu literātūra* (Trīs Zvaigznes 1954). Par vecāko rakstniecības posmu publicēti J. Reitera, G. Manceļa, L. Depkina darbi un Lutera katechisms. Latviešu rakstnieku biografijām veltīti 7 darbi (Jaunsudrabiņam trīs grāmatas, Rainim un Aspazijai, Porukam, Veselim, Virzam un V. Eglitim — viena), cittautu rakstniekiem divi (Muntem un Hamsunam). Kopoto rakstu izdevumos kļuvis pieejams biografiskais materiāls par Skalbi, Raini, Blaumani (1. un 12. sēj.), Ezeriņu (5. sēj.), Virzu (1. sēj.).

Literātūras teorijā ieguvums ir J. Rudziša studija *Raiņa ritmi* (Ziemeļblāzma 1958).

Kopoto rakstu izdevumi pēdējos desmit gados ir šādi: J. Raiņa *Raksti* 12 sējumi (1952 - 58), K. Skalbes *Raksti* 6 sējumi (1952 - 55, 1. sējums izdots otrreiz 1958), R. Blaumaņa *Kopoti raksti* 12 sējumi (1952 - 57), J. Poruka *Kopoti raksti* 5 sējumi (E. Alainis 1954 - 58), J. Ezeriņa *Kopoti raksti* 5 sējumi (1955) un *Virzas raksti* 2 sējumi (1958 - 59).

Jaunatnes literātūrā stāstus rakstījuši J. Širmanis, N. Kalniņš, I. Karule, K. Ķezbers, E. Tūters, E. Andersone. O. Jēgens un V. Strēlerte sakārtojuši pasaku krājumus. Tulkoti E. Kestnera stāsti, J. Spiri romāns, Grimmu un Andersena pasakas. Izdotas E. Alaiņa, R. Blaumaņa, A. Brastiņa, M. Kovaļevskas, A. Kronenberga, A. Zaigas un T. Zeltiņa bērnu grāmatas, M. Timmas pasakas, J. Sviestiņa, H. Kreicera, E. Tomasa sakopotās lasāmgrāmatas.

Eseju formu iecienījusi rakstniece Z. Mauriņa, arī K. Raudive un A. Johansons. To lielāko tiesu izdevusi Daugava, A. Kalnājs, Astra un Dzintars.

DRĀMA. Latviešu drāmai atvēlēti tikai 2% no kopējā izdevumu skaita. Kopoto rakstu ietvarā izdotas Raiņa lugas: *Pūt, vējiņi, Spēlēju, dancoju, Zelta zirgs* (1952), *Krauklītis, Rīgas ragana, Daugava* (1953), *Mīla stiprāka par nāvi* (1954), *Indulis un Arija* (1958). Blaumaņa lugas atrodamas viņa kopoto rakstu 3., 8., 9. un 10. sējumā, Poruka Hernhutieši — kopoto rakstu 5. sējumā. Atsevišķi greznā izdevumā iznākušas A. Brigaderes *Trīs pasaku lugas* — Maija un Paija, Lolitas brīnumputns, Princese Gundega un karalis Brusubārda (Daugava 1951), M. Ziverta *Āksts* (Ziemeļblāzma 1953). Apgāds Sala Sidnejā pasācis teicamu darbu, sistematiski izdodot Ziverta lugas; iznākusi *Raķete* (1959). Apgāds Rīga izdevis V. Kārklīņa *Indigo efeju* (1955), apgāds Vaidava E. Kalmes un V. Richtera darbus. Vēl izdoti: E. Medņa *Daugavas stāsti* (V. Štāls 1956), L. Pērļupes bērnu ludziņa *Liesmiņas* (Mišina — Kalniņa 1954), K. Miķelsones *Dzīves sūpolēs* (1954). Par lugu pavairošanu gādājis arī O. Krolla apgāds. Austrālijā Hobartas latviešu teātris pavairojis rotētā izdevumā P. Gruzņas *Ziedu gravu* un Anšl. Egliša *Par purna tiesu*, tāpat izdots V. Kārklīņa *Sarkanvīns*. Iespējams, ka arī citi teātri savām vajadzībām pavairojuši lugas minētā tehnikā. No tulkotās drāmas iznācis tikai Ibsena *Pers Gints* (Grāmatu Draugs 1955).

DZEJA. Apskatāmā laikā katra vienpadsmitā izdotā grāmata bijusi veltīta dzejai. Viena autora dzeju krājumu, atsevišķi izdotu dzejdarbu un antologiju kopskaits ir 92. Bez tam dzejai pieder veseli sējumi kopoto rakstu izdevumos. Monumentālākais ir Raiņa dzejas izdevums: Tālas noskaņas un Vētras sēja (3. sējumā), Klusā grāmata un Tie, kas neaizmirst (7. s.), Ave sol (8. s.), Zelta sietiņš un Saules gadi (10. s.), Gals un sākums (11. s.). Noslēgts ir K. Skalbes pilnīgais dzejas izdevums kopoto rakstu 5. sējumā. Poruka dzejai veltīts viņa rakstu 1. sējums. Blaumaņa dzeju atrodam kopoto rakstu 2. un 3. sējumā, Ezeriņa dzejoļus — viņa rakstu 4. un 5. sējumā. Virzas rakstos abi pirmie iznākušie sējumi atvēlēti dzejai.

Sīkāku vai lielāku apmēra antologiju ir 16. No tām kā izcilākās jāatzīmē A. Johansona sakārtotās izlases *Dzīvā dzeja* un *Tā zeme ir mūsu* (Daugava 1955 un 1958), un K. Dziļlejas sakopojums *Latvju sonets 100 gadus* (Imanta 1956).

Latgales autoru dzejoļus sakopojis A. Rubulis krājumā *Latgaļu dziesminieki* (J. Šķirmants 1954).

Atsevišķi dzeju krājumi publicēti 50 autoriem. No viņiem tikai 9 ir Latvijas laika dzejnieki, bet pārējie savus darbus rakstījuši trimdā. Četri dzeju krājumi publicēti A. Čakam, E. Ķezberei un A. Mierkalnam (pēdējam katrs citā apgādā), trīs Andrejam Eglītim, Z. Lazdai un P. Aigaram, pa divi grāmatām iznākušas Dz. Freimanim, V. Strēlertei (viena divos izdevumos), V. Tomai un J. Ziemeļniekam. Pārējie autori katrs reprezentējušies ar vienu grāmatu, izņemot O. Jēģenu, V. Sniķeri un Dz. Sodumu, kuŗu darbi apvienoti kopējā izdevumā. Austrālijā izdoti četru šejienes autoru dzejas darbi — A. Iksena poēma *Marokas Baigais* (K. Krišfelds 1958), O. Lāča *Barons* (Sala 1958), J. Sarmas trioletu krājums *Saulgrieze* (Austrālijas Latvietis 1954) un T. Tomsona poēma *Drāmatiskā septīma* (Sala 1959). Kā rāda periodiskā publicētās vārsmas, šejienes dzejnieku rosība tomēr ir ievērojami lielāka. Jāgaida mūsu jauno liriku debija atsevišķos krājumos. Tāpat paliekamu vietu pastāvīgos izdevumos sen būtu pelnījuši, piemēram, Kārļa Ābeles formas ziņā grūti pārspējamie darbi.

No lielākajiem apgādiem dzejai pienācīgu vietu ierādījuši: Ziemeļblāzma (7 grāmatas), Daugava (10), Imanta, A. Kalnājs un Latgaļu izdevniecība (pa 5). Dialektā iznākušas piecu Latgales autoru dzeju grāmatas: M. Andžānes *Namīra vortūs* (1951), D. Bojāra *Sirds smeļdze* (1957), A. Egloja *Dzīsmas rudīna saulei* (1958), F. Murāna *Nelga* (1953) un A. Spoga *Zylūs azaru šalkas* (1959).

Raksturīgi, ka no tulkotās dzejas izdota tikai persiešu un indiešu lirika (Heijama darbi A. Kurcija atdzejojumā ritmis-kā prozā un Tagores dzeja K. Egles tulkojumā nesaistītā valodā — ne no oriģinālvalodām, bet tulkojumiem), tā tad dzeja, kas valodu dēļ mums tāla un tieši nepieejama. Vai tas apstiprinātu uzskatu, ka no apgūtajām svešvalodām pat visiejūtīgākais tulkojums nevar sacensties ar dzejas lasījumu vai recitējumu oriģinālvalodā un tāpēc nejutam vajadzību pēc tulkojumiem?

Interesanti konstatēt, ka kopējais dzejas izdevumu skaits pa atsevišķiem gadiem rāda pretēju kustību izdoto grāmatu kopskaitam — visvairāk dzejas izdots dekādes sākumā un beigās, vismazāk 1955. gadā.

DAIĻPROZA. No visiem daiļprozas izdevumiem tulkojumu vidēji bijis 40%. Raksturīgi, ka lielākajiem apgādiem tulkojumu procents ir augstāks, mazākajiem zemāks. Populārākais daiļprozas veids bijis romāns — trijos gadījumos no četriem publicēšanai izraudzīts šis epikas veids, pie kam tulkoti parasti tikai romāni.

Iznākušo latviešu oriģinālromānu ir 161 (60 autoru, starp tiem 38 trimdas rakstnieki), tulkoto 129 (78 autori). Čaklākā trimdas rakstniece bijusi Aīda Niedra (14 darbi), seko Anšl. Eglītis (9), Dziļums, Kārklīšs un Veselis (6), ar 5 darbiem reprezentējušies: Grebзде, Ieviņš, Mauriņa, Zeberiņš un Zeltiņš, ar četriem A. Grīns, Janševskis, Jaunsudrabiņš, Ivande Kaija un Miesnieks, ar trim — 8, ar diviem — 14 un ar vienu romānu 23 autori.

Starp tulkojumu 78 autoriem 16 ir angļu un amerikāņu, 11 franču, tikpat vācu, 8 norvēģu, 7 igauņu, 6 zviedru, tikpat krievu, 5 somu, 2 īslandiešu un pa vienam grieķu, indiešu, italiešu, poļu, rumāņu un spāņu. Visvairāk tulkoti norvēģa Hamsuna un igauņa Gailita romāni (katram 7), tad Kronīna, Remarka, Moberga un Tamsāres (pa 4 katram).

Latviešu trimdas autori romānu vielu smēlušies pat Latvijas senvēsturē un cittautu vēsturē, kaut lielāko tiesu to darbība risinās nesenākā pagātnē, aptverot laiku priekš Latvijas neatkarības iegūšanas, patstāvības laikmetu, kara un okupācijas posmu pirms emigrācijas un samērā plaši trimdas periodu. Vairāki autori (Anšl. Eglītis, Aīda Niedra, E. Aistars) par savu darbu vielu izraudzījušies dzīvi okupētajā Latvijā pēckara gados.

Vienīgais latviešu apgādu izdotsis svešvalodā (angliski) tulkotais latviešu autora romāns ir Anšl. Eglīša *Ajurjonga* (Daugava 1955).

VĒSTURE. Te pirmā vietā jāmin A. Švābes *Latvijas vēsture 1800 - 1914* (1958). Zelta Ābele publicējusi A. Spekkes darbus: *History of Latvia* (1952), *Senie dzintara ceļi* (1956), *The ancient amber routes* (1957), *Baltijas jūra senajās kartēs* (1959). Vāciski izdota B. Lameja (Lamey) *Lettland in der europäischen Schicksalsgemeinschaft* (Latviešu centrālā komiteja 1952). Latviešu informācijas birojs Londonā izdevis A. Spekkes *Latvia and the Baltic problem* (1954) un A. Švābes *Histoire du peuple letton* (1953). Senvēsturē no jauna izdota

F. Baloža *Senā Latvija* (1956). Par Rīgas vēsturi publicēti J. Strauberga darbi. Latvijas vēsturei no senajiem līdz jaunākiem laikiem veltīti E. Dunsdorfa *Senie stāsti* (1955) un *Devīnvīru spēks* (1956). Latgaļu vēsturnieku darbus publicējusi Latgaļu izdevniecība un J. Šķirmants. Vēstures avotu fragmentus izdevis apgāds Senatne. Skolām izdota P. Dreimaņa *Latvju tautas vēsture* (Imanta 1957). Iznākuši U. Ģermaņa vēstures stāsti *Latvju tautas piedzīvojumi* (Daugava 1959). Šaurāku jautājumu apskata B. Kalniņš darbā *Latvijas sociāldemokratijas 50 gadi* (1956). Par neseno pagātņi — Latvijas neatkarības laika beigu posmu, latviešu kaņavīru gaitām un okupācijas laiku rakstījis Ž. Unams, O. Freivalds, V. Janums, A. Šilde un citi.

Biografiju literātūrā pagājušajos desmit gados publicētas grāmatas par E. Gliku, K. Ulmani, P. Kalniņu, A. Bērziņu, P. Dreimani, A. Broku, J. Siebergu, A. Alunanu, K. Zariņu, Gopperu, Auzānu, Butkusu, Veisu. Nozīmīga Latvijas vēsturei ir Bangerska autobiografija *Mana mūža atmiņas* 3 sējumos (Imanta 1958 - 59). Biografisks materiāls atrodams arī M. Vētras, E. Doredas, S. Ziemeļa, K. Studenta, K. Zītara, A. Metera u. c. darbos.

CITTAUTU APGĀDU IZDOTIE LATVIEŠU AUTORU DARBI

DAILĀDARBI UN ESEJAS

Pirmā vietā šeit ir Z. Mauriņas darbi vācu valodā, kuras lielāko tiesu publicējis Dītricha apgāds Memmingenā. Starp tiem ir *Die weite Fahrt* (1951 un 1955), *Dostojevskij* (1953), *Denn das Wagnis ist so schön* (1953, 1955, 1957 un 1958), *Um des Menschen willen* (1955 un 1958), *Gestalten und Schicksale* (1956), *Begegnung mit Elly Ney* (1956 un 1957), *Im Zuge des Lebens* (1956), *Mosaik des Herzens* (1954, 1956, 1957 un 1958), *Die eisernen Riegel zerbrechen* (1957). Zviedriski izdoti: *Dostojevskij* (1952 un 1957) un *Den langa resan* (1954).

K. Raudives darbi izdoti Memmingenā — *Der Chaosmensch und seine Überwindung* (1951) un Čīrichē — *Das unsichtbare Licht* (1956).

Vāciskā tulkojumā vēl izdoti R. Blaumaņa darbi: *Zehn lettische Novellen* (1953), *Im Sumpf, etc.* (1954), I. Grebzdies *So lebte man in Sermuksch* (1956), S. Ziemeļa *Der weisse Tigrero* (1955).

Angliski publicēti: K. Lesiņa noveles *The wine of eternity* (1957), V. Mežezera apceres *God and man* (1956), V. Metjūza (W. K. Matthews) tulkotā latviešu dzejas izlase *A century of Latvian poetry* (1957).

Igauniski iznācis Anšl. Egliša *Inimene kuult* (Cilvēks no mēness — 1956).

ZINĀTNISKI UN TECHNISKI IZDEVUMI

Pārskata laikā cittaustu apgādi publicējuši 53 latviešu autoru 82 zinātniskus vai populārzinātniskus darbus. Šeit neietilpst zinātniskajā periodikā un citur iespiestie raksti, kuņu skaits ir ievērojams, bet tikai atsevišķas publikācijas.

Lielākais atsevišķo izdevumu skaits dažādās valodās ir Zviedrijas latviešu autoriem — A. Aizsilniekam par kooperācijas jautājumiem (7 darbi), B. Kalniņam par padomju zemju iedzīvotāju beztiesisko stāvokli (8 darbi), H. Biezajam par senlatviešu reliģiju un citiem jautājumiem (4 darbi). Latviešu zinātnieku rakstus izdevušas universitātes un pētniecības iestādes, piemēram, Lundas, Melburnas, Minnesotas, Nebrasikas, Prinsetonas, Upsalas universitāte, Štutgartes tehniskā augstskola u. c. Baltijas pētīšanas institūts publicējis deviņus latviešu vēsturnieku un valodnieku darbus.

Apmēru ziņā plašākās (pāri par 400 lpp.) publikācijas ir: H. Biezā *Die Hauptgöttinnen der alten Letten* (1955), A. Bilmaņa *A history of Latvia* (1951), E. Dārziņa *The bacteriology of tuberculosis* (1959), E. Dunsdorfa *The Australian wheatgrowing industry* (1956), B. Jirģensonā *A short textbook of colloid chemistry* (1954), Z. Liģera *Ethnographie lettone I* (1954), N. Rozenauera *Kinematics of mechanisms* (1954), V. Rūķes-Draviņas *Diminutive im Lettischen* (1959), H. Skujas darbs par Zviedrijas ezeru planktona aļģēm (1958), A. Spilvas-Muktanes rokas grāmata farmaceitiem (1954).

Pārējo darbu autori ir: B. Ābers, A. Āboliņa-Kroģe, L. Āboliņš, B. Bērziņš, E. Blese, K. Draviņš, A. Gāters, A. Grava, J. Grinberģs, B. Jēģers, A. Jumiķis, L. Kalniņš, E. Kanaviņš,

J. Kariks, P. Kundziņš, St. Ladusāns, K. Lapiņš, K. Lazdiņš, K. Lejasmeijers, E. Mazurs, A. Melderis, L. Melliņš, A. Namsons, A. Neboiss, N. Ozoliņš, A. Platbārzdīs, A. Plensners, A. Pogiņa -Eiche, K. Princis, L. Slaucītājs, S. Slaucītājs, A. Spekke, K. Straubergs, M. Straumanis, E. Šturms, L. Šulcs, A. Švābe, Z. Vitens.

CITTAUTU APGĀDU IZDOTIE CITTAUTIEŠU DARBI LATVISKĀ TULKOJUMĀ

Blakus latviešu apgādu izdevumiem un cittautu apgādu publicētiem latviešu autoru darbiem jāatzīmē vēl sveštautiešu izdotie reliģisko rakstu tulkojumi latviski—*Jaunā derība un psalmi* (Britu un ārzemju bībeles biedrība, Londonā 1953), E. Svedenborgs, *Debess un elle* (Svedenborgs Foundation 1954 [?]) un T. Martena, *Kādas dvēseles stāsts* (Die Tempel, Brigē 1956).

LATVIEŠU TRIMDAS GRĀMATNIECĪBAS NOZĪME

Latviešu trimdas grāmatniecība ar pēdējos desmit gados vidēji gadā izdotām 100 grāmatām ir faktors tautas dzīvē, kuŗu nedrīkstam par zemu novērtēt. Trimdas autori ir varējuši rakstīt brīvi, ārēju spaidu neierobežoti, sekojot savam radītāja talantam. Šo priekšrocību viņi ir izmantojuši gan daiļradē, gan zinātnē un citās nozarēs. Daiļliterātūrā viņu darbi atraduši pietiekamu atbalsi lasītājos, lai tos varētu publicēt. Jaundarbi atspoguļo mūsu domas un laikmetu autoru skatījumā un bagātina mūsu literāro mantojumu. Apsveicami arī latviešu klasiku darbu pārspiedumi trimdā, jo tie dara mums pieejamas agrāk radītās vērtības tirā un neviltotā veidā, bez padomju tendenciozajām piezīmēm un grozījumiem.

Arī tulkojumu izdošana nav jāuzskata par negatīvu parādību. Lai paplašinātu savu garīgo apvāršni, lasītājam jāseko pasaules literātūrai. Vēl vienmēr mūsu vidū ir daudz tādu, kam cittautu autoru darbi svešvalodā paliek nepieejami. Arī tad, ja esam pilnīgi apgūvuši kādu no daudzajām valodām — angļu, franču, vācu, zviedru, dāņu, spāņu, portugāļu — kuŗas latvieši dažādās zemēs tagad runā, tikai retais no mums prot visas šīs valodas. Labāko autoru darbi no šim

valodām tā tad nepieciešami, nemaz nerunājot par igauņu, somu, leišu, holandiešu un citām valodām, kuŗas protam vēl mazāk. Bez tam darbu tulkošana mūsu jaunajiem rakstniekiem dod labu izdevību izkopt savas spējas un vingrināties patstāvīgā jaunradē. Tulkojums nekad nav tikai daļa no oriģinālliteratūras, atstāstīta citā valodā. Valodas īpatnību, lietoto izteiksmes līdzekļu un tulkotāja pieejas dēļ ikviens latviski tulkotais literārais darbs kļūst par daļu no latviešu literatūras.

Plašā latviešu zinātnieku līdzdarbība pasaules zinātniskajā literatūrā ir spilgta liecība par vērtīgo ieguldījumu, ko latviešu radītājs gars var dot pasaules zinātnē. No otras puses, jānožēlo, ka nav pietiekami lielas latviešu lasītāju publikas, lai arī zinātniskos darbus varētu izdot latviski — paliek neizkopta modernā zinātniskā terminoloģija.

Ticēsim, ka nelielais samazinājums trimdā izdoto latviešu grāmatu skaitā pēdējos gados ir pārejoša parādība un tam atkal sekos uzplaukums. Latviešu literatūrai ir sava vieta pasaules literatūrā, un tai tur jāpaliek, jo nekas cits to nespēj aizstāt.

AVOTI

Melburnas latviešu biedrības bibliotēkas grāmatu katalogi.

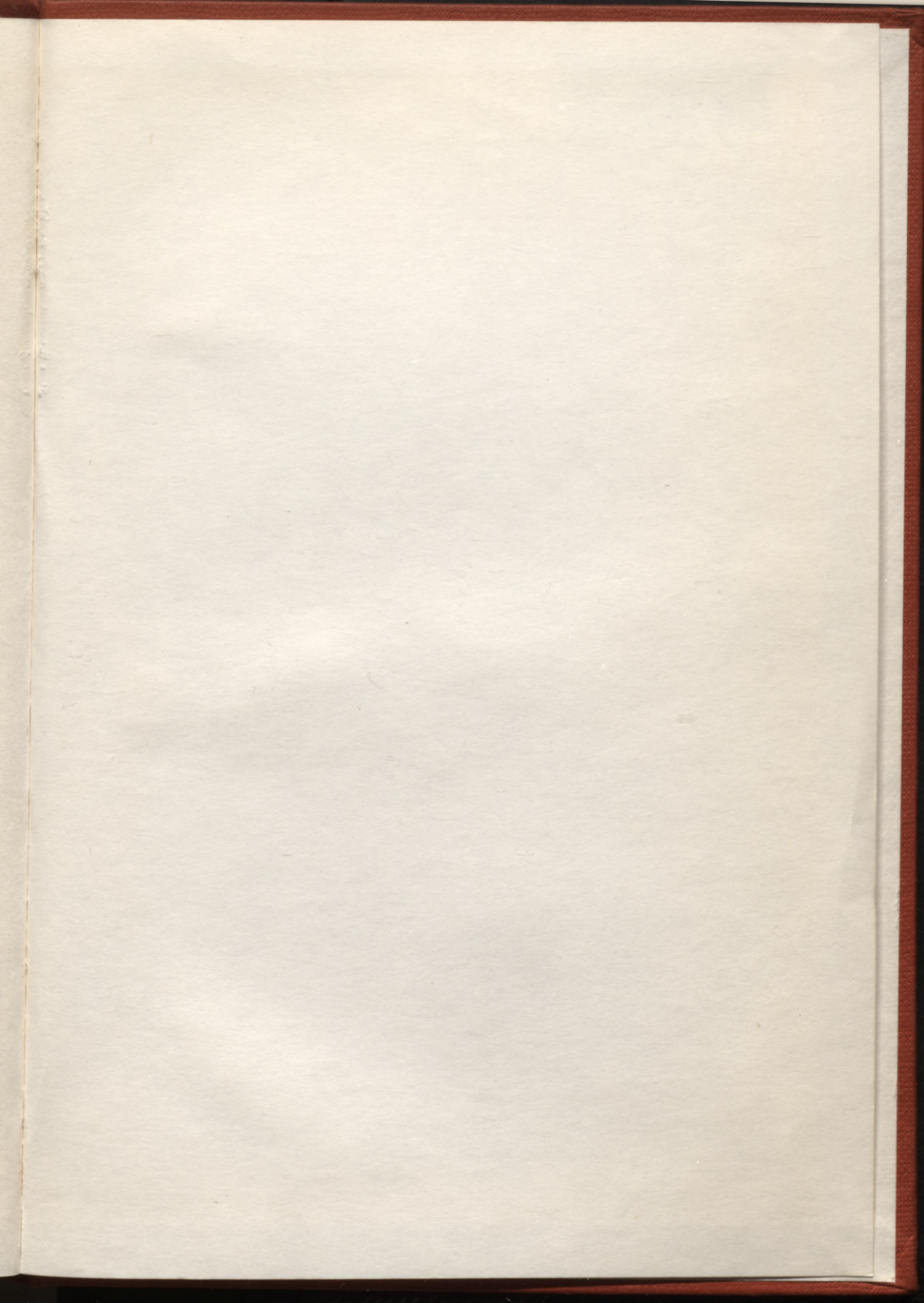
L. Rumaks, *Trimdas grāmatnieks*, 2. izd. (L. Rumaka apgāds 1956).

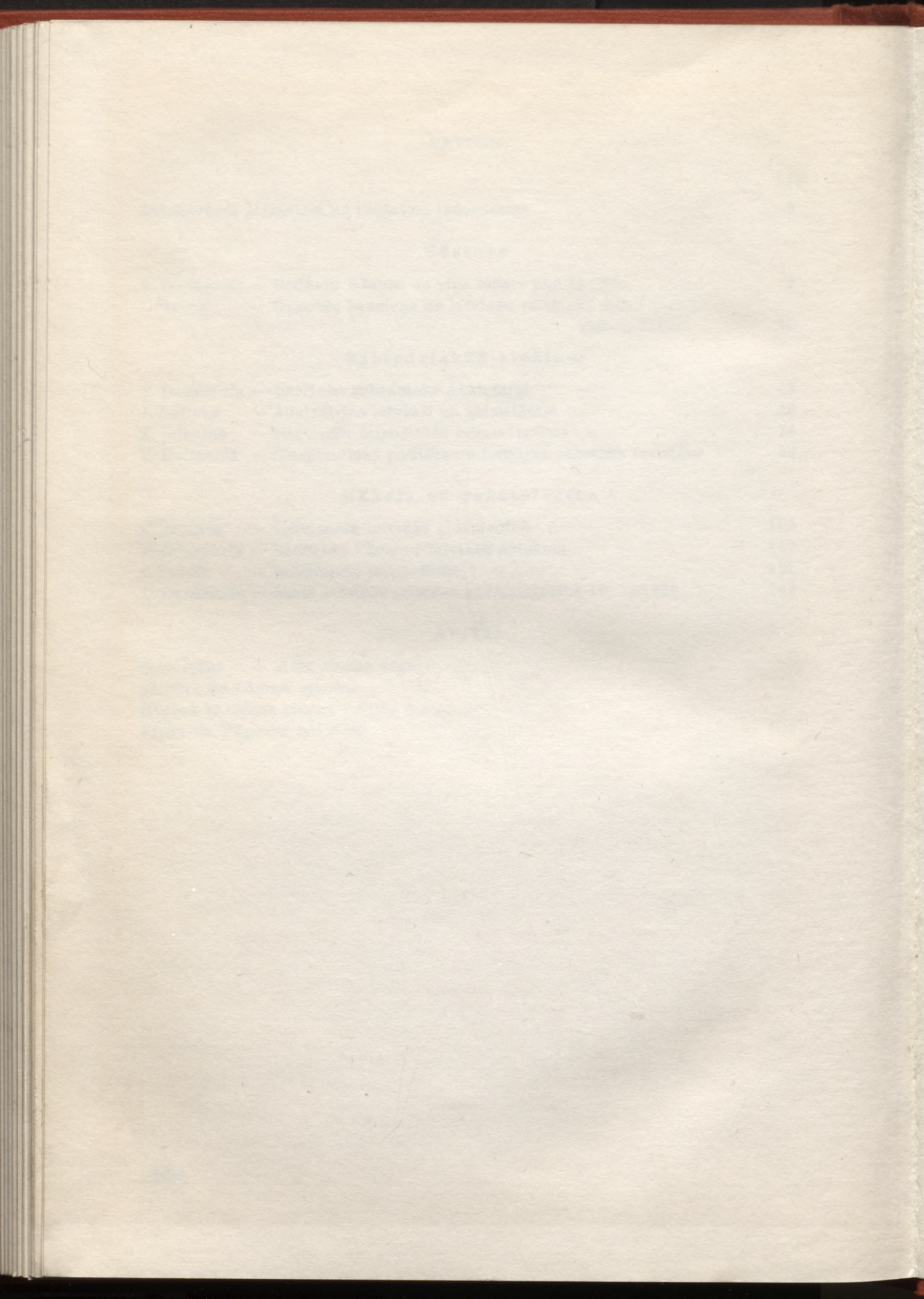
B. Jēgers, V. Kalniņš, M. Rozentāle (ed.), *Latviešu trimdas izdevumu bibliografija* 1955, 1956, 1957 (Amerikas latviešu apvienības kultūras fonds, Vašingtonā 1957-58).

K. Ieleja, „Grāmatniecība trimdā”, *Latvju enciklopēdija* (Trīs Zvaigznes, Stokholmā 1950-51), 706-710. lpp.

SATURS

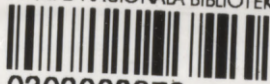
	Lpp.
Priekšvārdi pirmajam un trešajam izdevumam	3
Vēsture	
E. Dunsdorfs — Rodžers Bēkons un viņa stāsts par Latviju	7
I. Šterns — Draudžu baznīcas un latviešu reliģiskā dzīve pirms reformācijas	13
Sabiedriskās zinātnes	
E. Dunsdorfs — Latviešu robežnieks Austrālijā	43
J. Baltaks — Austrālijas latvieši un asimilācija	48
E. Silkalns — Nacionālu minoritāšu bērnu izglītošana	74
V. Dulmanis — Starptautiskā politika un Latvijas nākotnes izredzes	82
Māksla un rakstniecība	
G. Jurjāns — Latviskais latviešu glezniecībā	105
E. Dunsdorfs — Richarda Vāgnera latviskā dziesma	107
J. Sarma — Rakstnieku deklarācija	121
L. Dunsdorfa — Skats latviešu trimdas grāmatniecībā 1950—1959	149
ATTĒLI	
G. Jurjāns — Mets sienas segai	2
Gilbērs de Lannuā (guaša)	33
Raunas baznīcas sienas reljefs (14. gs.)	37
Richards Vāgners (vitrāža)	106

2.3045'

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0303008970

25-3
29